

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

Jitka Burešová

Manželky českých politiků v 19. století

Diplomová práce

České Budějovice 2008

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Zdeněk Bezcný, PhD.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě Filozofickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

V Českých Budějovicích dne

Následující práce by nevznikla bez cenných rad a připomínek Mgr. Zdeňka Bezecného, PhD.

Obsah

Manželky českých politiků v 19. století, anotace	5
The women of the bohemian politicians in the 19 th century, annotation	6
Úvod a kritika pramenů.....	7
Výběr partnerky a předmanželská korespondence	14
Role žen při společenských setkáváních	37
Veřejná činnost žen	53
Rodinný život	71
Závěr.....	105
Seznam pramenů a literatury	109
Přílohy	117

Manželky českých politiků v 19. století

Anotace

Pro svoji práci jsme si vybrala deset žen, manželek českých politiků 19. století. V první kapitole jsem se zabývala motivem výběru životní partnerky, jejím sociálním, jazykovým a náboženským původem. Pokusila jsem se o analýzu předmanželské korespondence. Druhá část mé práce se věnovala uplatnění žen ve společenském životě a zaměřila se zejména na jejich zapojení do salonního života. Ve třetí kapitole jsem nastínila působení žen ve spolcích. Zajímala mě veškerá manželek politiků na veřejnosti, hlavně v oblasti filantropie. Pokusila jsem se zjistit, jestli muži své manželky v těchto činnostech podporovali. Poslední část se zaměřila na postavení ženy v rodině. Sledovala jsem podíl mužů na řízení domácnosti a výchově dětí. Snažila jsem se o rozbor korespondence mezi manželi a zejména jsem se snažila vysledovat, zda se muži svým partnerkám svěřovali s politickými záležitostmi a jak moc se ženy o tyto věci zajímaly.

The women of the bohemian politicians in the 19th century

Annotation

I have chosen ten women of the bohemian politics living in the 19th century. The first chapter has been about the reasons for choice of the life female partner. I have described the social, lingual and religious background of these women. I have tried to analyse their antenuptial correspondence. The second part of my work has attended to the use of women in the social life and it has focused on their involvement into the „morning-room“ life. I have outlined the women incidence in the public asociation in the third chapter. I have been interested in any women activites mainly the philanthropy. I have tried to find out if the husbands had encouraged their wives in these acitivities. I have focused on the role of women in the family. I have observed how the husbands had been participated in the running the household and education of their children. I have studied the family correspondence. I have focused on the political aspect of the letters. I have tried to catch how much the women had been interested in the policy.

Úvod a kritika pramenů

Ženská otázka se v posledních desetiletích dostala do popředí badatelského zájmu. Postavení žen ve společnosti se stalo jedním ze široce diskutovaných témat. Dějiny žen začaly doplňovat politické dějiny a našly si své pevné místo v současné evropské i české historiografii.¹ Nelze než souhlasit s tezí, že 19. století objevilo pro svět ženu, dítě a dělníka. Dvacáté století objevilo ženu i pro historiografii.

V českém badatelském prostředí se monografie a studie zabývající se specificky ženskou otázkou objevovaly do devadesátých let 20. století pouze ojediněle. Pokud se pozornost historiků obrátila na ženu, jednalo se převážně o raněnovověké šlechtičny. Za velmi zdařilou lze považovat knihu „Ženy české renesance“ od Josefa Janáčka.² Tato kniha zůstala na dlouhou dobu ojedinělým počinem. Ženská otázka se začala systematicky studovat až v devadesátých letech 20. století.

Na konci 19. století a na počátku století dvacátého se objevily první pokusy o zpracování ženské problematiky. Stále se však jednalo pouze o biografické studie, jejichž autorkami byly taktéž ženy.³ Tyto drobné práce se věnovaly společensky významným osobnostem. Biografická stránka zcela převládala a širší kulturní kontext autoři opomíjeli. Pracím chyběl potřebný odstup od tématu a nekritické pojetí neumožnilo jejich využití pro další bádání. Mohou se však stát doplňujícím materiálem při studiu proměn chápání ženy a způsobu jejího uchopení historiografii. Jedná se o rozsáhlé a dosud málo prostudované téma, které si zaslouží pozornost historiků.

Ženské spolky a filantropická činnost žen stály po dlouhou dobu na okraji badatelského zájmu a historikové se těmito věcmi nezabývali. Ženská emancipace byla na počátku 20. století stále ještě aktuálním procesem a badatelé opomíjeli reflexi dřívějších snah o zapojení žen do veřejného a společenského života. Vzniklo pouze několik drobných prací.⁴ Podobně jako biografické studie, neměly tyto práce přílišnou vypovídací hodnotu. Jejich využití bylo

---

¹ Více k tématu dějin žen v české historiografii Jana Ratajová, *Dějiny žen a koncept genderu v české historiografii*, *Kuděj* 11, 2005, s. 159–173.

² Josef Janáček, *Ženy české renesance*, Praha 1968.

³ Například: Marie Červinková – Riegrová, *Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky*, Praha 1892; *Táž*, *Riegrova matka*, Praha 1921; Eliška Krásnohorská, Josefa Náprstková, *Ženské listy* 35, 1907, s. 308–316; Božena Augustinová, Marie Červinková Riegrová, *Životopisný nástin*, Praha 1897.

⁴ Například: Vlasta Kučerová, *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*, Brno 1914.

omezené. Nejčastěji sloužily jako doplňující zdroj informací, který bylo třeba konfrontovat s nejnovějšími výzkumy.

Mimo drobné časopisecké studie se historikové v první polovině 20. století fenoménu žen příliš nevěnovali. Mezi výjimky patřily monografie Maryši Radoňové – Šárecké, které se zabývaly významnými českými rodinami v 19. století.⁵ Je třeba s nimi pracovat obezřetně, autorka přistupovala k tématu značně nekriticky a bez studia archivních materiálů. Informace jsou často nepřesné nebo zkreslené. Tato literatura měla omezené využití.

Pomineme-li řadu drobných studií z počátku devadesátých let 20. století, byla prvním uceleným pokusem o zmapování ženské otázky v 19. století práce Mileny Lenderové „K hříchu i k modlitbě“ z roku 1999.⁶ Kniha předložila základní informace o postavení ženy v 19. století a také nastínila problematiku ženských hnutí v této době. Práce se stala teoretickým východiskem a podnětným zdrojem informací pro další badatele. Ženské vzdělávání a spolkovou činnost reflektovala česká historiografie až na počátku 21. století. U tohoto badatelského tématu byly hlavními autorkami článků a monografií Marie Bahenská a Jana Malínská.⁷ Na základě těchto prací vznikaly další studie. Úloha ženy v historii je v současnosti zkoumaným problémem. V posledním desetiletí se objevily články českých autorek zabývajících se teoreticky problematikou dějin žen. Nejvýznamnější příspěvky napsaly Jana Ratajová a Daniela Tinková.⁸ Jana Ratajová se zaměřila na problematiku pojmů „gender“ a „genderové role“. Upozornila zejména na neadekvátní spojování pojmu „gender“ a „dějiny žen“.⁹ Podobný námět zvolila i druhá autorka.

Jako téma své diplomové práce jsem si vybrala problematiku ženy v 19. století, jejího postavení v rodině a zapojení do veřejného a společenského života. V centru mého zájmu

---

⁵ Maryša Radoňová-Šárecká, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*, Praha 1945; Táž, *Salony. S dobovými podobiznami*, Praha 1920.

⁶ Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

⁷ Monografické práce věnující se ženské emancipaci: Marie Bahenská, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století*, Praha 2005; Jana Malínská, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

⁸ J. Ratajová, *Dějiny*, s. 159–173; Daniela Tinková, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men`s history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina Čadková – M. Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-30.

⁹ Tamtéž, s. 162.

stály ženy ze středních vrstev, konkrétně jsem se zaměřila na manželky významných českých politiků. Tyto ženy historiografie často opomíjela nebo je literatura zmiňovala pouze v souvislosti s jejich manžely.¹⁰ Samostatné monografie věnované těmto ženám vznikly pouze ojedinele.¹¹ Při zpracování svého tématu jsme se inspirovala konceptem dějin každodennosti a pokusila jsem se s jeho pomocí nahlédnout do života ženy středních vrstev 19. století. Vedle toho jsem našla mnoho podnětů v biografické metodě.

Život manželky českého politika v 19. století jsem se pokusila nastínit na příkladu deseti žen. Jednalo se o dostatečně reprezentativní vzorek, abych postihla základní tendence a dílčí odchylky. K hlubší analýze by bylo třeba pracovat s rozsáhlejší skupinou, což ve velké míře znemožnil nedostatek archivních materiálů. Konkrétní osoby jsem vybírala ze skupiny českých politiků, kteří se přihlásili k státoprávní deklaraci z roku 1868.¹² Jednalo se o skupinu 81 poslanců, z které jsem vybírala s ohledem na rozsah pramenné základny. Konečnou skupinu tvořilo deset žen, manželek deklarantů. Většina z nich uzavřela sňatek ve druhé polovině 19. století a v této době prožily většinu svého života. Pouze dvě z nich, Terezie Palacká a Johana Fričová, se narodily na samém počátku století. Díky tomu jsme mohla lépe sledovat proměnu přístupu žen k veřejnému životu a změny týkající se rodinného i společenského života.

Těmto ženám se věnovaly již některé dřívější práce.¹³ Vždy se však jednalo o studie zabývající se pouze jednou osobě nebo rodinou. Mým záměrem bylo zkoumat v jedné práci všech deset vybraných žen a nalézt, zda se vzájemně znaly a spolupracovaly spolu. Chtěla bych vytvořit ucelený obraz části převážně pražské společnosti středních vrstev s důrazem na postavení ženy a její společenskou úlohu. Porovnání jednotlivých žen a jejich osudů umožnilo nalézt společné rysy způsobu jejich života.

Podle teorie Jany Macháčové *„většina osob zařazovaných mezi inteligenci reprodukovala v následujících generacích v průběhu celého 19. století především stejnou sociální skupinu a*

---

¹⁰ Například práce věnující se Františku Ladislavu Riegrovi: Robert Sak, Rieger. Konzervativec nebo liberál?, Praha 2003.

¹¹ Irena Štěpánová – Ludmila Sochorová – Milena Secká, *Ženy rodiny Náprstkovi*, Praha 2001; I. Štěpánová, Renáta Tyršová, Praha – Litomyšl 2005.

¹² Deklarace rozvedla zásady protestu z dubna roku 1867. Poslanci odevzdali na českém sněmu deklaraci, která vedle historicko – právního a politického úvodu zdůrazňovala státoprávnost a svébytnost českých zemí.

¹³ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*; I. Štěpánová, Renáta.

*rovněž životní partnery nacházela nejčastěji v jejích řadách*¹⁴ Tato práce by měla potvrdit či vyvrátit, zda podobným způsobem jednala i vybraná skupina poslanců. V první části své práce jsem se zaměřila na výběr životní partnerky a její sociální původ. Zajímalo mě také, v jakém jazyce probíhala její výchova a zda byla katoličkou či evangeličkou. Sledovala jsem ženy, které společenské prostředí, do něhož se narodily či provdaly, nutilo vykonávat předem danou úlohu manželky a vymezovalo jen úzký okruh možnosti veřejného působení.

Zároveň bych chtěla na vybrané skupině žen potvrdit či vyvrátit tezi, že pražskou společnost středních vrstev tvořilo poměrně malé množství lidí, kteří byli vzájemně provázáni příbuzenskými a přátelskými svazky, vzájemně se znali a setkávali.¹⁵ Můj zájem se obrátil také na to, jak se manželky českých politiků angažovaly ve veřejných záležitostech. Jejich působení značně omezovaly právní předpisy a společenské normy. Většinu poslanců tvořili advokáti, lze tak pracovat s tezí Jany Machačové a Jiří Matějčka, podle níž se rodiny advokátů, včetně žen, veřejně angažovaly.¹⁶

Dalším okruhem mého bádání se stalo téma politiky ve vzájemné manželské korespondenci. Na základě studia pramenů osobní povahy jsem mohla nahlédnout do života jednotlivých žen, jejich zapojení do společenského života a také otázku rodinného soužití. Zaměřila jsem se také na reflexi tématu financí a výchovy dětí v dochovaných pramenech. Pokusila jsem se sledovat, zda se muži v dopisech manželkám zmiňovali o politice a jak moc se jim svěřovali o své politické činnosti. Pro tento okruh představovala nejobsáhlejší pramennou základnu pozůstalost Marie Riegrové. U ostatních se dochovalo jen omezené množství korespondence. V takovém případě sloužily dostupné materiály pouze jako doplnění k dopisům, které psal muž své manželce. Na základě studia korespondence jsem sledovala způsob fungování rodiny. Pokusila jsem se potvrdit či vyvrátit tvrzení, které zastává západoevropská historiografie, o existenci oddělených sfér vlivu, o vymezení veřejného a soukromého prostoru, z nichž každý byl určen jinému pohlaví.¹⁷ Zajímalo mě, zda muži byli zcela odděleni od soukromého sektoru a působila v něm pouze žena.

---

¹⁴ Jana Machačová, *Rodina české inteligence v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století, 3, 1993, s. 20.

¹⁵ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 104.

¹⁶ J. Machačová – Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914*, Opava 2002, s. 242.

¹⁷ Michelle Perrotová (ed.), *A History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War*, Cambridge – London 1990, s. 96.

Pramennou základnou mé práce se staly osobní pozůstalosti vybraných osob. Jako výchozí zdroj informací jsem zvolila rodinnou korespondenci. V 19. století se výměna dopisů stala již zcela běžnou součástí rodinného života. Manželé si psali, kdykoli byli od sebe delší dobu odloučení.¹⁸ Úkolem korespondence bylo informovat o tom, co se dělo mimo časový a místní dosah adresáta a vytvořit iluzi blízkosti pisatele.¹⁹

Osobní dokumenty představovaly svébytný historický pramen a jsou evropskou i severoamerickou historiografií považovány za unikátní pramen jak k dějinám každodennosti, tak k dějinám mentalit.²⁰ Korespondence podala svědectví o pisateli a jeho blízkých a o společnosti a času, v němž žil.²¹ Problém představoval nedostatek materiálů a jejich diskontinuita. Kritický přístup vyžadoval konfrontaci korespondence s jiným typem pramenů, což však ve většině případů nebylo možné.²²

Převážně se dochovala pouze neúplná korespondence mužů směřovaná manželkám. Jen ve výjimečných případech se zachovala takřka kompletní předmanželská a manželská korespondence. Tak tomu bylo například v případě Františka Ladislava Riegra.²³ V takovém případě jsem se zaměřila především na korespondenci ženy. Bohatost archivních materiálů mi umožnila podrobně rekonstruovat činnost a způsob myšlení manželky Františka Ladislava Riegra. Moje práce se nezaměřuje pouze na rodinu Riegrovu, a proto jsem, i vzhledem k rozsahu práce, nevyužila všechny archivní materiály. Pozůstalost Marie Riegrové je velmi rozsáhlá a poskytuje řadu důležitých informací ke každodennosti a dějinám žen 19. století. Samotná osobnost Marie Riegrové stále čeká na svoji vlastní monografii.

S přihlédnutím k četnosti studií a monografií, věnujících se této rodině, jsem dopisy Marie Riegrové nedoplňovala o další archivní materiály. V ostatních případech, kde se nezachoval dostatek pramenů, jsem pracovala s dopisy mužů směřované jejich manželkám. U převážné části osob se dochovala kontinuální korespondence jen z několika krátkých období.

---

¹⁸ M. Lenderová (ed.), *Gabriela ze Schwarzenbergu: krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006, s. 25.

¹⁹ M. Lenderová – Zdeněk Bezečný, *Šlechtická korespondence jako pramen v gender history*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 525.

²⁰ M. Lenderová Úvodem, in: *Táž - Jiří Kubeš* (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 9, Pardubice 2004, s. 5-6.

²¹ *Táž*, *Chvála dopisů a deníků*, in: *Táž – J. Kubeš* (edd.), *Osobní deník*, s. 25.

²² *Tamtéž*.

²³ *Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger*, kart. 7; 8; 9.

Někdy korigovala obsah pozůstalosti rodina a do fondů se dostaly jen reprezentativní vzorky, které odpovídaly budované rodinné pověsti. Takovým příkladem by mohla být pozůstalost Františka Augusta Braunera a jeho ženy.²⁴ Nedostatečná pramenná základna neumožnila přesnou rekonstrukci vztahu mezi manžely. V případě Václava Zeleného dopisy existovaly ještě na počátku 20. století a úryvky byly publikovány v časopiseckých studiích.²⁵ Jednalo se opět o reprezentativní výběr, čímž se snižuje vypovídací hodnota materiálu. V případě Josefy Náprstkové jsem mohla pracovat pouze s publikovanými studii. Archiv Náprstkova muzea tyto fondy badatelům zpřístupňuje jen málokdy, čímž znemožňuje jejich podrobné studium a konfrontaci nových výsledků bádání s již publikovanými závěry.

Cenným zdrojem informací o myšlenkovém světě ženy 19. století jsou deníkové záznamy. Obsah korespondence mohl být ovlivněn dobovými konvencemi, v deníku žena více refletovala skutečné prožitky. Oba prameny si zachovávaly určitou stylizaci, kterou vyžadovala dobová norma. V případě deníku byla míra stylizace menší než u korespondence. Bohužel deníkové záznamy se dochovaly pouze u Renáty Tyršové, a to v tak malém rozsahu, že mohou být pouze ilustrativním doplňkem.²⁶

Nejvíce monografií, odborných studií a diplomových prací se věnovalo rodinám Františka Augusta Braunera, Vojtěcha Náprstka a Františka Ladislava Riegra. Mezi důvody, proč se autoři uchýlovali k těmto tématům, patřila rozsáhlá pramenná základna. Nejvíce materiálů zahrnuje fond Františka Ladislava Riegra. Jeho osobě věnoval svoji monografii Robert Sak.²⁷ Podobně je tomu patrně v případě manželky Vojtěcha Náprstka, jejímuž osudu se věnovali mnozí autoři a v posledních desetiletích se tímto tématem takřka výhradně zabývala Milena Secká. František August Brauner, ani jeho žena vlastní monografie nemají. Svého životopisce však našla jejich dcera Zdenka.²⁸ Milena Lenderová si jako téma své práce vybrala její malířskou kariéru, ale pozornost věnovala i rodinnému zázemí. Stále ještě platilo, že podrobnější studie o ženách vznikly teprve po vzniku článků, které se věnují jejich manželům. Žena byla stále až druhá v pořadí. Jak již jsem zmínila, souviselo to i s malým množstvím dochovaných archivních materiálů. Osobnosti Jana Krejčího a Václava Zeleného byly takřka

---

²⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), František August Brauner, inv. č. 4; Tamtéž, Augusta Braunerová, inv. č. 2;3; Tamtéž, Bohumil Vavroušek, neznačeno.

²⁵ B. Augustinová, Václav Zelený, Osvěta 36, 1906, s. 289 – 302; Táž, Václav Zelený, Osvěta 35, 1905, s. 763 – 781.

²⁶ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 2.

²⁷ R. Sak, Rieger.

²⁸ M. Lenderová, Zdenka Braunerová, Praha 2000.

zapomenuty nebo se o nich hovořilo pouze v souvislosti s jejich profesí. Jejich manželky zůstaly v pozadí. Téma ženy v 19. století, její postavení ve společnosti a v rodině, dosud nebylo dostatečně zpracováno a mnohé zajímavé osobnosti stále čekají na svého životopisce.

Výběr partnerky a předmanželská korespondence

Sňatek a následné manželství požívaly úcty evropské společnosti po celé 19. století. Tato forma vzájemného soužití mezi mužem a ženou byla jednou z nejrespektovanějších hodnot. Střední vrstvy²⁹ hodnotily dosažení manželského stavu jako nedílnou součást společenského statutu.³⁰ Manželský svazek se prosadil jako základ společenského pořádku a v moderní společnosti se stal i základem státu.³¹

Sňatek byl společensky nutný zejména pro ženu. Důležitým faktorem sňatečnosti v 19. století byla snaha dívek po hmotném a sociálním zajištění.³² Manželskému stavu se v tomto období přikládala mnohem větší důležitost, než tomu bylo kdykoli v minulosti.³³ Po dlouhá staletí hledala žena opodstatnění své existence vždy ve vztahu k muži.³⁴ Nejprve byla identifikována podle otce, později podle manžela, bratra či syna. V 19. století nikdy neplatila za samostatnou a zcela svéprávnou bytost. Neslušelo se, aby svobodná dívka žila sama, a to ani v případě, že k tomu měla dostatek prostředků.³⁵ Neprovdané dámy často bydlely v rodině svých bratrů nebo se staraly o stárnoucí rodiče. Nikdy však nemohly samostatně rozhodovat v právních záležitostech.³⁶ Ekonomické a ideologické skutečnosti zatlačovaly neprovdanou ženu v 19. století na okraj společnosti.³⁷ Tuto několik staletí trvající normu změnila až situace po první světové válce, zejména pak druhá polovina 20. století.³⁸

Uzavírání sňatků ovlivňovaly v 19. století zejména dva faktory – církve a stát. Z církevního hlediska stanovil závazné normy pro uzavírání sňatků katolických párů

---

²⁹ Více J. Machačová – J. Matějček, *Nástin*, s. 213.

³⁰ Alena Šimůnková, *Statut, odpovědnost, láska. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťánské společnosti 19. století*, *Český časopis historický* 95, 1997, s. 55.

³¹ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 70.

³² J. Machačová – J. Matějček, *Nástin*, s. 110.

³³ Lynn Abramssová, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*, Praha 2005, s. 99.

³⁴ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 70.

³⁵ Pavla Vošahlíková, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 85.

³⁶ Více o právním postavení ženy v 19. století Kateřina Palatová – Vendula Krausová – Tereza Havelková, *Žena pohledem právních norem habsburské říše druhé poloviny 19. století*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 501-516.

³⁷ L. Abramssová, *Zrození*, s. 96.

³⁸ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 70.

tridentský koncil.³⁹ Na základě jeho závěrů se svazek mezi mužem a ženou stal svátostí. Stát pak zasahoval do manželství prostřednictvím právních norem, jejichž hlavním reprezentantem byl v 19. století občanský zákoník. Ten svazek chápal především jako majetkoprávní vztah a na základě kanonického práva definoval také vzájemné vztahy mezi partnery.⁴⁰ Rakouský občanský zákoník z roku 1811 vyžadoval u sňatku osob mladších 24 let, tedy neplnoletých, souhlas jejich zákonných zástupců – rodičů nebo poručníka. Povoloval uzavření manželství bez ohledu na stav, národní a náboženskou příslušnost ženicha a nevěsty. Ve druhé polovině 19. století se v rakouských zemích otevřela možnost uzavřít civilní manželství. Občanský sňatek mohli snoubenci uzavřít od roku 1868.⁴¹ V roce 1875 do něj na Staroměstské radnici vstoupili Vojtěch Náprstek a Josefa Křížková. V Praze byli jedněmi z prvních. Náprstek byl však člověkem nedbalým konvencí, takže ani jeho neobvyklý způsob uzavření manželství okolí příliš nepřekvapil.⁴² Manželství uzavřená pod církevní patronací však i nadále převažovala.⁴³

Také střední vrstvy obyvatelstva byly v oblasti sňatečnosti a sňatkového chování ovlivněny ekonomickými faktory.⁴⁴ Pro uzavření sňatku ve všech vrstvách společnosti, nabývala od 19. století na důležitosti finanční a sociální pozice snoubenců.⁴⁵ Finančním dekretem z 29. července 1800 bylo zakázáno státním, městským a fundovním úředníkům uzavírat sňatky bez svolení jejich nadřízeného. Toho omezení platilo, pokud plat úředníka nedosáhl pevně stanoveného limitu.⁴⁶

Je pravděpodobné, že se sňatkem Josefa Friče a Johany Reisové se čekalo až na dobu, kdy Frič získá doktorát práv. V době jejich seznámení byl Josef Frič ještě studentem a pracoval v kanceláři. Jeho finanční situace patrně nebyla příliš příznivá pro založení vlastní domácnosti. I společensky bylo vhodnější, aby se Johana provdala za hotového doktora práv a

---

³⁹ Církevní okolnosti a omezení týkající se sňatku, více: Marika Poullová, Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století, *Historická demografie* 30, 2006, s. 197-198.

⁴⁰ Martina Růžková, *Manželské vztahy ve druhé polovině 19. století*, České Budějovice 1999, s. 18. (Diplomová práce)

⁴¹ P. Vošahlíková, *Jak se žilo za časů*, s. 85.

⁴² I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 96.

⁴³ M. Lenderová – Marie Macková – Z. Bezecný – Tomáš Jiránek, *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. Život všední i sváteční*, Pardubice 2005, s. 54.

⁴⁴ J. Macháčová – J. Matějček, *Nástin*, s. 110.

⁴⁵ M. Poullová, *Vývoj*, s. 201.

⁴⁶ M. Lenderová – M. Macková – Z. Bezecný – T. Jiránek, *Dějiny*, s. 56.

nikoli studenta. Také sňatek Miroslava Tyrše s Renátou Fügnerovou byl provázen problémy. Uzavření manželství napomohlo i to, že Tyrš byl v roce 1872 znovu zvolen do zemského sněmu.⁴⁷ Získal tak mimo jiné potřebné společenské postavení.⁴⁸ Dobré pracovní místo, zajišťující kvalitní společenské postavení, napomohlo sňatku Františka Palackého s Terezií Měchurovou. V roce 1827 se František Palacký stal redaktorem německého i českého časopisu Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách.⁴⁹

Uzavřením sňatku potvrzoval muž před společností svoji úspěšnost a dívka dostala možnost uplatnit své kvality, které jí byly vštěpovány od dětství. Na ženě byla oceňována zejména pracovitost, trpělivost, submisivita a umění hospodařit. Mladé dívky byly vychovávány jednoznačně pro sňatek, manželství, mateřství a pro práci v domácnosti.⁵⁰ Podobné požadavky na mladou dívky vstupující do manželství měla i církev. U dívek nejvíce oceňovala zbožnost, cudnost, pracovitost a schopnost plně podřídit své zájmy rodině.⁵¹

Dívky byly vychovávány tak, aby mohly splnit veškeré na ně kladené nároky, a aby uspěly na sňatkovém trhu. Žena měla být do té míry vzdělaná, sečtělá a společensky vychovaná, aby mohla najít odpovídajícího partnera i v případě, že neměla velké věno. V průběhu 19. století postupně vzrůstaly společenské nároky na kulturní úroveň budoucích manželek. Mimo běžné praktické dovednosti, jako byla starost o domácnost, ruční práce a péče o děti, se očekávalo, že dívka bude mít i jistý estetický vkus. Ten měl být rozvíjen lekci malování, hry na klavír a podobně.⁵² Tento trend zesílil ve druhé polovině 19. století. U budoucí manželky se ve vrstvách inteligence předpokládal všeobecný rozhled a znalost jazyků. Schopnost postarat se o domácnost již nebyla tou nejdůležitější dovedností, jíž měla žena disponovat. Ve středních vrstvách, a zejména mezi společensky a politicky činnými povoláními – advokáti, lékaři apod., se prvořadým úkolem ženy stala schopnost reprezentovat muže ve společnosti. Tomu odpovídaly i nové nároky, které byly na dospívající dívky kladeny.⁵³

---

⁴⁷ K volbě došlo ještě před uzavřením sňatku.

⁴⁸ I. Štěpánová, Renáta, s. 62.

⁴⁹ Jiří Kořalka (ed.), Lobkovický zámek v Neratovicích v životě a díle Františka Palackého, Praha 2007, s. 15.

⁵⁰ M. Lenderová, K hříchu, s. 70-71.

⁵¹ Zuzana Čevelová, Normativní církevní prameny jako jeden ze zdrojů genderových konstruktů 19. století, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), Dějiny, s. 497-498.

⁵² Jiří Štaif, Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí (1830-1851), Praha 2005, s. 93.

⁵³ J. Machačová – J. Matějček, Nástin, s. 242.

Výchově dívek se v 19. století začala věnovat pedagogická literatura. Jazykově česká příručka na toto téma vyšla ve srovnání se západní Evropou se značným zpožděním. V roce 1840 se objevil první český spis, který se obracel k dospívajícím dívkám a radil jim, jak si mají počínat v manželství. Autorkou knihy „*Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla*“ byla Magdalena Dobromila Rettigová. Další autorkou naučných pojednání byla Horata Zapová. Ve svých knihách prosazovala názor, že dívka musí být dostatečně připravena na úkoly ve své budoucí rodině, jelikož pouze tak může být dobrou manželkou a matkou. Ve šťastné rodině viděla Horata Zapová hlavní předpoklad pro štěstí celého národa.⁵⁴ Teprve mladší spisovatelky působící ve druhé polovině 19. století kladly větší důraz na dosažení harmonie v rodinných vztazích před dokonalým zabezpečením chodu domácnosti.⁵⁵ Výchovné literatury s touto tematikou ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století značně přibýlo.⁵⁶

Volba partnera nebyla po celé 19. století záležitostí pouze dvou jedinců, tedy muže a ženy, ale celé společnosti. Sňatek, a vše s ním související, se stal veřejnou záležitostí, na kterou mělo vliv celé široké okolí potencionálních manželů. Rozhodující slovo měli stále rodiče, zejména otec nebo poručník.⁵⁷ Uzavření sňatku bylo ovlivňováno racionálními úvahami rodičů, kteří museli dát svazku své požehnání. Manželství uzavřené bez souhlasu rodičů bylo trestáno vyděděním.⁵⁸

Všeobecně přijímanou hodnotou se mohla stát jen cudná láska. Společnost uznávala pouze cit bez vášně, který skončil před oltářem. Podmínkou byl samozřejmě rozvoj lásky pod dohledem rodičů nebo poručníků.⁵⁹ Naproti tomu mezi pracujícími třídami byla svatba vyvrcholením důvěrného, často sexuálního vztahu.⁶⁰

---

⁵⁴ M. Růžková, *Manželské vztahy*, s. 11.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Například Adalbert Czerny, *Dítě a jeho výchova. Rady lékaře rodičům a vychovatelům*, Praha 1923; Františka Hansgirková, *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*, Praha 1869; Růžena Jesenká, *Jarmila. Dospívajícím dívkám*, Praha 1924; Josef Nejedlý, *Našim dívkám. Spolehlivý průvodce do společnosti*, Kladno 1898; Sofie Podlipská, *Příklady z oboru vychovávacího I-III*, Praha 1874-1875; František Tesař – Anna Tesařová, *Základové vychování. O duševním vzrůstání dítek a vychování dívek*, Praha 1875; Horata Zapová, *Nezabudky. Dar našim pannám*, Praha 1870.

⁵⁷ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 77.

⁵⁸ M. Poullová, *Vývoj*, s. 201.

⁵⁹ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 75.

⁶⁰ L. Abramsová, *Zrození*, s. 76-77.

Získat svolení poručníka se zamýšleným sňatkem někdy představovalo velký problém. Miroslav Tyrš se se svou budoucí ženou Renátou blížeji seznámil, když dívka bylo dvanáct let. Tyrš se stal jejím domácím učitelem. Vztah učitele a žákyně se během několika let změnil, stával se stále cituplnějším a postupně se z něj zrodila láska. Otec Renáty, jeden ze zakladatelů Sokola a Tyršův blízký spolupracovník Jindřich Fügner, byl v té době již po smrti. Právní záležitosti, jinak vyřizované otcem, náležely nyní do kompetence poručníka. Renátiným poručníkem byl Fügnerův přítel z obchodních kruhů Karel Löschner.⁶¹ Sám Tyrš si byl vědom generačního věkového rozdílu mezi ním a Renátou a komplikací, které by mohl způsobit jeho špatný zdravotní stav. Věděl také, že není pro případný sňatek dostatečně finančně zajištěn.⁶²

Proces industrializace sice postupně odsouval původní určující moment při výběru partnera, materiální zajištění, ve prospěch prožitku štěstí, ale tato změna byla velmi pozvolná a ve větší míře se ve středních vrstvách uplatnila až na samém konci 19. století. Stejných problémů si byl nepochybně vědom i Löschner a Renátina matka Kateřina Fügnerová. Ta byla vztahu sice nakloněna, ale přesto se obávala o jeho budoucnost. Když chtěl Miroslav Tyrš pojmout Renátu za manželku, Löschner jako dívčin poručník zasáhl. Vyslovil se kategoricky proti sňatku.⁶³ Renátin poručník se obával, že Tyrš nezajistí dívku finančně. Tyršovy příjmy z článků do novin a časopisů nepovažoval za adekvátní a stálý příjem.⁶⁴ Rodina se proto obrátila na známého pražského advokáta Tomáše Černého a požádala ho o radu. Černý nabídl rodině řešení. Löschner se musel své funkce poručníka vzdát a Renáta dostala jiného, který se sňatkem souhlasil. Renátiným novým poručníkem se stal švagr Kateřiny Fügnerové Karl Schneider. Kateřina Fügnerová požádala c. k. zemský soud v Praze o svolení se sňatkem své dcery, přičemž zdůraznila Tyršovy morální přednosti a schopnost zajistit budoucí manželku finančně. Jednalo se patrně o obvyklé formulace, které musel dopis směřovaný k soudu obsahovat, aby byl vyřízen kladně. Karl Schneider zde byl uveden pouze jako spoluporučník. Poručnickou funkci vykonávala tedy i Renátina matka.⁶⁵

Při hledání partnera hrály významnou roli ekonomické a sociální faktory. Příslušnost k sociální vrstvě bránila svobodnému rozhodování, jelikož se úzkostlivě dbalo na dodržování

---

⁶¹ I. Štěpánová, Renáta, s. 51.

⁶² Tamtéž, s. 66.

⁶³ Tamtéž, s. 72.

⁶⁴ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁶⁵ Tamtéž, Renáta Tyršová, kart. 2.

společenské normy. Ve výběru partnera se často bral zřetel na profesní ohledy. Muži se nejčastěji ženili s dcerami svých zaměstnavatelů, obchodních partnerů nebo spolupracovníků.⁶⁶ Zetě ze stejného oboru si přál Jan Měchura. Svoji dceru Terezii chtěl provdat za šikovného a také bohatého advokáta. Přál si nejen dceřino hmotné zajištění, ale také pokračování tradice své právnícké kanceláře. Plánoval, že budoucí zeť by převzal jeho praxi. To byl také důvod, proč nechtěl svolit se sňatkem dcery s Františkem Palackým. Nakonec se za pomoci přímluv vlivných přátel přece jenom dal přemluvit.⁶⁷

Při výběru partnera ze stejné profesní skupiny bylo spíše pravidlem než výjimkou, že otec dívky se nejprve seznámil se svým budoucím zetěm. Otec dívky byl často také tím, kdo ho do rodiny přivedl. František Brauner je příkladem muže, který se oženil s dcerou svého nadřízeného. Brauner poznal svého tchána Karla Augusta Neumanna, univerzitního profesora, v Jednotě pro povzbuzení průmyslu. František Brauner byl tajemníkem páté sekce, v níž byl Neumann vedoucím.⁶⁸ Mladý právník ho zaujal. Brzy ho pozval k sobě do rodiny. Zpočátku šlo pouze o návštěvy, které souvisely s pracovními záležitostmi. Postupem času se Brauner sblížil s jeho dcerou Augustou, s níž se v roce 1850 oženil.⁶⁹

Dceru svého spolupracovníka si vzal také Miroslav Tyrš. Seznámení s jeho ženou Renátou proběhlo sice až po smrti jejího otce, Jindřicha Fügnera, ale do rodiny byl Tyrš uveden ještě za jeho života.⁷⁰ Prostřednictvím budoucího tchána poznal manželku také František Ladislav Rieger. Rieger se s Františkem Palackým, otcem jeho ženy Marie, seznámil již ve čtyřicátých letech 19. století. Ve stejné době poznal i Marii, v té době ještě velmi mladou dívku. Při pozdějším setkání se vzájemné sympatie změnily v hlubší cit. Jejich vztah byl zpečetěn až po smrti Jana Měchury, dědečka Marie Palacké. Ten možnému vztahu své vnučky s „buřičským demokratem“ nepřál.⁷¹ Jeho slovo mělo v rodině velkou váhu, a tak se Rieger mohl o Marii oficiálně ucházet až po jeho smrti.

Dceru svého „domácího“ si vzal Alois Pravoslav Trojan. V roce 1842 se nastěhoval do domu U Dvou černých hlav v Michalské ulici, který patřil rodině postřihačského mistra

---

⁶⁶ M. Lenderová, K hříchu, s. 82.

⁶⁷ Vladimír Helmuth-Brauner, Paměti rodu, Praha 2000, s. 72.

⁶⁸ Tamtéž, s. 28.

⁶⁹ Jitka Šťastná, Salon rodiny Braunerovi. K problematice životního stylu devatenáctého století, České Budějovice 1994, s. 13. (Diplomová práce)

⁷⁰ I. Štěpánová, Renáta, s. 36.

⁷¹ Lubomír Sršeň, Pražský salon u Palackých a Riegerových, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová, Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 97.

Skrohovského (psáno také Škrohovský nebo Skrohowski). Z dochovaných materiálů nebylo možné přesně určit, za jakých okolností se Alois Pravoslav Trojan seznámil s jeho dcerou Amálií. Jako nový nájemník se po nastěhování dostal do bližšího kontaktu s celou rodinou majitele a patrně nezůstalo jen u jedné návštěvy. S Amálií se oženil dva roky poté.⁷²

Budoucím tchánem Antonínem Reism, majitelem železářství, byl do rodiny uveden pražský advokát Josef Frič. Reis si přál, aby se jeho dcery naučily dobře česky. Za tímto účelem pozval do rodiny nadějného právníka a vlastence Josefa Friče.⁷³ Ten se zde seznámil s jeho dcerou Johanou a jeho „žačka“ se později stala jeho první ženou. S druhou dcerou, Karolinou, se oženil Václav Staněk, kterého do rodiny uvedl Frič jako svého přítele.

Volbu partnera se snažila regulovat i církev. Kladla důraz na pečlivé zvážení vstupu do manželství. U snoubenců se oceňovaly zejména praktické vlastnosti pro budoucí společný život. Důraz se kladl na předmanželskou výchovu. Všechna tato opatření reagovala na fakt, že partnera velmi často vybírali rodiče.⁷⁴ Katolická církev vyžadovala, aby se svazek mezi manžely zakládal na svobodné volbě. Varovala ovšem, a to zejména mladé lidi, aby neuzavírali sňatek pod vlivem okamžitých vášní. Mladý člověk měl brát ohled na rady svých rodičů či poručníků.⁷⁵

U vybrané skupiny nelze vysledovat, zda byl výrazně preferován partner stejného náboženského vyznání. Otázka víry zde nebyla při volbě manžela či manželky nijak zásadním problémem. Větší důraz byl kladen na společenské postavení. První žena Julia Grégra, Anna Hulešová, byla stejně jako on katolické víry. Příslušnost ke katolictví však Grégrovi nebránilo v tom, aby se podruhé oženil s evangeličkou Růženou Nobackovou.⁷⁶ Při sňatku katolíka s evangeličkou musela osoba evangelického vyznání před svatbou slíbit, že děti budou vychovány katolicky. Tak tomu bylo v případě evangelíka Františka Palackého, který se oženil s katoličkou Terezií Měchurovou.⁷⁷

Omezování výběru partnera mizelo nejdříve v rámci některých povolání středních vrstev. Šlo zejména o advokáty, lékaře apod. Důvodem mohl být fakt, že dcery začaly mít vlastní majetek, kterým mohly volně disponovat.⁷⁸ Takto zajistil svoji dceru Terezii Jan Měchura.

---

⁷² Karel Kazda, Dr. Alois Pravoslav Trojan I., Slánský obzor 36, 1928, s. 13.

⁷³ Šárka Bumbová, Vyprávění o rodu Fričů, Praha 1999, s. 12.

⁷⁴ Z. Čevelová, Normativní církevní prameny, s. 497.

⁷⁵ M. Růžková, Manželské vztahy, s. 19.

⁷⁶ LA PNP, fond Julius Grégr, nezprac.

⁷⁷ J. Kořalka, František Palacký, Praha 1998, s. 86.

⁷⁸ J. Machačová – J. Matějček, Nástin, s. 110.

Postaral se o to, aby se dcera stala jedinou správkyní věna. Po jeho smrti vlastnila nejen McNevenův palác, kde rodina Palackých, a posléze i Riegrových, bydlela, ale také letní sídlo v Lobkovicích.⁷⁹

Nejmenší vliv na volbu manžela měla ve většině případů sama budoucí nevěsta. Dívka byla dlouho z jednání o sňatku vyloučena.⁸⁰ Rodina Františka Palackého vyznávala filozofické názory Bernarda Bolzana. V jejich duchu byla vychována i Palackého dcera Marie. Podle Bolzana neměl být vznik vztahu mezi mužem a ženou ponechán náhodě, ale měl podléhat kontrole dospělých osob. Ke vzájemnému sblížení pak mělo dojít z iniciativy muže. Obě tyto zásady byly v případě vztahu Marie a Riegra splněny.⁸¹

Koncem 18. století se objevuje měšťanský kodex lásky, který je v naší společnosti dodnes dominantní. Jeho základem je představa, že manželství by mělo být nerozlučně spjato s láskou. Šlo o přirozenou reakci na dosud dominující rodinné strategie při uzavírání sňatku. Ve středních vrstvách se tento trend prosazoval pozvolna a dominoval až na konci 19. století.⁸² Prostředí středních vrstev nebylo příliš nakloněno předmanželské lásce. City sem ovšem pronikaly přece jenom více než do šlechtického prostředí.⁸³

Česká měšťanská společnost 19. století uplatňovala mnoho normativních omezení, která kladla překážky mužům a ženám ve vzájemném navazování neformálních styků.⁸⁴ Kontakty mladých lidí se pod vlivem těchto konvencí musely omezit jen na využití zřídkavých příležitostí. Setkávat se mohli při různých příležitostech, ovšem pouze za asistence dalších lidí, tedy s doprovodem.⁸⁵ První ples byl pro mladou dívku, nejčastěji ve věku okolo patnácti let, velkou událostí. Byla uvedena do společnosti a tím také na sňatkový trh.⁸⁶

---

⁷⁹ J. Štaif, Palacký, Rieger, Bráf: vůdčí rodina v české národní elitě 19. století, Kuděj 8, 2002, č. 1, s. 34-46; Alena Šubrtová, Člověk František Palacký, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 3, s. 29.

⁸⁰ M. Lenderová, K hříchu, s. 78.

⁸¹ Josef Grulich, Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana, Historický obzor, č. 7-8, 1998, s. 170.

⁸² Edith Bauer, Reglementovaná láska. Církevní a státní zákazy sňatku v předbřeznové habsburské monarchii, in: Hana Havelková (ed.), Existuje středoevropský model manželství a rodiny?, Praha 1995, s. 31.

⁸³ M. Lenderová – M. Macková – Z. Bezecný – T. Jiránek, Dějiny, s. 66.

⁸⁴ A. Šimůnková, Statut, s. 69.

⁸⁵ M. Růžková, Manželské vztahy, s. 22.

⁸⁶ M. Lenderová – Karel Rýdl, Radostné dětství? Dítě v Čechách v devatenáctém století, Praha 2006, s. 255.

Domácí bály byly běžnou součástí života bohatých členů středních vrstev. Proslulé domácí plesy se pořádaly například v rodině politika Františka Ladislava Riegra nebo v salonu Augusty Braunerové.⁸⁷ Jejich konáním si rodina potvrzoval svůj společenský status. Setkávali se zde synové a dcery z předních pražských rodin a ostatní pozvaní hosté. Možné seznámení se opět dělo pod bedlivým dohledem společnosti.

Některé ženy poznaly svého budoucího chotě v salonu. Dívka, nejčastěji dcera hostitelky, navazovala při konverzaci s hosty bližší kontakty a návštěvník salonu se nevědomky stával potencionálním snoubencem. František Palacký přišel do salonu Jana Měchury poprvé v roce 1825. Do rodiny zámožného pražského advokáta byl uveden básníkem Ebertem.⁸⁸ Palacký se primárně chtěl seznámit s jeho synem Leopoldem, vynikajícím hudebníkem. Brzy ho však jistě zaujala i Terezie, která byla vzdělanou a duchaplnou společnicí.⁸⁹

V salonu v McNevenově paláci poznal svou budoucí ženu také František Ladislav Rieger. Od jara roku 1851 byl pravidelným hostem Palackého salonu. Svou náklonnost k mladé dceři velkého českého politika však nemohl dát najevo. V domě, kde měl stále hlavní slovo Jan Měchura, se velmi dbalo na biedermaierovská pravidla slušnosti. Při návštěvách musela tedy pozornost hosta patřit nejprve matce, až poté dceři. Terezie byla na rozdíl od svého otce mladému advokátovi nakloněna a velmi ráda pobývala v jeho blízkosti.⁹⁰ Riegerovi to pomohlo, když se o Marii začal ucházet. Do salonu svého budoucího tchána byl s největší pravděpodobností uveden také František August Brauner. U profesora Augusta Neumanna se na sklonku 40. let scházela vzdělaná společnost tehdejší Prahy.⁹¹ Návštěvníky byli například Jan Měchura nebo Jan Evangelista Purkyně. Když přivedl Neumann Brauner do rodiny, je pravděpodobné, že se tak stalo při příležitosti setkávání širší společnosti.

V českém kruhu se tradičně uplatňovala strategie, která spočívala v povýšení či udržení vlastního společenského statutu přiženěním se do již významné rodiny.⁹² Dobrá volba partnera mohla upevnit nebo i transformovat majetek muže, který se ženil pro peníze, odborné znalosti a cenné styky.⁹³

---

⁸⁷ R. Sak, Rieger, s. 118; J. Šťastná, Salon, s. 23.

⁸⁸ Marie Pavlíková, Bolzanovství v rodině Palackého a Riegerově, Sborník Památníku národního písemnictví 11, 1976, s. 80.

⁸⁹ R. Sak, Rieger, s. 115.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ J. Šťastná, Salon, s. 9.

⁹² J. Štaif, Palacký, s. 41.

⁹³ L. Abramsová, Zrození, s. 73.

Příkladem mohl být František Palacký. Rodina jeho ženy byla velmi zámožná a hrdá na své příbuzenské vztahy se šlechtou.⁹⁴ Palacký sice nebyl ve 20. letech tak známý jako jeho budoucí tchán, ale při svém příchodu do Prahy v roce 1823 měl již široký literární rozhled. V jeho případě vysoké vzdělání vyvážilo nedostatek peněz. Dalším důvodem, proč Měchura nakonec se sňatkem přes dlouhý odpor souhlasil, byla Terezina nervová choroba. V prostředí, ze kterého Terezie pocházela, se již kladl důraz na vyváženost mezi citem a majetkem při volbě manžela. Tento trend zesílil ve druhé polovině 19. století.⁹⁵ František Palacký se o churavějící Terezii láskyplně staral, čímž si získal sympatii jejího okolí. V té době měl místo redaktora obou muzejních časopisů a s tím související finanční příjem a společenské postavení. Pro Měchuru bylo nezanedbatelné i to, že jeho budoucí zeť byl oblíbeným společníkem ve šlechtickém prostředí.⁹⁶ Tímto směrem vedl přímluvu jeho příbuzný a Palackého přítel Jan Jeník z Bratřic.⁹⁷ Sňatkem si Palacký zajistil rychlý společenský vzestup, za což byl některými současníky kritizován.⁹⁸ Znatelně se zlepšilo také jeho hmotné zajištění.

Podobný postup se opakoval v případě Františka Ladislava Riegra. S tím rozdílem, že Rieger si přízeň svého tchána nemusel zajišťovat vlivnými přímluvami. Rieger byl v době svého sňatku známým politikem, ale teprve po sňatku dosáhl kýženého společenského vzestupu mezi elitu českého národa.

Do rodiny disponující větším majetkem se přiženil také významný český geolog a univerzitní profesor Jan Krejčí. Jeho žena Aloisie byla dcerou Filipa Čuldy, pražského mlynáře. Rodina provozovala mlynářství již po několik generací. Finanční situaci nevěstiny rodiny lze přibližně rekonstruovat. Marie Čuldová, matka Aloisie, prodala krátce před svou smrtí (zemřela 1877) veliký rohový dům s obrovskou zahradou v pražské Jirchářské ulici a utržila za něj 52 000 zlatých.⁹⁹ Čuldovi měli pravděpodobně větší část kapitálu na koupi či postavení domu již v roce, kdy se Aloisie provdala za Jana Krejčího, tedy roku 1852.¹⁰⁰

---

⁹⁴ M. Radoňová-Šárecká, *Ozářené krby*, s. 17.

⁹⁵ J. Štaif, *Palacký*, s. 39.

⁹⁶ Otakar Josek, *Milostný román Františka Palackého. Dle deníku a korespondence jeho*, Osvěta 35, 1905, s. 100.

⁹⁷ *Tamtéž*.

⁹⁸ V. Helmuth-Brauner, *Paměti*, s. 75.

⁹⁹ Archiv hlavního města Prahy (dále Archiv hl. m. Prahy), Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 290.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, inv. č. 283.

Zajímavým příkladem, který se vymykal dobovým zvyklostem, byl první sňatek Julia Grégra. V roce 1864 se oženil s Annou, dcerou váženého pražského obchodníka a pozdějšího pražského primátora Josefa Huleše. V 19. století se sňatky bez věna prakticky nevyskytovaly. Jeho význam byl jednoznačný. Výjimku tvořily pouze nejchudší vrstvy obyvatelstva. Nevěstiny rodiče jím při uzavírání sňatku přispívali ženichovi na výživu své dcery. Muž jím volně nakládal, a pokud jej před svou smrtí utratil, zůstala vdova bez prostředků.¹⁰¹ Finančně chtěl zabezpečit svoji dceru bohatý obchodník a komunální politik Josef Huleš. V tomto ohledu přinesla zajímavý postřeh Maryša Radoňová – Šárecká. Grégr Annino věno, jistě ne malý finanční obnos či reality, odmítl. Chtěl prý ukázat, že se žení z lásky a nikoli pro peníze.¹⁰² Pravdivosti tohoto tvrzení napovídá i fakt, že druhou ženou Grégra se stala osiřelá dcera tajemníka obchodní komory z Českých Budějovic Růžena Nobacková. Nedisponovala patrně velkým majetkem, jelikož nebyla jedinou dědičkou otcovy pozůstalosti. Ani tento sňatek nebyl motivován snahou o hmotné zajištění. Přímé doklady o pravdivosti názoru Maryši Radoňové - Šárecké jsem nenašla, ale hypotézu to nevrátilo.

U vybrané skupiny osob zcela jednoznačně převažoval výběr partnera ze stejné sociální skupiny. Vybočoval pouze Vojtěch Náprstek. Jeho žena Josefa Náprstková, rozená Křížková, pocházela z nižší sociální vrstvy. Josefa byla dcerou domovnice Kateřiny Wagnerové a vinopala Josefa Křížka.¹⁰³ Rozdíl mezi manžely byl především majetkový. Cílem manželství Josefy a Vojtěcha nebyla z mužovy strany snaha udržet si sociální a společenské pozice. Politik, podnikatel a propagátor nového životního stylu patřil k nejbohatší vrstvě pražského obyvatelstva a v době, kdy se seznámil se svou budoucí ženou, byla jeho společenská pozice zcela jasně dána.

Josefa nespĺňovala ani dobová kritéria o dívčí výchově. Její formální vzdělávání skončilo ukončením povinné školní docházky ve dvanácti letech.¹⁰⁴ Brzy poté nastoupila do služby k Anně Fingerhutové, matce Vojtěcha Náprstka, do domu U Halánků. Domácí práce dokázala zastat jistě lépe než mnohé jiné manželky českých politiků, ale měla pouze vzdělání základní. Veškeré znalosti, které nesouvisely s péčí o domácnost a obchod, získala až po sňatku

---

¹⁰¹ Jana Burešová, *Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 32-33.

¹⁰² M. Radoňová – Šárecká, *Ozářené krby*, s. 445-446.

¹⁰³ Milena Secká, *Korespondence Josefy Křížkové-Náprstkové*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 547.

¹⁰⁴ I. Štěpánová - L. Sochorová - M. Secká, *Ženy*, s. 55.

s Vojtěchem Náprstkem. Pod jeho vlivem se naučila anglicky a vedla rozsáhlou korespondenci v dalších světových jazycích.¹⁰⁵

Podle zápisků Josefy Křížkové se Vojtěch Náprstek mladé dívce dvořil už na plesu v roce 1859.¹⁰⁶ Její přátelé a příbuzní však pozornosti ze strany zámožného a společensky uznávaného Náprstka nevěnovali velkou pozornost. Sociální bariéru si uvědomovala i sama Josefa.¹⁰⁷ Vztah mezi Josefou a Vojtěchem se vyvíjel pomalu a stejně tak pozvolna si na něj zvykalo i jejich okolí. Postavení Pepičky v domě U Halánků se po dobu trvání její známosti nijak nezměnilo. Nikoho příliš nepřekvapilo, když se s ní Vojtěch Náprstek po více jak dvanáctileté známosti oženil. V ostatních sledovaných případech si muži vybírali své manželky ze stejné nebo vyšší sociální skupiny. Rozdíl ve společenském postavení obou snoubenců nikdy nebyl příliš velký. Muži sňatkem často stoupli na společenském žebříčku, ale stále v rámci stejné sociální vrstvy.

Specifikem Čechy v předbřeznové bylo spojení lásky s vlastenectvím.¹⁰⁸ V českém prostředí se ve druhé čtvrtině 19. století zformoval nový cíl, k němuž měla být směřována výchova dívek. Společnost pochopila, že v procesu českého národního obrození může i žena sehrát důležitou úlohu. Dívka vychovaná v duchu národního uvědomování mohla být v budoucnu národně uvědomělou matkou. Výchova mladých dívek třicátých a čtyřicátých let často směřovala k jazykově pojatému vlastenectví.¹⁰⁹

V Čechách se stále vlastenčilo „po německu“. Němčina nebyla znakem národní příslušnosti. Spíše dokládala sociální zařazení a stupeň dosaženého vzdělání.¹¹⁰ V letech 1750-1850 se němčina stala téměř výlučným komunikačním jazykem ve vyšších, vzdělaných a politicky oprávněných vrstvách.¹¹¹ V českých zemích až do poslední čtvrtiny 19. století převažovala stavovská a regionální dělítká nad jazykovými.¹¹² Fungující jazykově smíšená manželství nebyla v této době ničím neobvyklým a společnost je přijímala bez problémů, a to

---

¹⁰⁵ M. Secká, *Korespondence*, s. 548.

¹⁰⁶ M. Secká, *Ve stínu velkého muže. Josefa Křížková v zápiscích a vzpomínkách I.*, Naše rodina 47, 1997, s. 9.

¹⁰⁷ Táž, *Ve stínu velkého muže. Josefa Křížková v zápiscích a vzpomínkách II.*, Naše rodina 48, 1997, s. 8.

¹⁰⁸ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 75

¹⁰⁹ Táž – K. Rýdl, *Radostné dětství*, s. 253.

¹¹⁰ Jan Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*, Praha 1990, s. 44.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 46.

¹¹² *Tamtéž*, s. 57.

zejména v první polovině 19. století. V případě Františka Palackého tomu tak nebylo. Jen s malým nadšením přijala česká vlastenecká společnost skutečnost, že jeden z jejích předních představitelů, si vzal za ženu dívku s německou výchovou.¹¹³

Jedním z důvodů, proč mladé české dívky ze středních vrstev neovládaly českou konverzaci, bylo také to, že neexistovaly české vyšší dívčí školy.¹¹⁴ Pokud se muž chtěl oženit s dívkou s hlubším vzděláním a širším přehledem, což se ve druhé polovině 19. století stalo ve středních vrstvách požadavkem doby, musel předpokládat, že jí bude bližší němčina než čeština. V domácnosti Františka Palackého se mezi dospělými konverzovalo výhradně německy. V tomto jazyce probíhala také vzájemná korespondence manželů. Pouze s dětmi mluvil Palacký česky, jak dokládají české vzkazy v dopisech.¹¹⁵ Jejich vzdělání probíhalo stále německy. V tomto jazyce si s matkou dopisovala Marie Palacká až do svého sňatku s Františkem Ladislavem Riegrem. Její německá korespondence se neslučovala s Riegrovým národním cítěním. Marie začala na přání manžela psát matce česky.¹¹⁶

Některé ženy se staly vlastenkami až po sňatku. Augusta Braunerová byla vychována německy a také tak komunikovala. Před svatbou s předním českým politikem Augustem Braunerem svému budoucímu choti slíbila, že bude mluvit česky.¹¹⁷ Dařilo se jí to se střídavými úspěchy. Až do konce života si byla jistější při německé konverzaci, což Brauner velmi nerad viděl.¹¹⁸ Dochovaly se dva zápisy do Augustina památníku, jejichž autorem je Brauner. Jsou psány česky a mají výrazně národní charakter.¹¹⁹ Augusta češtině rozuměla, Brauner jí psal dopisy česky¹²⁰, ale nebyla v ní schopná konverzovat. To ovšem nebránilo tomu, aby se aktivně zapojila do činnosti české společnosti. Pod vlivem svého muže se její zemský patriotismus přeměnil v pevně uvědomělé vlastenectví.¹²¹

---

¹¹³ A. Šubrtová, *Člověk*, s. 29.

¹¹⁴ Více M. Bahenská, *Počátky*.

¹¹⁵ J. Kořalka (ed.), *Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit Steiner Braut und später Frau aus den Jahren 1826-1860*, Dresden 2003.

¹¹⁶ Karel Stloukal (ed.), *Rodinné listy Františka Palackého dceři Marii a zeti F. L. Riegerovi*, Praha 1930, s. 14.

¹¹⁷ J. Šťastná, *Salon*, s. 14.

¹¹⁸ V. Helmuth-Brauner, *Paměti*, s. 66.

¹¹⁹ Středočeské muzeum Rožtoky u Prahy, František Brauner, inv. č. 7/90, deník.

¹²⁰ LA PNP, František Brauner, nezprac.

¹²¹ J. Šťastná, *Salon*, s. 13.

Zprvu německou výchovu měla Johana, manželka advokáta Josefa Friče. Její otec měl zájem na tom, aby se naučila správně česky. Za tímto účelem jí sjednal hodiny češtiny právě u Josefa Friče.¹²² Ten si stejně jako Brauner svoji manželku k českému národnímu cítění „vychoval“. Johana vlastenčila jako mnoho dalších žen „po německu“.

Dceru českého vlastence si vzal Julius Grégr. Jeho první manželka Anna byla dcerou pražského politika Josefa Huleše. Ten se během svého života angažoval v českých spolcích a účastnil s mnoha podniků, které měly národní ráz.¹²³ Anna s Grégrem komunikovala česky již od doby jejich bližšího seznámení, jak doložila korespondence.¹²⁴ Jazykově české vychování měla také s největší pravděpodobností Aloisie Krejčí, choť významného českého geologa.

Obecně lze říci, že ve všech vybraných manželstvích hrálo vlastenectví důležitou roli. Při výběru budoucího partnera na tuto skutečnost byl brán zřetel, ale rozhodně nebyla hlavní motivací sňatku. Muž si ženu k vlastenectví často „vychoval“ až během trvání manželství. Zda se žena zapojovala do vlasteneckých podniků či nikoliv nemělo nic společného s jazykem, kterým komunikovala.

V 18. století se dívky v českých zemích vdávaly nejčastěji mezi dvacátým a pětadvacátým rokem života. Jejich partneři byli převážně o 4 až 5 let starší. V 19. století se věk při uzavírání sňatku mírně zvýšil u obou pohlaví. Na venkově byl sňatkový věk obecně nižší než ve městech.¹²⁵ Sňatky v pozdějším věku uzavírali častěji muži než ženy.¹²⁶ Průměrný sňatkový věk se v 17. - 19. století v Čechách pohyboval u žen mezi 22 a 25 lety, u mužů mezi 25 a 30 lety.¹²⁷

Omezování sňatků institucionálním způsobem bylo v 19. století celkem běžné a netýkalo se pouze nižších vrstev obyvatelstva. U mužů byl sňateční věk podmíněn schopností hmotně zabezpečit rodinu. Na základě normativních omezení zaměstnavatelů úředníků, společenských očekávání a nároků na hmotné zajištění budoucí manželky ze strany nevěstiných rodičů, se muži v měšťanském prostředí málokdy ženili před dosažením třiceti let.¹²⁸ U dívek byla situace odlišná. Veřejné mínění a literatura považovaly dosažení dvaceti let za ideální věk pro uzavření sňatku.¹²⁹

---

¹²² Š. Bumbová, *Vyprávění*, s. 12.

¹²³ Táňa Jelínková, *Pražští primátoři (1784-1993)*, *Pražský sborník historický* 26, 1993, s. 114.

¹²⁴ LA PNP, Grégr Julius, inv. č. 744-746.

¹²⁵ M. Lenderová – M. Macková – Z. Bezecný – T. Jiránek, *Dějiny*, s. 56.

¹²⁶ J. Macháčová – J. Matějček, *Nástin*, s. 110.

¹²⁷ M. Poullová, *Vývoj*, s. 203.

¹²⁸ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 73.

Praxe se od teorie v mnohém lišila. Hodně žen ze sledované skupiny vstoupilo do manželství ve věku, který se blížil 20 letům, ale rozhodně to nebylo pravidlem. Augusta Braunerová se vdávala až ve třiceti třech letech. Podle dobových konvencí by v tomto věku měla být již několik let vdaná nebo odsouzená k doživotní samotě. Na otázku, jak okolí vnímalo její vysoký sňatkový věk, archivní materiály neposkytly odpověď. Domnívám se, že dlouhé období od uvedení do společnosti do uzavření sňatku nevnímalo její okolí jednoznačně negativně. Augusta, dcera univerzitního profesora Neumanna, patřila k nejvzdělanějším ženám v Praze.¹³⁰ Přátelé a známí rodiny věděli o jejích hlubokých znalostech literatury a vytříbeném estetickém cítění. V 19. století začaly střední vrstvy oceňovat u dívek schopnost konverzace v cizím jazyce. Jednalo se o vzor převzatý ze šlechtické výchovy.¹³¹ Augusta tento předpoklad splňovala. Památník, který si vedla v době před sňatkem, doložil její široké jazykové znalosti. Vedle němčiny se zde objevovala čeština, francouzština, angličtina, ruština nebo maďarština.¹³² Společnost přijímala vzdělanou dceru váženého univerzitního profesora a guberniálního rady i jako „dlouhodobě“ svobodnou.

V poměrně pozdním věku se vdávala také Josefa Náprstková. Postavení manželů Náprstkových se odlišovalo. Vojtěch Náprstek disponoval velkým jměním a také na svou dobu výstředním člověkem. Společnost na něj pohlížela prizmatem jiných měřítek a sňatek s pětaticetiletou Josefou patrně příliš nepřekvapil. Ostatně jemu samotnému bylo v době sňatku bezmála padesát let. Věkový rozdíl manželů nebyl příliš velký. Pozdním sňatkovým věkem se Josefa trápila. Již několik let před sňatkem stěžovala deníku, že není ještě vdaná.¹³³

Jinak tomu bylo u Miroslava Tyrše a Renáty Fügnerové. Věkový rozdíl manželů tvořil jednu generaci. Čtyřicetiletý Tyrš se s osmnáctiletou Renátou mohl oženit až poté, co Renáta změnila poručníka. Sám Tyrš si nebezpečí velkého věkového rozdílu velmi dobře uvědomoval. „*Lekalo ho, že on, zralý muž, se upíná k dívce, která je ještě napůl dítětem. Bylo to ale silnější než on.*“¹³⁴ Navíc ani jeho zdravotní stav nebyl nejlepší. Mladá dívka to však

---

¹²⁹ Tamtéž, s. 74.

¹³⁰ J. Šťastná, Salon, s. 9.

¹³¹ J. Macháčová, Žena středních vrstev, in: Lukáš Fasora - Jiří Malíř - Jiří Hanuš, (edd.), Člověk na Moravě 19. století, Brno 2004, s. 271.

¹³² Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, František Brauner, inv. č. 7/90, deník.

¹³³ M. Secká, Deníky Josefy Náprstkové, in: Marta Zahradníková (ed.), Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře, Praha 2004, s. 31.

¹³⁴ I. Štěpánová, Renáta, s. 67.

vnímala zcela odlišně. Renáta byla Tyršovou žačkou, později oddanou spolupracovnicí a svého staršího manžela vnímala nekriticky. Byl pro ni takřka neohroženým hrdinou.¹³⁵

Jak pohlížela na svého budoucího chotě Kateřina Zelená, dcera pražského měšťana Mourka, není známo. V době sňatku dosáhla pouhých sedmnácti let. Myslím si, že i pro ni byl manžel spíše hrdinou a vzorem než rovnocenným partnerem. Věkový rozdíl byl pouze devět let, ale pro sedmnáctiletou dívku to mohlo představovat propastný rozdíl.

Ani sňatek po třicítce nebyl pro muže pravidlem. Josef Frič, František Palacký i Václav Zelený se ženili ještě před dosažením tohoto věku. Palackému zbýval pouze jeden rok k dosažení třiceti let. Nejmladším byl Josef Frič, kterému bylo v době sňatku dvacet čtyři let. Jeho žena Johana byla o pět let mladší.

V 19. století nepředstavovaly druhé a další sňatky nic neobvyklého. Důvodem k uzavření nového sňatku bylo úmrtí dosavadního životního partnera. Do dalších manželství vstupovali více muži než ženy. Motivem bylo zabezpečení chodu rodiny a zajištění péče o děti z minulého manželství. Velmi se rozšířil zvyk, že se starší vdovec při svém druhém a dalším sňatku ženil s mladou dívkou, která s sebou nepřiváděla děti z dřívějšího svazku a byla schopná plodit další potomky.¹³⁶ Vdovec se nejčastěji ženil hned po roce od úmrtí své předchozí manželky. Tendence rychlého uzavření dalšího manželství se objevuje mezi všemi společenskými skupinami.¹³⁷

Advokát Josef Frič se podruhé oženil pět let po úmrtí své první ženy Johany. Čtyři roky uplynuly od smrti Anny, manželky Julia Grégra, a jeho druhého sňatku s Růženou Nobackovou. Oba muži dosáhli v době uzavření dalšího svazku padesáti let. Zatímco Grégrova druhá žena byla výrazně mladší než on, v době uzavření manželství dvaadvacetiletá, Fričova žena Anna, rozená Gürkeová, bylo již vdovou ve věku 42 let. Jako vdovec s devíti dětmi chtěl Frič spíše pečovatelku o děti. Bezdětná Anna mohla být ideální matkou pro všechny jeho děti, včetně těch nejstarších, kterým bylo již okolo 20 let. Grégrovo první manželství trvalo pouze 14 let. Se svojí druhou ženou měl ještě 6 dětí během 16 let trvání jejich soužití, které skončilo až Grégrovou smrtí.

Druhé sňatky žen se neobjevovaly často, a to často ani v případě, že se žena stala vdovou ve velmi mladém věku. Pokud se znovu provdala, jako Anna Gürkeová, neměla většinou dosud děti. Očekávalo se, že bude pečovat o děti ovdovělého muže. Ty v ní nacházely novou

---

¹³⁵ Tamtéž, s. 69.

¹³⁶ M. Poullová, Vývoj, s. 199-200.

¹³⁷ J. Machačová – J. Matějček, Nástin, s. 111.

matku. U vdovy se nepředpokládalo, že se znovu provdá. Svoji společenskou úlohu splnila Renáta Tyršová. Osaměla v pouhých třiceti letech, a ač neměla děti, znovu se již neprovdala. Ostatní ženy ovdověly až v pozdějším věku, v době, kdy se již staly matkami.

V okamžiku, kdy vztah muže a ženy začal nabývat na intenzitě ve smyslu dobových konvencí, stala se součástí rituálu dvoření také písemná komunikace mezi nastávajícími manžely.¹³⁸ Tento písemný styk, který nebyl vždy důsledkem dlouhodobého odloučení, inicioval výhradně muž. Dívce nepříslušelo, aby oslovila muže, byť známého a pouze krátkým dopisem, jako první. Domnívám se, že před sňatkem si dopisovali všichni z dané skupiny. Korespondence se dochovala pouze u některých osob a velmi rozdílný je také její rozsah. Předmanželské dopisy se lišila nejen obsahem, ale také intenzitou. Dvojice začala písemně komunikovat brzy po vzájemném seznámení a výměna dopisů se stala pevnou součástí rituálu dvoření.

Neprovdaná dívka nesměla podle dobových norem slušného chování psát dopisy bez matčina vědomí.¹³⁹ Dívčina matka byla nejen prostředníkem ve společenské komunikaci snoubenců v salonech a na plesech, ale také při jejich písemném styku. Muž často směřoval své dopisy nejdřív budoucí tchýni a své vyvolené věnoval jenom několik řádek, jimiž ji pozdravoval. Odpovídalo to dobovému zvyku měšťanských rodin, podle něhož musela být při dvoření věnována pozornost nejprve matce.¹⁴⁰ Teprve později se pisatel „osmělil“ a adresoval své dopisy přímo dívce. Dopisy Miroslava Tyrše jsou v roce 1869 směřovány Kateřině Fügnerové, matce Renáty. Tyrš v dopisech oslovoval buď pouze matku, nebo, což bylo nejčastější, obě dvě.¹⁴¹

V krátkých vzkazech, které byly patrně doručovány pouze po Praze a které psal na vizitky, oslovoval přímo Renátu. Tyto krátké dopisy se většinou týkaly věcí k okamžitému vyřízení. Tyrš po Renátě chtěl, aby mu vyhledala informace o nějakém výtvarném díle či umělci apod.¹⁴² Již v této době se vyvíjela vzájemná pracovní spolupráce mezi Tyršem a Renátou. Zatím byl Tyrš v roli učitele a Renáta poslušně plnila jeho přání. Vztah Miroslava Tyrše k mladičké Renátě byl pravděpodobně plný zvrátů a sám Tyrš si nebyl jist, zda jedná správně. Obsah dopisů se často prudce měnil. V červenci roku 1869 psal Tyrš Renátě

---

¹³⁸ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 86.

¹³⁹ M. Perrotová (ed.), *A History*, s. 196.

¹⁴⁰ Pavla Rosyvková, Libuše Bráfová-Riegerová, *České Budějovice 2004*, s. 19. (Diplomová práce)

¹⁴¹ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart.1.

¹⁴² Tamtéž.

k narozeninám, a spíše než o vyjádření citu šlo o zamyšlení se nad Renátinou budoucností a svým údělem.¹⁴³ Obsah dopisu ovlivňovalo to, že Tyrš patrně předpokládal, že dopis bude číst i Renátina matka a tomu upravil jeho obsah. V listopadu téhož roku dívce poslal milostnou báseň.¹⁴⁴ Jasně vyjádření citu muselo v patnáctileté dívce zanechat velký dojem. Již Renátiny deníkové záznamy z jara roku 1869 byly plné „milostného poblouznění“.¹⁴⁵

Až do roku 1872, tedy do doby těsně před sňatkem, se nedochovaly dívčiny dopisy. Její pocity a názory doložilo pouze několik málo deníkových záznamů z roku 1869. Renátiny dopisy z roku 1872 dokazovaly sílu dívčina citu a vzájemných sympatií.¹⁴⁶ Miroslav Tyrš se v dopisech adresovaných Renátě projevoval spíše jako pesimista. Naproti tomu Renáta oplývala optimismem a vzhledem ke svému mladému věku si nepřipouštěla možnost větších či dlouhotrvajícím komplikací. Tyršovi se jeho pesimistický postoj k životu, který nazývala ustrašeností, snažila vymluvit.¹⁴⁷

Vztah téměř čtyřicetiletého, již trochu unaveného muže s mladinkou dívkou, plnou elánu a nadšení, se podobal vztahu otce a dcery. Přesto však nebyl Tyrš vůči Renátě nijak pedantský a jeho láska k ní nepramenila z rozumové úvahy, ale z milostného citu, kterému se dlouho bránil.¹⁴⁸ Politická témata se v dopisech z předmanželské doby vyskytovala minimálně. Pokud se o politice zmiňoval, pak velmi krátce a obecně. Tyrš občas psal o svém působení na sněmu a svých politických kolezích. V dopise ze září 1871 se krátce zmiňoval o tom, že „s vyrovnáním to vypadá bledě“.¹⁴⁹ Žádné podrobnosti však neuváděl.

Předmanželská korespondence Miroslava Tyrše a Renáty Fügnerové probíhala v letech 1869 až 1872. Nedochovaly se všechny listy, které si napsali. Domnívám se, že delší dopisy si vyměňovali při každém delším odloučení. V 19. století to bylo zcela běžným jevem.¹⁵⁰ Písemný kontakt udržovali i v době, kdy oba pobývali v Praze. V takovém případě si posílali krátké vzkazy na vizitkách.

---

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž, kart.2.

¹⁴⁶ Tamtéž, Miroslav Tyrš, dodatky.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ I. Štěpánová, Renáta, s. 118.

¹⁴⁹ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

¹⁵⁰ M. Lenderová (ed.), Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou, Praha 2006, s. 25.

Mnohem mladší partnerku měl také Václav Zelený. V jeho případě se dochovalo pouze velmi málo dopisů vztahujících se k době před sňatkem. Pro ranou fázi jejich vztahu se dochovalo velmi málo korespondence. Před sňatkem napsal Zelený své budoucí ženě Kateřině několik dopisů, v nichž se vyjadřoval k jejich vztahu. Oba dopisy měly velmi sebezpytující charakter. Zelený se snažil nastínit svoje zvyky, povahu a způsob života. Obával se, že si o něm sedmnáctiletá Kateřina vytvořila až příliš optimistické mínění. Dokonce jí nabádal, aby si sňatek s ním ještě jednou pořádně rozmyslela.¹⁵¹ Reakce Kateřiny se bohužel nedochovaly. Myslím si, že byly podobné jako odpovědi Renáty Fügnerové na dopisy Miroslava Tyrše.

Milostná korespondence mezi Marií Palackou a Františkem Ladislavem Riegreem se odlišovala. Jejich dopisy z doby před uzavřením sňatku poskytly obraz o tom, jakým způsobem se utvářel milostný vztah mezi příslušníky české vzdělanecké vrstvy.¹⁵² První dopisy si vyměnili až po delší známosti. Zahájení vzájemné korespondence proběhlo poté, co Marie po smrti svého dědečka, Jana Měchury, odjela spolu s matkou do Nizzy. Dříve se Rieger neodvážil Marii napsat.¹⁵³ Přikláním se k názoru Roberta Saka, že: „*Písemný projev Marie Palacké dokazuje, že vyrostla v prostředí mravně, kulturně i společensky náročném, nadto spjatém tradicí hlubokého smyslu pro rodinnou soudržnost.*“¹⁵⁴

Lišil se také obsah dopisů. Rozdíl nespočíval v tom, že by Marie byla starší než Renáta nebo Kateřina, ale především ve způsobu výchovy a vlivu rodinného prostředí. Výchova ve stylu zásad českého filozofa Bernarda Bolzana, která v rodině Palackého a posléze i Riegrově panovala, Marii hluboce ovlivnila. Dcera Palackého si nade vše cenila duchovní a nadzemské hodnoty a osobní štěstí hledala v úctě k Bohu a ve službě bližnímu.¹⁵⁵

Tyto hodnoty se promítaly i do její předmanželské korespondence. Dopisy se nesly ve vážnějším duchu než u ostatních. Obsahovaly filozofická zamyšlení a odrážely hodnoty, které Marii a Rieger vyznávaly. Marie získala díky intenzivnímu vztahu s otcem široké povědomí o problémech současné politiky a její výchova způsobila, že se již ve svých ani ne dvaceti letech těmito otázkami velmi vážně zabývala. Dopisy postrádaly onu „hravost“, kterou bylo možné nalézt v dopisech Tyrše s Renátou. Jednalo se o konverzaci na vážná témata dvou

---

¹⁵¹ B. Augustinová, Václav Zelený, Osvěta 35, 1905, s. 781.

¹⁵² R. Sak, „...ona nikdy nezraňuje, vždycky blaží.“ Milostný vztah F. L. Riegera a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci, Opera Historica 4, 1995, s. 238.

¹⁵³ Týž, Rieger, s. 116.

¹⁵⁴ Týž, „...ona, s. 238.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 241.

dospělých lidí, přičemž Rieger měl v těchto rozhovorech hlavní slovo. V některých pasážích Marii až kantorsky poučoval, jak mu má psát, a která slova či slovní spojení z její předešlé korespondence se mu jevila jako nevhodná.¹⁵⁶ Dopisy obou ovlivňovala skutečnost, že jejich vzájemnou korespondenci s největší pravděpodobností četla matka Marie, Terezie Palacká. Marie vzhlížela k muži jako k autoritě, což bylo dáno, jak již jsem zmínila výše, její výchovou a prostředím, v němž se pohybovala. Riegra ve své korespondenci z počátku 50. let utvrzovala v tom, že muž je v politice vzdělanější než žena a jeho názory jsou kvalitnější.¹⁵⁷

Dopisy zachovávaly předepsanou společenskou normu a neměly intimní ráz, jak ho chápeme dnes. Důvěrnost mezi snoubenci se projevovala například změnou oslovení. Dospívající dívce se začalo vykat a měla také právo být nazývána „slečnou“.¹⁵⁸ Ve svých dopisech, či spíše vzkazech, tak činil například Julius Grégr. V letech 1862-1863 směřoval korespondenci s tímto oslovením Anně Hulešové.¹⁵⁹ Stejně nazýval Augustu Neumannovou František August Brauner v dopisech z roku 1849.¹⁶⁰ Naproti tomu Miroslav Tyrš nezačal ani jeden dopis směřovaný k Renátě Fügnerové tímto způsobem. Používal mnohem intimnější „*má milá Renáto*“ či „*roztomilá princezno*“.¹⁶¹ Jejich vztah se vyvíjel jinak, než tomu bylo u ostatních. Tyrš znal Renátu od jejích dětských let.

Josef Frič, který si se svou ženou psal téměř výhradně německy, ji oslovoval „*Theuerste Freundin!*“ nebo „*Liebste Hannah!*“ a na konci dopisu se často objevoval český přípisek „*s Pánem Bohem*“.¹⁶² Vzhledem k tomu, že Frič měl Johanu učit česky, je jejich německá komunikace v dopisech zajímavým paradoxem. Důvod, proč spolu nekomunikovali česky, nelze pramenně doložit. Johaně psal o náplni svého dne a často se zmiňoval o svém příteli Staňkovi, který se později oženil s Johaninou sestrou.¹⁶³ V dopise z ledna 1827 mluvil o nevinné a čisté náklonnosti a zdůrazňoval, že jejich láska je požehnaná Fričovým otcem. Potvrzuje to, jaký kladla střední vrstva počátku 19. století důraz na svolení rodičů nejen se sňatkem, ale i se známostí.

---

¹⁵⁶ K. Stloukal (ed.), *Milostné dopisy*, s. 32.

¹⁵⁷ „*Ale nedbejte na řeči moje, vždyť lépe všemu víte nežli já, ubohé děvče!*“; Tamtéž, s. 30.

¹⁵⁸ M. Lenderová – K. Rýdl, *Radostné dětství*, s. 225.

¹⁵⁹ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 744-746.

¹⁶⁰ Tamtéž, Augusta Braunerová, inv. č. 2.

¹⁶¹ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart.1.

¹⁶² LA PNP, Josef Frič, nezprac.

¹⁶³ Tamtéž.

Společným rysem všech dopisů, nejen z předmanželské korespondence, byla zmínka o obdržných či neobdržných listech a stížnost na dlouhé čekání na list od partnera. Josef Frič ve svém dopise z roku 1827, směřovaný Johaně Reisové, rozebíral důvody, proč mu Johana nepsala, a popisoval pocity, které prožíval při čekání na další list od ní.¹⁶⁴ Písemná komunikace měla pro člověka 19. století velký význam. Politická či vědecká činnost nutila muže cestovat za prací po zemích habsburské říše a ženy často trávily určitou část roku v lázních či na jiných pobytech zdravotního charakteru. Výměna dopisů byla tak důležitou složkou vztahu muže a ženy.

Dopisy, které psal František August Brauner své budoucí ženě Augustě Neumannové, se lišily. V době seznámení byla Augusta již dospělou ženou. Její vzdělání dosahovalo v porovnání s ostatními příslušnice její sociální vrstvy na vysoké úrovni. Vychovávaly jí v německém prostředí a němčina jí byla nejbližším jazykem. Přesto jsou všechny dochované dopisy, nejen z doby před uzavřením sňatku, které poslal Brauner své budoucí ženě, psány česky.¹⁶⁵ Předmanželské korespondence se dochovalo velmi málo, což znemožnilo její hlubší analýzu. Její obsah reagoval na politické události v letech 1848-1849. Brauner se ve svých listech zmiňoval o osudech svých politických přátel a zabýval se dobovými politickými záležitostmi.¹⁶⁶ Brauner Augustě psal jako rovnocennému partnerovi v diskuzi. Uvědomoval si její vzdělání a společenský rozhled. Delší doba odloučení způsobená politickou situací jejich vztah prohloubila.¹⁶⁷ Předpokládám tedy, že si psali často. Četnost vzájemné výměny dopisů nelze na základě dochovaných archivních materiálů vysledovat.

Nejstarší dochovaný dopis, který napsal František Palacký Terezii Měchurové, pocházel z roku 1826.¹⁶⁸ Veškerá Palackého předmanželská korespondence se vyznačovala silným pocitem odpovědnosti vůči budoucímu partnerství a také vůči společenským závazkům.¹⁶⁹ Podíl na prohlubujícím se citovém vztahu mezi Františkem Palackým a Terezíí mělo jeho zakořeněné vědomí křesťanské povinnosti. Uvědomoval si, že svou péčí a láskou by mohl nervově nemocnou dívku uchránit před špatným okolím a přispět k zlepšení jejího zdravotního stavu.¹⁷⁰ Palacký si uvědomoval vážnost Terezina zdravotního stavu a starost a

---

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž, Augusta Braunerová, inv. č. 2;3.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ J. Šťastná, Salon, s. 13.

¹⁶⁸ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 17.

¹⁶⁹ Týž, František, s. 116.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 112.

nervově nemocnou dívku bral téměř jako své životní poslání, jak dokládá jeden z jeho dopisů z předmanželského období.¹⁷¹

Palacký psal Terezii při každém delším odloučení, a to v intervalu několika málo dní. Jeho dopisy byly poměrně obsáhlé. Palacké své snoubence mimo milostná vyznání psal o tom, co dělá, s kým se na své cestě seznámil a často podrobně popisoval, koho navštívil.¹⁷² Podobným způsobem koncipoval i své manželské dopisy. Politickým tématům se v předmanželském období nijak detailně nevěnoval. V několika psaních se zmínil o obecně známých politických událostech (například o smrti saského krále Friedricha Augusta I.).¹⁷³

Z doby před uzavřením manželství Josefy Křížkové a Vojtěcha Náprstka se jejich vzájemná korespondence bohužel nedochovala. Informace o jejich vztahu vypovídaly Josefíny zápisky, které si vedla od roku 1860, zřejmě inspirovaná podobnou činností Vojty Náprstka.¹⁷⁴ Z nich jasně vyplývalo, že Pepička, jak ji všichni oslovovali, si velmi dobře uvědomovala své nižší sociální postavení. Nebylo obvyklé, aby se dívka vdávala za muže z vyšší společenské vrstvy. Vojtěch Náprstek pro ni byl hrdinou.¹⁷⁵

V uzavření sňatku své dcery s bohatým Náprstkem příliš nevěřil ani otec Josefy.¹⁷⁶ Sama Josefa byla k možnosti svého vzestupu na společenském žebříčku značně skeptická.¹⁷⁷ Podle Josefínych zápisů proběhlo jejich bližší seznámení z Náprstkovy iniciativy. Odpovídalo to dobovým normám. Josefa byla ve všech fázích předmanželského vztahu spíše pasivní.¹⁷⁸

U Aloise Pravoslava Trojana a Jana Krejčího se v pozůstalostech nedochovala žádná jejich korespondence s budoucími partnerkami. Na základě obecných trendů bychom mohli předpokládat, že i oni udržovali v době před sňatkem se svými ženami písemnou komunikaci v době vzájemného odloučení.

Korespondence snoubenců pevnou součástí utváření vztahu mezi mužem a ženou střední vrstvy po celé 19. století. V rámci vybrané skupiny osob se jednotlivé dopisy často v mnohém

---

¹⁷¹ Týž (ed.), Briefe, s. 20.

¹⁷² Tamtéž, s. 17 - 53.

¹⁷³ Tamtéž, s. 20.

¹⁷⁴ I. Štěpánová - L. Sochorová - M. Secká, Ženy, s. 62.

¹⁷⁵ M. Secká, Deníky, s. 22.

¹⁷⁶ „Vím dobře, že velká mezera jest mezi náma, a přece doufám, a tak vroucně jeho miluju jako žádného na světě. Otec má pravdu, naděje taková jest velmi trapná“; M. Secká, Ve stínu II. s. 8.

¹⁷⁷ „Nikdy sobě nemysli na panskou lásku [...] a pamatuj na svoji čest“; I. Štěpánová - L. Sochorová - M. Secká, Ženy, s. 62.

¹⁷⁸ M. Secká, Ve stínu II, s. 8.

odlišovaly. Dopisy Františka Ladislava Riegra směřované Marii Palacké obsahovaly dialogy na vážná témata, naproti tomu listy psané Miroslavem Tyršem Renátě Fügnerové se často nesly v téměř rozverném duchu. Charakter korespondence určovalo vzdělání, věk a společenské postavení obou pisatelů. Společná byla formální stránka písemností. Všechny dopisy obsahovaly v různé formě a intenzitě milostné vyznání, listy z cest se zabývaly problémy spojenými s cestováním a poštovním spojením.

Předmanželská korespondence trvala většinou po celou dobu známosti. Výjimkou byl František Ladislav Rieger, který vzhledem k rodinným záležitostem mohl začít psát Marii Palacké až v době relativně krátce před sňatkem. V některých případech, Václav Zelený a František August Brauner, se dochovalo pouze několik málo dopisů a délku vzájemné korespondence nešlo rekonstruovat. Podobné problémy se vyskytují i při zkoumání četnosti písemného styku. Na základě korespondence osob, u kterých se zachoval dostatečně reprezentativní vzorek dopisů, lze usuzovat, že si partneři vyměňovali listy při každém delším odloučení a to v intervalu dvou až pěti dní.

Role žen při společenských setkáváních

Člověk 19. století si, stejně jako v jiných historických obdobích, upevňoval svoji pozici pomocí kontaktů s členy sociální vrstvy, k níž patřil nebo k níž chtěl být řazen. Častými návštěvami, účasti na společenských setkáních a veřejných podnicích se upevňovaly vzájemné vztahy mezi jednotlivci i jejich rodinami. Uzavření přátelství mezi dvěma osobami znamenalo postupné provázání rodin obou zúčastněných. Díky oblibě společenských setkávání v rodinách veřejně známých mužů se, nejprve v roli manželky – hospodyně a postupně v roli hostitelky, žena aktivně zapojila do společenského života.

Pohled na jednotlivce ovlivňovala řada faktorů. Mezi nejdůležitější patřila příslušnost k sociální vrstvě. Žena byla posuzována podle postavení muže – otce nebo manžela a svým chováním a vystupováním ho reprezentovala.¹⁷⁹ Prestiž muže se přenášela na celou rodinu. Ženino postavení se sňatkem mohlo výrazně změnit. Veřejná prezentace vdané ženy výrazně ovlivňovala mužovu pozici, v kladném i negativním smyslu.¹⁸⁰

Pozornost měšťanské společnosti se od třicátých let 19. století stále více soustřeďovala na ženy. V souvislosti s národními ambicemi se objevila potřeba vytvořit ideál české dámy. Prvořadým požadavkem se stala sounáležitost s vlasteneckou myšlenkou. Tímto směrem se také ubíraly ambice měšťanského salonu obrozenecké doby. Podoba dokonalé české manželky se formovala pod vlivem kontaktů s dámami z aristokratického prostředí.¹⁸¹

Rodiny náležející ke střední vrstvě obyvatelstva vedly čilý společenský život, jehož nedílnou součástí bylo vzájemné setkávání a účast na nejrůznějších kulturních podnicích. V bohatších domácnostech se staly takřka závaznou společenskou normou schůzky přátel a známých. Návštěvníky spojoval společný zájem, kterým mohla být hudba nebo například podpora národní myšlenky. Tento druh setkávání označili historikové jako společenský salon.¹⁸²

Pro salon dosud nepoužívá žádná pevně vymezená a všeobecně závazná definice. V nejširším pojetí se jednalo o nenucenou, volnou formu společenského styku bez pevného účelu. Stálí hosté se scházeli pravidelně v určitý den bez zvláštního pozvání a spojovala je

---

¹⁷⁹ J. Macháčová – J. Matějček, *Nástin*, s. 220.

¹⁸⁰ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 91.

¹⁸¹ L. Sochorová, *Ideál české dámy*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 178-179.

¹⁸² Teoreticky k problematice salonů: Jana Pešková, *Salony jako místo setkávání*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 7 -12; R. Sak, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*, Praha 2003.

konverzace na literární, politická a filozofická témata. Určující střed společnosti představovala hostitelka. Vytvářela kultivovanou atmosféru a inspirovala rozhovory.¹⁸³ Tyto obecné znaky české salony nenaplňovaly ve všech směrech. Nejvýznamnějším rozdílem bylo postavení ženy. V Čechách se ženy jako vůdčí osobnosti salonů příliš neprosadily. Výjimkou byla například Augusta Braunerová.¹⁸⁴

Počátky salonního setkávání v Čechách spadaly do doby, kdy v ostatních zemích Evropy měla tato forma kontaktů svoji vrcholnou fázi za sebou. Francouzské salony, které patrně jako jediné v Evropě zcela naplnily definici tohoto pojmu, vrcholily v Napoleonově době. V habsburské monarchii vedla v té době velký salon Fanny Arnsteinová a v mnoha směrech se francouzským vzorům přiblížila. Její společnost navštěvovalo okolo 400 hostů. Při srovnání s návštěvností českých salonů to bylo ohromné číslo. V našich podmínkách se obvykle nescházelo více než okolo padesáti osob. Na svůj dřívější salon ve velkém stylu navázala Fanny Arnsteinová podobně rozsáhlou společností v době vídeňského kongresu. V roce 1803 založila konverzační salon ve Vídni, jehož vrchol spadal práce do období mírových vyjednávání. Politická situace ovlivnila skladbu hostů i náměty hovoru. V této souvislosti se hovořilo o salonní diplomacii.¹⁸⁵

Vídeň se stala vzorem českým salonům i v době *biedermeieru*. Mnoho žen z vyšších i středních vídeňských vrstev se inspirovalo na odkazem Fanny Arnsteinové a založilo si vlastní salonní společnosti. V první polovině 19. století byl nejznámějším literární čajový kroužek Karoliny Pichlerové, o němž se často hovořilo jako o literárních hodinkách pletení. I přes toto nepříliš lichotivé označení měl salon svoje opodstatnění a přitahoval návštěvníky po celých padesát let. Tak dlouhou existenci měla v Čechách pouze setkávání v McNevenově paláci, kde se ovšem vystřídalo několik generací hostitelek.¹⁸⁶

V době, kdy v českých zemích zaznamenávaly salony svůj vrchol, přibližovala se již vídeňská společenská setkávání svému konci. Největší konkurencí literárních salonů se stal nový fenomén kavárenské společnosti.¹⁸⁷ Svůj rozkvět prožívaly hudební salony.

---

¹⁸³ Verena von der Heyden-Rynschová, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Praha 2004, s. 9-11.

¹⁸⁴ P. Vošahlíková, *Zábava a rozptýlení českých žen v 19. a počátkem 20. století*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 346.

¹⁸⁵ V. von der Heyden-Rynschová, *Evropské salony*, s. 120-122.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 123.

¹⁸⁷ Nejnověji k tomuto tématu: Eva Bendová – Tomáš Dvořák – Dominik Hrodek – Šárka Kořínková, *Pražské kavárny a jejich svět*, Praha – Litomyšl 2008.

K nejznámějším vídeňským hostitelkám hudebních společností náležely Josefina von Wertheimstein, Greta Wiesenthalová a Alma Mahlerová-Werfelová.¹⁸⁸

Společenské návštěvy s pevně stanovenými pravidly, okruhem návštěvníků, náplní činnosti a námětem hovoru patřily v 19. století k tradičním rituálům.¹⁸⁹ Salonní společnost se vytvářela zejména v okruhu měšťanské inteligence. Návštěvy domácností českých politiků a umělců napomáhaly navazovat kontakty a začleňovat se do společnosti.¹⁹⁰ V životním stylu se odrážela zejména prestiž advokátů. Stalo se žádoucím mít salon, pořádat domácí plesy, dýchánky a čaje.

Od osmdesátých let 19. století manželky veřejně činných mužů, zejména poslanců a advokátů, již zcela běžně udržovaly stálou odpolední společnost.¹⁹¹ Prestiž českých politiků se odrážela v životním stylu rodiny. Mít salonní společnost a pořádat domácí plesy a odpolední čaje patřilo ke znakům příslušnosti k dané sociální vrstvě.¹⁹² Potřeba veřejné reprezentace byla velmi nákladná. Pohlcovala značnou část finančních prostředků, kterými rodiny disponovaly.¹⁹³

Během první poloviny 19. století se žena stále více izolovala od veřejného dění.¹⁹⁴ Klasický politický a filozofický liberalismus rozdělil sociální prostor na veřejnou a soukromou sféru. V souvislosti s postupující industrializací došlo k polarizaci společenského života kolem rodiny na jedné a kolem profese na druhé straně.¹⁹⁵ Ustálil se vzor výdělečně činného muže, zajišťujícího rodinný příjem a zapojujícího se do procesů politického

---

¹⁸⁸ V. von der Heyden-Rynschová, *Evropské salony*, s. 124.

¹⁸⁹ M. Bahenská, *Spolupráce nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40. – 70. letech 19. století*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe*, s. 30.

¹⁹⁰ Hana Krejčíková, *Proměny norem společenského chování středních vrstev (od poloviny 19. do poloviny 20. století)*, České Budějovice 2001, s. 41. (Diplomová práce)

¹⁹¹ J. Machačová, *Rodina české inteligence v českých zemích v 19. století*, *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 3, 1993, s. 36.

¹⁹² J. Machačová – J. Matějček, *Nástin*, s. 242.

¹⁹³ Pavla Horská, *Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy*, *Documenta pragensia* 12, Praha 1996, s. 199.

¹⁹⁴ L. Sochorová, *Muž a žena v české vlastenecké společnosti doby biedermeieru*, in: H. Petrasová – T. Petrasová (edd.), *Biedemeier v českých zemích*, Praha 2004, s. 100.

¹⁹⁵ M. Lenderová, *Vzory ženského chování a jejich proměny v průběhu 19. století*, *Studie k sociálním dějinám 19. století* 7/1, 1997, s. 32.

rozhodování, a ženy, jejímž prvořadým úkolem bylo zajistit zázemí celé rodiny.¹⁹⁶ Žena patřila do soukromé sféry, kam byla „odsunuta“ více než tomu bylo v dřívějších dobách.¹⁹⁷ Schopnosti získané výchovou mohla uplatnit pouze při domácím setkávání.¹⁹⁸ V salonu často manželky a dcery hostitelů bavily společnost hrou na klavír nebo recitací. První výraznější pokusy o začlenění žen do pražského kulturního společenského života proběhly v šedesátých letech 19. století.¹⁹⁹ Do této doby se žena realizovala jen v prostředí svého domova.

První vlastenecké salony vznikaly na přelomu 18. a 19. století. Tehdy se o to zasloužila především česká šlechta. Již před rokem 1848 se objevily snahy o vytvoření českého společenského centra. Tyto salony většinou neexistovaly dlouho.²⁰⁰ V českých salonech se neprolínala šlechtická a měšťanská společnost, jak tomu bylo v zahraničí. Česká aristokracie si udržovala od měšťanského prostředí odstup.²⁰¹

V předbřeznové době vedla nejvýznamnější salon rodina pražského advokáta Josefa Friče.²⁰² Jeho rodina se řadila k předním českým domácnostem Prahy první poloviny 19. století.²⁰³ Počátky setkávání, která se nejprve konala v rodině lékaře Václava Staňka – švagra advokáta Friče, spadaly na konec třicátých let 19. století.²⁰⁴ Domácnost Johany Fričové se stala středem tehdejší české společnosti.²⁰⁵ Johana Fričová, její sestry Karolina Staňková a Antonie Reisová měly na svou dobu neobvykle vysoké vzdělání a široký kulturní přehled. Po sňatku se přiklonily k české vlastenecké myšlence.²⁰⁶ Salon u Fričů byl jedním z prvních českých vlasteneckých salonů s ženskou účastí.²⁰⁷ Od čtyřicátých let se u Fričů scházela

---

¹⁹⁶ Táž, *K hříchu*, s. 120.

¹⁹⁷ M. Perrotová (ed.), *A History*, s. 72.

¹⁹⁸ M. Bahenská, *Spolupráce*, in: M. Vojáček (ed.), *Reflexe*, s. 31.

¹⁹⁹ Mirjam Moravcová, *Společenská setkávání žen. Rituál a konvence ve společenských kontaktech středních vrstev města*, in: J. Pešek – V. Ledvinka (edd.), *Žena*, s. 245.

²⁰⁰ P. Vošahlíková, *Zábava*, s. 346.

²⁰¹ Luboš Velek, *České salony*, *Tvar*, č. 13, 1999, s. 23.

²⁰² M. Bahenská, *Spolupráce*, s. 32.

²⁰³ Olga Zielecká, *Rodokmen Josefa Václava Friče a Anny Kavalírové*, Praha 1938, s. 25.

²⁰⁴ Vladimír Macura, *Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová, *Salony*, s. 79.

²⁰⁵ Š. Bumbová, *Vyprávění*, s. 22.

²⁰⁶ L. Sochorová, *Muž*, s. 101.

²⁰⁷ M. Bahenská, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století*, Praha 2005, s. 12.

pražská intelektuální společnost, podobně jako v salonu rodiny Měchurovy a později domácnosti Františka Palackého. Během setkání se provozovala hudba, předčítaly se knihy či rukopisy a v neposlední řadě se debatovalo o veřejném kulturním a politickém dění.²⁰⁸ Velkou roli zde hráli vlastenečtí literáti.²⁰⁹ Prostředí u Staňků a u Fričů se, ve srovnání se salonem rodiny Jana Měchury a Františka Palackého, společensky více otevíralo. V návaznosti na salon vznikl v roce 1848 z iniciativy Johany Fričové a jejích přítelkyň Spolek Slované, který byl první ženskou organizací tohoto druhu u nás.²¹⁰

V předbřeznové době představoval další centrum McNevenův palác, který navštěvovala řada významných osobností veřejného života. Tradice společenských schůzek sahala až na počátek 19. století a přetrvala do sedmdesátých let 19. století. Právě svojí kontinuitou, zahrnující čtyři generace hostitelek, byl salon McNevenova domu ojedinělým jevem v pražském společenském životě.²¹¹ V období biedermeieru byla rodina a její byt výchozí seberealizační sférou středních vrstev. Salon a ostatní společenské návštěvy tvořily přechodný typ mezi soukromým a veřejným prostředím. Tato setkání byla oblíbeným místem kontaktů nejen mezi muži, ale také mezi jejich manželkami, které se často důvěrně znaly.²¹² Řadu pražských rodin spojovalo přátelství založené na příbuzenství, stejných zvyklostech a shodném společenském postavení.²¹³

Jan Měchura, s nímž počátky salonu v McNevenově paláci souvisely, se svým sňatkem s Marií Lankischovou z Hornic dostal do přízně šlechty. Jeho touha napodobit životní styl nejvyšších vrstev společnosti vedla ke vzniku salonu, v němž hlavní roli hrála hudba.²¹⁴ Na Měchurův salon navázala rodina Františka Palackého. Ten patrně sám aktivně neusiloval o to, aby se v jeho domácnosti scházela širší společnost. Hlavní postavení v salonu měla jeho manželka Terezie, která přilnula k vlasteneckým snahám svého manžela.²¹⁵ Podle návštěvníků byla vzdělanou a duchaplnou společnicí.²¹⁶

---

²⁰⁸ L. Sochorová, *Muž*, s. 99.

²⁰⁹ Jan Novotný, *K počátkům novodobých měšťanských salonů v Praze*, in: H. Petrasová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 144.

²¹⁰ M. Bahenská, *Spolupráce*, s. 32.

²¹¹ L. Velek, *České salony*, s. 23.

²¹² J. Štaif, *Obezřetná elita*, s. 92.

²¹³ M. Bahenská, *Počátky*, s. 22.

²¹⁴ L. Sršeň, *Pražský salon*, s. 94.

²¹⁵ J. Novotný, *K počátkům*, s. 143.

²¹⁶ R. Sak, *Rieger*, s. 115.

U Palackých se potkávali hlavně vědci a umělci, později také politici.²¹⁷ Rozhovory se vedly především o hudbě, poezii a literatuře. Nedílnou součástí salonu se postupně staly debaty o vědeckých problémech. Všech těchto konverzací se účastnila také Terezie. Při schůzkách uplatňovala své hudební vzdělání – výborně hrála na harfu, na klavír a věnovala se zpěvu.²¹⁸ Soustředila kolem sebe, podobně jako později Augusta Braunerová, hudebníky a literáty.²¹⁹

Od padesátých let převzala hostitelskou úlohu rodina Františka Ladislava Riegra a salon získal obecně vlastenecký a politický charakter, bez užšího zaměření. Marie Riegrová pojímala svoji úlohu jinak než její matka Terezie. Pro roli hostitelky měla nejlepší předpoklady. Rodiče dbali na její výchovu a Marii se dostalo všestranného vzdělání. Mezi její učitele patřil Václav Vladivoj Tomek nebo Augustin Smetana.²²⁰ Své životní poslání našla ve filantropii. Společenským povinností se vzhledem k postavení Františka Ladislava Riegra ve veřejném životě nevyhnula, pouze k nim zaujala odlišný postoj než jiné ženy. Vedení salonu chápala jako obětavé plnění vlasteneckých povinností.²²¹ Návštěvy přijímala, ale spíše jí obtěžovaly. S mnoha ženami z pražské společnosti si příliš nerozuměla.²²² Tato setkávání pojímala jako prostředek k uskutečnění humanitních snah, které si vytkla, nikoli jejich cíl. Reprezentantkou salonu se brzy stala její dcera, Marie Červinková-Riegrová, a Marie Riegrová se plně věnovala svým dobročinným aktivitám.²²³ Přátelé a známí přicházeli i v době v době, kdy rodina pobývala v Malči, na svém letním bytě. Spíše než o velkou salonní společnost se jednalo o jednotlivé návštěvy. Někteří hosté zde i určitou dobu pobývali.²²⁴

Průběh společenského setkávání měl pevně stanovená pravidla. Obsah konverzace často předem určovali hostitelé. Bylo tomu tak například v rodině Františka Ladislava Riegra. Pro své hosty Riegrovi chystali přesný program, jehož obsahem byla například vědecká přednáška

---

²¹⁷ M. Bahenská, Počátky, s. 53.

²¹⁸ J. Novotný, K počátkům, s. 143.

²¹⁹ M. Radoňová-Šárecká, Ozářené krby, s. 23.

²²⁰ L. Sršeň, Pražský salon, s. 100.

²²¹ Tamtéž.

²²² V roce 1861 se svěřila manželovi: „*to ustavičné stěžování těch mne navštěvujících pánů a paniček, tomu se to nelíbí, tomu ono, a všemu jako bys ty musel vyhovět, to mé nervy nesnášejí pokojně*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²²³ M. Radoňová Šárecká, Salony, s. 85.

²²⁴ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

nebo předcítání z beletrie.²²⁵ K pravidelným návštěvníkům patřili přední osobnosti veřejného života druhé poloviny 19. století.²²⁶ Rodina Františka Ladislava Riegra vytvořila na české poměry salon ve velkém stylu. Patrně poprvé v české domácnosti se zde konaly velké domácí plesy.²²⁷

Taneční zábavu v domácím prostředí pořádali Riegrovi například na začátku roku 1880. Domácí ples se konal zejména kvůli jejich dceři Libuši, která se dosud neprovdala. Přítomnost Františka Ladislava Riegra byla společensky nutná. Jeho žena se s ním prostřednictvím korespondence domlouvala na konečném datu konání, aby věděla, že bude moci přijet z Vídně do Prahy. Seznam pozvaných osob sestavovala sama paní domu a velmi dbala na to, aby byl stejný počet tanečníků a tanečnic. Mezi pozvanými nechyběli Braunerovi. Celkem se mělo sejít přibližně třicet osob. Pořádání domácích plesů rodinu zatěžovalo. Riegrovi nebyli nikdy v tak dobré finanční situaci, aby nemuseli přemýšlet na výdaji. Od nákladů se odvíjela i skladba nabízeného občerstvení.²²⁸ Bohaté pohoštění nabízely dýchánky politiků v domě Vojtěcha Náprstka. Podle dopisu, který zaslal své budoucí manželce, tehdy ještě pomocnici jeho matky, se při přípravách pohoštění nijak neuskromňoval.²²⁹ Mimo pohoštění se zařizovala i zábava. Rodiny často zvali hudebníky. Stálé služebnictvo nestačilo zajistit přípravu salonu a obsluhu hostů, rodina proto najímala ještě další posluhu.²³⁰ Z korespondence manželů Riegrových jsem zjistila, že Marie se ani v osmdesátých letech společenského života zcela nestraničila a aktivně se zapojovala do příprav. Ve větší míře se však jednalo spíše o společenskou nutnost než osobní zájem.

---

²²⁵ M. Bahenská, Počátky, s. 53.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ V. Helmuth-Brauner, Paměti, s. 150.

²²⁸ „bude mne to tentokrát více stát, nemám nic mimo krůt, musím koupit jazyky anebo telecí kýtu, budou-li jazyky dražší, byla bych pro ty jazyky“; Leden 1883: „Mimo másla, tvarohu a nějaké cihly sýry, prosila bych o přivezení nějaké štiky, je-li nějaké někde k dostání, ty naše jsou malé pro tolik lidu, a pak ráda ještě menší polovici oříšků – lístkových“ (leden 1880); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

²²⁹ „Pošlete, Pepičko, pro 3-4 šunky (neb aspoň 3 velké), 3-4 jazyky, flašku aspiku (jestli se ona nenašla), 3-4 lahve okurek a 2-3 ryzců (u kupce vedle Medvídků), asi 50-60 housek, rohlíků a dalačáků, 1-2 salámy, 4 libry ementálského sýry“ (duben 1867); I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 86.

²³⁰ „Hráče již mám [...] stran posluhy mám ještě starost“ (leden 1883); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

Pravidelná setkávání se konala také v domácnosti politika Františka Augusta Braunera. Augusta Braunerová pořádala podvečerní čaje a večírky pro nejbližší přátele.²³¹ Navazovala na setkání, která probíhala v rodině jejího otce. Augusta byla skutečnou hostitelkou a určovala kulturní a hodnotovou orientaci salonu.²³² Vedle ní byl hlavní osobou, podobně jako v salonu Františka Ladislava Riegra, František Palacký. Český historik docházel již do společnosti profesora Neumanna.²³³ Hostitelka Braunerova salonu si ho oblíbila jako skvělého společníka a také velmi zručného pianistu.²³⁴ Hudba tvořila důležitou součást salonního života. Augusta mohla uplatnit své hudební vzdělání. Velmi dobře a ráda hrála na klavír. Mezi její nejoblíbenější skladatele patřili Chopin, Mendelssohn-Bartholdy nebo třeba Schumann.²³⁵

Zaměření salonu ovlivňovala hostitelka. Její nejbližší přátelé pocházeli z uměleckých kruhů a ona sama se velmi dobře vyznala v malířství a literatuře.²³⁶ Jednalo se o vzácný případ. Většina salonů se potýkala s nedostatkem vzdělaných a společensky obratných žen.²³⁷ České salony výrazně odlišovaly od evropských salonů 18. a 19. století, kde hostitelka řídila a určovala celou konverzaci. V českém prostředí se většinou jednalo spíše o přátelské návštěvy s větším počtem účastníků než o salon v pravém slova smyslu.

Se zájmy hostitelky souvisely náměty hovoru. Probírala se kultura a četly se ukázky z prózy i poezie.²³⁸ Nemluvalo se však pouze o umění. Augusta vedla debaty o kulturních a politických událostech, o nichž byla velmi dobře informována.²³⁹ Salon rodiny Braunerovi byl ve druhé polovině 19. století jedním z nejnavštěvovanějších v Praze. V souvislosti se salonem se zde konaly velké domácí plesy.²⁴⁰ Mimo to se v domácnosti u Braunerů pořádaly dětské bály.²⁴¹ Podobně jako rodina Františka Ladislava Riegra odjížděli i Braunerovi na léto mimo

---

²³¹ Jitka Kodrová, *Pohled do salonu rodiny Braunerovi*, H. Petrasová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 136.

²³² Táž, *Rodina Braunerova* (příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století), *Opera Historica* 4, 1995, s. 268.

²³³ V. Helmuth-Brauner, *Paměti*, s. 68.

²³⁴ O. Josek, *Milostný román*, s. 97.

²³⁵ J. Kodrová, *Rodina*, s. 268.

²³⁶ *Tamtéž*.

²³⁷ L. Velek, *České salony*, s. 23.

²³⁸ M. Lenderová, *Zdenka*, s. 34.

²³⁹ Tuto skutečnost dokládají výzkumy Jitky Šťastné: *J. Šťastná, Salon*.

²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 22 – 23.

²⁴¹ M. Lenderová, *Zdenka*, s. 34.

Prahu. Jejich letní byt se nacházel v Roztokách u Prahy. Návštěvy sem zajížděly, ale přesto Augustě Braunerové chyběl aktivní společenský život, na jaký byla zvyklá v Praze.²⁴²

Dalším významným kulturním centrem v Praze se stal ve druhé polovině 19. století dům U Halánků. Schůzky inicioval Vojtěch Náprstek.²⁴³ Ihned po jeho příjezdu do Prahy, v únoru roku 1858, za ním začali docházet jeho přátelé. Okruh osob, které vykonávaly U Halánků pravidelné návštěvy, se postupně rozšiřoval. Z původně náhodných setkání se vytvořil český salon, ve kterém převažovala anglofilská orientace.²⁴⁴ Mimo to Vojtěch Náprstek denně přijímal hosty.²⁴⁵ Do jeho knihovny a později do muzea přicházeli denně jeho přátelé, umělci a cestovatelé. Často se jednalo o návštěvníky z ciziny, o které se musela paní Josefa postarat a zajistit jim program.²⁴⁶ Vedle vinopalů, knihovny a muzea jí po svatbě přibyla starost o salonní společnost.²⁴⁷

Od šedesátých let 19. století se takřka všechny kulturní a politické akce české vlastenecké společnosti plánovaly u Vojty Náprstka.²⁴⁸ Dům U Halánků navštěvovali především muži. Pokud do společnosti zavítala žena, většinou jí doprovázel manžel. Se svým mužem docházela do tohoto salonu například Augusta Braunerová.²⁴⁹ Výjimku tvořily Božena Němcová a Karolina Světlá, které Náprstkovu společnost navštěvovaly bez doprovodu.²⁵⁰ Budoucí paní domu, Josefa Křížková, nebyla těmto setkáním zprvu příliš nakloněna. Praktická pomocnice Náprstkovy matky Anny Fingerhutové viděla v salonním životě především velké finanční výdaje.²⁵¹ Josefa nemohla před sňatkem pomyslet na účast na akcích, pořádaných pro vybraný okruh přátel a známých ze společenských kruhů.²⁵²

---

²⁴² Tamtéž, s. 29.

²⁴³ I. Štěpánová, Josefa Náprstková a české průmyslové muzeum, *Český lid*, 79, 1992, s. 297.

²⁴⁴ Táž – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 50.

²⁴⁵ M. Secká, *Korespondence*, s. 547.

²⁴⁶ Táž, *Ve stínu Velkého muže. Josefa Náprstková v zápiscích vzpomínkách 1838-1907*, *Starožitnosti a užité umění*, č. 10, 1997, s. 20.

²⁴⁷ Táž, *Deníky*, s. 31.

²⁴⁸ I. Štěpánová – L. Sochorová – Táž, *Ženy*, s. 51.

²⁴⁹ J. Kodrová, *Pohled*, s. 136.

²⁵⁰ M. Secká, *Americký klub dam*, *Paginae Historiae* 6, 1998, s. 5.

²⁵¹ „*Za peníze, které dýchánky stojí, by se dalo poříditi něco praktičtějšího*“; I. Štěpánová – L. Sochorová – Táž, *Ženy*, s. 67.

²⁵² Tamtéž s. 67.

Po svatbě měla ve společnosti jiné postavení než manželky ostatních českých politiků. Nemohla okouzlovat šarmem a vzděláním, a ani se o to nepokoušela. Věděla, že nikdy nebude pravou dámou z lepší společnosti. Respekt, který si vydobyla, získala svojí prací.²⁵³ „*Při svém životním stylu, tak nezvyklém u ženy z předního pražského domu, neměla paní Josefa čas a zřejmě ani zájem vystupovat a vypadat jako příslušnice společenské smetánky [...] Její zjev musel působit mezi salonní společností výstředně, snad až provokativně...*“²⁵⁴ Do domu U Halánků nepřestali hosté docházet ani po smrti Vojtěcha Náprstka. Josefu navštěvovali například František Ladislav Rieger nebo Renáta Tyršová.²⁵⁵

Salony se musely vyrovnat s jazykovým problémem. Až do sedmdesátých let převažovaly němčina nebo francouzština.²⁵⁶ Čeština nedosahovala takové úrovně, aby ji bylo možno použít k plnohodnotné společenské konverzaci. Tento problém se týkal i prostředí vlasteneckých rodin.²⁵⁷ Mnohé domácnosti se v salonu uchýlovaly k němčině.²⁵⁸ Společnost scházející se u Františka Palackého byla německo-česká a lze předpokládat, že oba tyto jazyky byly používány.²⁵⁹ Terezie Palacká mluvila německy ve společnosti i v domácnosti a vlastenčila „po německu“.²⁶⁰ Naproti tomu salon v rodině Františka Augusta Braunera byl jazykově český. Augusta měla se zvládnutím češtiny, která nebyla jejím rodným jazykem, problémy. Její manžel trval na tom, aby se v jejich domácnosti mluvilo výhradně česky.²⁶¹ Paní Braunerová přesto, stejně jako mnozí jiní návštěvníci, během českého rozhovoru často odbočila do němčiny.²⁶²

V Praze druhé poloviny 19. století probíhala řada salonních kroužků v mnoha domácnostech veřejně činných mužů. Na počátku sedmdesátých se společenský život koncentroval do domu U Helmů, kde kromě rodiny Františka Augusta Braunera bydlela také rodina barona Karla Drahotína Maria Villaniho. Zde se podobně jako u Braunerů pořádaly intimní večírky pro blízké přátele. Mezi účastníky drobných posezení patřil August Brauner,

---

²⁵³ Tamtéž s. 97.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 103.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 118.

²⁵⁶ P. Vošahlíková, *Zábava*, s. 346.

²⁵⁷ Vladimír Macura, *Salon*, s. 77.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 78.

²⁵⁹ M. Lenderová, *Zdenka*, s. 33.

²⁶⁰ P. Vošahlíková, *Zábava*, s. 346.

²⁶¹ M. Lenderová, *Zdenka*, s. 33.

²⁶² Renáta Tyršová, Jindřich Fügner. *Paměti a vzpomínky na mého otce I.*, Praha 1923, s. 118.

jehož rodina se s příslušníky domácnosti barona Villaniho v sedmdesátých letech spřátelila.²⁶³ Jednou nebo dvakrát ročně pořádal baron Villani velké domácí plesy, kterých se účastnili František Palacký a František Ladislav Rieger. Je pravděpodobné, že na plesy doprovázely muže také jejich manželky. Na drobných setkáních ženy patrně chyběly. Literatura se zmiňuje pouze o Zdence Havlíčkové a návštěvnicích z aristokratických kruhů.²⁶⁴

Naproti tomu ženy navštěvovaly salon u Braunerů. Většina přátel Františka Augusta Braunera přicházela v doprovodu svých manželek. Setkat se zde mohly Johana Fričová, Amálie Trojanová, Kateřina Zelená nebo Marie Riegrová.²⁶⁵ V roce 1876 sem zavítala i Renáta Tyršová se svojí matkou Kateřinou Fügnerovou.²⁶⁶ Do domu U Helmů chodil také Josef Frič a s ním patrně i jeho druhá žena Anna.²⁶⁷

Manželky českých politiků se u Braunerů scházely také za jiným než salonním účelem. Tato domácnost byla střediskem porad a schůzí žen z českých vlasteneckých rodin, které se s Augustou Braunerovou angažovaly při přípravě loterie pro Zdenku Havlíčkovou.²⁶⁸ Schůzek výboru pro loterii se účastnila i Marie Riegrová, která společenské návštěvy vykonávala jen v nezbytně nutných případech.²⁶⁹

Pozvání do McNevenova paláce dostával František August Brauner a salonu Františka Ladislava Riegra se patrně účastnila také jeho manželka. Braunerovi byli pravidelně zváni na zdejší domácí plesy.²⁷⁰ Setkání u Riegrů se účastnil také Vojtěch Náprstek. Domnívám se, že jeho žena ho nedoprovázela. Pokud do salonu zavítala, jednalo se spíše o výjimku. Josefa musela obstarávat celou domácnost a obchod. V době, kdy byl salon u Riegra na svém vrcholu, nebyla Josefa dosud za Náprstka provdána. Do salonu či na návštěvu k Riegrovým zavítal také Julius Grégr.²⁷¹

Alois Pravoslav Trojan navštěvoval Riegra spolu se svým synem Bohuslavem.²⁷² V padesátých letech přesídlila rodina Aloise Pravoslava Trojana do Rakovníka. Myslím si, že

---

²⁶³ J. Kodrová, *Rodina*, s. 269.

²⁶⁴ M. Radoňová Šárecká, *Salony*, s. 79.

²⁶⁵ J. Šťastná, *Salon*, s. 28.

²⁶⁶ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

²⁶⁷ V. Helmuth-Brauner, *Paměti*, s. 65.

²⁶⁸ M. Radoňová-Šárecká, *Ozářené krby*, s. 268.

²⁶⁹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁷⁰ J. Kodrová, *Rodina*, s. 274.

²⁷¹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁷² LA PNP, Alois Pravoslav Trojan, *Ze života Dr. Aloise Pravoslava Trojana*.

při svých cestách do Prahy se zastavoval jak u Riegrů, tak i u Braunerů.²⁷³ Alois Pravoslav Trojan musel v době svého působení v Rakovníku, kde se aktivně podílel na zdejším veřejném životě, často zajíždět do Prahy.²⁷⁴ Pozvání k Braunerům a Riegrům dostávali také rodiče Renáty Tyršové, Kateřina a Jindřich Fügnerovi. Podle vzpomínek dcery přicházeli do salonů spíše z povinnosti než ze zájmu.²⁷⁵ V osmdesátých letech patřila k návštěvnicím společenských setkání v McNevenově paláci i Renáta Tyršová. Po svém ovdovění v roce 1884 se nestáhla z veřejného života, ale i nadále udržovala kontakty s předními pražskými rodinami. V roce 1886 navštívila salon v domě Františka Ladislava Riegra.²⁷⁶

Četné návštěvy chodily také do domu Julia Grégra. V souvislosti s jeho domácností se hovořilo o velké pohostinnosti, a tak je téměř jisté, že sem zavítali i mnozí čeští politikové nebo jejich manželky.²⁷⁷ V dopise manželovi se Anna zmiňovala o návštěvě Aloise Pravoslava Trojana.²⁷⁸ S některými ženami se Anna mohla znát nejen z vlasteneckých podniků, ale také ze Sokola.

Podle dobových společenských norem se pozvání do salonu nebo na návštěvu opětovalo.²⁷⁹ I díky tomuto zvyku se kontakty mezi jednotlivými domácnostmi zintenzívnily. Jindřich Fügner se na konci šedesátých let rozhodl, že pražskou společnost nepřivítá u klasického posezení a uspořádal loutkové divadlo. Pozvání do jeho domácnosti nepatřilo tedy pouze dospělým, ale i jejich dětem. Setkaly se zde celé rodiny předních mužů veřejného života - František Ladislav Rieger, se kterým přišel i František Palacký, František August Brauner nebo například Julius Grégr. Ve Fügnerově společnosti nemohl chybět Miroslav

---

²⁷³ Marie Riegerová se v korespondenci svému manželovi v roce 1854 zmínila také o návštěvě A. P. Trojana: „Dnes tu byl pan Trojan a sdělil nám radostnou zprávu o porodu malého děvčátka, bude se Zdenka-Amalie nazývat, měl velkou radost“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁷⁴ Tomáš Pavlíček, Působení Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku (1857 – 1880), Rakovnický historický sborník III/2002, s. 34.

²⁷⁵ R. Tyršová, Jindřich, s. 117.

²⁷⁶ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

²⁷⁷ Eduard Grégr, Historie rodiny, Praha 1996, s. 60.

²⁷⁸ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 718.

²⁷⁹ H. Krejčíková, Proměny, s. 50.; v lednu 1880 napsala Marie Riegerová manželovi: „Byla jsem návštěvou u Kloudové, jelikož od listopadu jsem jí návštěvu nebyla vrátila“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

Tyrš.²⁸⁰ Loutkové divadlo se patrně nekonalo pouze jednou. Renáta Tyršová ve svých vzpomínkách jmenuje Františka Ladislava Riegra jako jednoho z návštěvníků. Marie Riegrová v jednom z dopisů adresovaných manželovi výslovně napsala, že navštívila loutkové divadlo u Fügnerů.²⁸¹ Pokud by manželé přišli spolu, byla by tato poznámka zbytečná. Dalším novým druhem zábavy, mezi jehož iniciátory Jindřich Fügner patřil, byly sokolské šibřinky. Poprvé se konaly v zimě roku 1864 a Renáta, budoucí Tyršova manželka a Fügnerova dcera, na nich nemohla chybět.²⁸²

Z výčtu účastníků salonních dýchánek v jednotlivých rodinách vyplynula úzká provázanost mezi příslušníky pražské střední vrstvy. V přehledu návštěvníků se objevovala stále stejná jména. Členové všech významných pražských rodin se vzájemně znali a navštěvovali. Pražská společnost byla příliš malá na to, aby byl okruh návštěvníků pestřejší. Za pozvání do salonu se děkovalo formou návštěvy a pozváním na svoji domácí zábavu. I to významně přispělo k úzkému provázání pražských středostavovských rodin. Navzájem se znali nejen muži, nejčastěji z politiky – na komunální i vyšší úrovni, ale také jejich manželky. Ženy se mimo vlastní domácnost setkávaly na plesech pořádaných nejrůznějšími organizacemi nebo při práci pro spolky. Všechny společenské, pracovní i ryze soukromé kontakty mezi muži, ženami i celými rodinami posilovaly vzájemné vztahy. Tyto styky byly často upevněny příbuzenským svazkem.

Omezený okruh kontaktů mezi členy střední vrstvy měl i svá negativa. V úzkém okruhu přátel a známých se každý velmi brzy dozvěděl všechny novinky týkající se profesního i rodinného života přátel a známých. Marie Riegrová tuto situaci reflektovala v dopise, který napsala manželovi. Stěžovala si, že o ní každý všechno věděl a probíral její soukromé záležitosti.²⁸³

Ženy se setkávaly také samy, bez manželů. Nejčastěji se tak dělo odpoledne a většinou v domácím prostředí.²⁸⁴ Terezie Palacké se stýkala s Johanou Fričovou. Podle dochovaných pramenů nešlo pouze o formální návštěvy, ale o bližší přátelství. Obě ženy se navzájem

---

²⁸⁰ R. Tyršová, Jindřich, s. 119-120.

²⁸¹ Dopis z února 1862: „byla jsem [...] na velkém pimprlovém divadle u Fügnera“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁸² Věnceslav Havlíček, Miroslav Tyrš, Praha 1947, s. 16.

²⁸³ „Praha je klepna. Ty ani nevíš, jak se teď lidé o nás starají, přátelé i nepřátelé. Ovšem se mluví, i do soukromých poměrů se míchají, tak že se nucena vidím teď na sebe dávat pozor a brátí ohledy všeliké“ (květen 1861); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁸⁴ M. Moravcová, Společenská setkávání, s. 245.

navštěvovaly a svěřovaly se s běžnými rodinnými záležitostmi. Kontakt nebyl omezen pouze na ženské příslušnice rodiny. František Palacký vyřizoval své manželce pozdravy od paní Johany a informoval jí o nejnovějších událostech v rodině advokáta Josefa Friče.²⁸⁵

Nejběžnější formou rozptýlení žen ze středních vrstev byla kávová společnost. Šlo o čistě ženský kroužek, kterého se muži účastnili jen výjimečně.²⁸⁶ Hovořilo se o nejrůznějších záležitostech. Domnívám se, že náplní hovoru byla nejčastěji rodina a podobné záležitosti. V intelektuálním prostředí, například u Braunerů nebo Riegrů, se do konverzace ženského kruhu promítaly i kulturní, hudební nebo národní zájmy.²⁸⁷ Marie Riegrová při svých návštěvních dnech přijala například Anna Grégrovou nebo Aloisii Krejčovou.²⁸⁸ Stejně tak jako hosty salonu, i návštěvy přijímala povětšinou jen z povinnosti. Neměla ráda, když měla ztrácet čas zbytečnou konverzací.²⁸⁹ Návštěvy ji obtěžovaly zbytečnými řečmi, ale uvědomila si, že vzhledem ke své sociální pozici je musela přijímat.²⁹⁰

Na dámy z pražské společnosti si nevytvořila příznivý názor.²⁹¹ Považovala je za domýšlivé a málo oddané národní myšlence. V dopisech manželovi se zmiňovala, že společnost žen jí není moc příjemná, zejména kritizovala jejich neustálou potřebu někoho pomlouvat. Svoji kritiku Marie Riegrová neomezoval pouze na dámy z Prahy. V roce 1861, když pobývala v Nizze, neopomněla v korespondenci okomentovat ani místní dámy. Považovala je za lenivé a nelíbila se jí jejich neustálé návštěvy bálů a jiných společenských setkání.²⁹² Při svém zahraničním pobytu se setkala s Polkami, které na znamení

---

²⁸⁵ V srpnu 1832 František Palacký Terezii napsal: „*Fričová už minulé pondělí, kdy jsem byl u Tebe, porodila statného hochu, který byl pokřtěn jako Antonín. Dává Tě pěkně pozdravovat a velice se těší na Tvůj příjezd, jež si přeje skoro jako já*“; J. Kořalka (ed.), Lobkovický zámek, s. 80.

²⁸⁶ P. Vošahlíková, *Zábava*, s. 345-346.

²⁸⁷ M. Moravcová, *Společenská setkávání*, s. 246.

²⁸⁸ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7;8.

²⁸⁹ V březnu 1861 si v dopise stěžovala manželovi: „*Paní Wenzigová mi včera zase dělala 1 ½ hodiny dlouhou návštěvu, mořila mne se svou politikou*“; Tamtéž, kart. 7.

²⁹⁰ „*to ustavičné stěžování těch mne navštěvujících pánů a paniček, tomu se to nelíbí, tomu ono, a všemu jako bys ty musel vyhovět, to mé nervy nesnášejí pokojně*“ (prosinec 1861); Tamtéž.

²⁹¹ „*Tyto paničky velmi mnoho o sobě smýšlí a člověk pak aby jim dělal komplimenty a se měl vždy na pozoru, aby se choval tak, aby neměly příčinu o tom raisonovat*“ (březen 1861); Tamtéž.

²⁹² Tamtéž.

nespokojenosti se situací ve své vlasti nosily černé šaty. Při této příležitosti si Marie Riegrová posteskla manželovi, že v Čechách by se něco takového nestalo.²⁹³

Augusta Braunerová pořádala tzv. čaje a podobné podniky, například společnost Anny Lauermannové-Mikschové, také navštěvovala.²⁹⁴ K Augustě Braunerové docházela Marie Riegrová, která v domě U Helmů vykonávala návštěvy i u paní Villaniové.²⁹⁵ Jinou úroveň a námět hovoru měla setkání, na která chodila Josefa Náprstková. Se svými přítelkyněmi se pravidelně scházela v budově Domácnosti, první české kuchařské školy.²⁹⁶

Podobnou funkci jako salony a kávové společnosti měly přijímací dny, byly nezbytné pro navazování kontaktů.²⁹⁷ Manželky významných politiků musely mít ze společenských důvodů vyhrazený den, dobu, který byl pevně určen a v tuto dobu přijímaly návštěvy. Tento čas byl udáván na vizitkách a žena měla povinnost ho přesně dodržovat. Naproti tomu v jiné dny mohla návštěvy odmítnout.²⁹⁸ Hosté přicházeli z nejrůznějších důvodů. Často se jednalo o příbuzné nebo známé, kteří se přišli svěřit s rodinnými záležitostmi. Někteří návštěvníci přicházeli s prosbou či vyřízením nějaké veřejné záležitosti. Ke společenským zvykům patřilo i přijít poděkovat za možnost účastnit se domácího plesu.²⁹⁹

Muži se v dopisech zajímali, kdo jejich manželku navštívil. Jejím prostřednictvím nechávali muži pozdravovat své známé a přátele. Ženy se s nimi tak s největší pravděpodobností setkávaly právě v návštěvních dnech. Václav Zelený si přál, aby mu jeho žena Kateřina sdělila, jakého hosta přijala.³⁰⁰ Marie Riegrová svého manžela pravidelně a často velmi podrobně informovala o tom, kdo k ní zavítal a o čem hovořili.³⁰¹

Vzájemné návštěvy byly velmi četné. Díky intenzivním kontaktům došlo k upevnění vztahů mezi jednotlivými rodinami. Vedle touhy vidět své známé a přátele šlo u salonů i návštěv o potřebu naplnit dobovou normu společenského chování a potvrdit svoji

---

²⁹³ „Byl by se u nás dalo cokoliv, myslím, že by se paničky naše neodhodlaly nositi černých oděvů v létě, tolik je nehne osud vlasti“ (srpen 1861); Tamtéž.

²⁹⁴ J. Šťastná, Salon, s. 27.

²⁹⁵ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

²⁹⁶ M. Secká, Josefa Náprstková (1838-1907), Res musei pragensia, č. 9. 1997, s. 3.

²⁹⁷ H. Krejčíková, Proměny, s. 41.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 48.

²⁹⁹ Marie Riegerová manželovi v lednu 1884: „Dnes chodí k nám mnoho návštěv děkovat za domácí ples“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

³⁰⁰ kolektiv autorů, Václav Zelený (1825 – 1875), Havlíčkova Borová 2005, s. 26.

³⁰¹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

sounáležitost s danou sociální vrstvou. U vybrané skupiny osob se pouze v případě Jana Krejčího nepodařilo prokázat jeho účast na společenských setkáních nebo návštěvách. Velká část jeho dochované korespondence pocházela z let, kdy pobýval v Písku. Obecně se ve svých listech manželce zaměřoval na praktické záležitosti a největší část dopisů věnoval instrukcím, které se týkaly rodinných problémů.³⁰² O svém společenském životě, který vzhledem k jeho postavení musel existovat, se zmiňuje pouze okrajově.

---

³⁰² Archiv hl.m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

Veřejná činnost žen

Pražská střední vrstva zahrnovala pouze omezený počet osob. Domnívám se, že se vzájemně znali všichni její členové. Každý, kdo ve veřejném životě něco znamenal, se zapojoval do několika spolků, výborů a podniků. Činily tak zejména ženy. Jejich aktivity měly, s výjimkou soukromých návštěv a dýchánek konaných v domácnosti, vždy charakter spolku.³⁰³ „*Touha po vzdělání i po tom být užitečná, a sloužit tak národu, byla pod vlivem sílících národnostně uvědomovacích snah stále intenzivnější. Jakmile to politické podmínky dovolily, začaly spolky a instituce využívat možnosti práva spolčovacého a velmi záhy se začaly prosazovat také ženy.*“³⁰⁴ Ženy začaly, zejména ve druhé polovině 19. století, trávit svůj volný čas stále více v organizacích zaměřených na národní, kulturní a tělovýchovné aktivity.³⁰⁵

Ve třicátých letech 19. století se objevily první pokusy o praktické kolektivní vzdělávání českých dívek. V této oblasti se významně angažovaly sestry Reisovy – Johana, provdaná Fričová, Karolina, manželka Václava Staňka a Antonie, známá jako Bohuslava Rajská. Od konce třicátých let 19. století se dívky z pražské střední vrstvy scházely v domácnosti Josefa Friče. Ženský kroužek se vydělil z Fričova salonu a vědomě se ustavil pod vedením Karla Slavoje Amerlinga, jehož spolupracovnicí byla Antonie Reisová.³⁰⁶ Ta od poloviny třicátých let vedla sama některé přednášky.³⁰⁷ Začala etapa vytváření nové české ženské elity.³⁰⁸

Naučné přednášky pro ženy se konaly nejprve v domě lékaře Václava Staňka, švagra Johany Fričové. Od roku 1841 se skupina scházela přímo v domácnosti paní Fričové, která pro přednášky poskytla svoji jídelnu.³⁰⁹ Karla Slavoj Amerling se snažil poskytnout ženám vzdělání. Byl přesvědčen, že vzdělání by mělo sloužit nejširším vrstvám obyvatelstva a

---

³⁰³ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 104-105.

³⁰⁴ M. Secká, Americký klub dam a jeho charitativní činnost, in: M. Vojáček (ed.), *Reflexe*, s. 206.

³⁰⁵ Jitka Schůtová, *Ženy v Sokole*, in: Jitka Schůtová – Marek Waic (edd.), *Tělesná výchova a sport v českých a dalších středoevropských zemích. Vznik a vývoj do druhé světové války*, Praha 2003, s. 66.

³⁰⁶ J. Malínská, *Do politiky*, s. 20.

³⁰⁷ L. Sochorová, *Ideál*, s. 21.

³⁰⁸ *Tamtéž*, s. 178.

³⁰⁹ M. Bahenská, *Počátky*, s. 10.

usiloval především o intelektuální povznesení žen.³¹⁰ O schůzkách se dochovalo jen velmi málo informací, ale patrně se jich účastnily pouze dámy.³¹¹

V téže době vznikla i Budeč, první česká škola pro dívky. Výuka probíhala nejdříve v jídelně paní Fričové. Prostory brzy přestaly svoji kapacitou vyhovovat a škola začala působit na rohu Žitné ulice a ulice V Tůních.³¹² Vzdělávací ústav pro dívky fungoval pouze krátce, v letech 1841 – 1845.³¹³ Teprve na počátku 60. let 19. století, kdy ženské hnutí v otázce vyššího vzdělávání dívek získalo kolektivní charakter, se podařilo zřídit další vzdělávací instituce pro dívky.³¹⁴

Počátky ženských organizací v Čechách sahaly k roku 1848, kdy Spolek Slovanek.³¹⁵ Navazoval na salon konaný u Josefa Friče a také na kroužek kolem Amerlinga. Jeho vznik iniciovala Horata Zapová.³¹⁶ Mezi zakládající členky patřila Johana Fričová. Spolek si vytkl za cíl založit dívčí školu s ryze českým vyučováním. Své vyzvání, formulované na zakládající schůzi, které vyzývalo k materiální a duchovní podpoře spolku, zaslaly ženy mnoha důležitým osobnostem veřejného života. Mezi oslovenými byla i Terezie Palacká, která se s Johanou Fričovou přátelila.³¹⁷ Její reakci jsme nemohla podle dochovaných materiálů zrekonstruovat. Mezi členkami se brzy objevily rozpory o směřování organizace. V únoru 1849 zemřela Johana Fričová a spolek se v krátké době rozpadl.³¹⁸

Od roku 1851 existoval Spolek sv. Ludmily. V roce 1865 se jeho jednatelkou stala Marie Riegrová, která již od roku 1859 usilovala o založení nového ženského vzdělávacího spolku. Zájem dívek a žen o podobné instituce začal v šedesátých letech narůstat a existující nabídka nebyla dostatečná.³¹⁹ Podle představ Marie Riegrové měla nová organizace ženu seznamovat s péčí o děti, hygienou, estetikou či literaturou.³²⁰ Záměr založit další spolek se jí nezdařil, proto se své představy pokusila realizovat ve svrchu zmíněném Spolku sv. Ludmily, do jehož

---

³¹⁰ J. Malínská, *Do politiky*, s. 20.

³¹¹ M. Bahenská, *Počátky*, s. 12.

³¹² *Tamtéž*, s. 10.

³¹³ *Táž*, *Spolupráce*, s. 36.

³¹⁴ J. Brabencová, *Pražské ženy*, s. 204.

³¹⁵ Více o fungování spolku a jeho organizaci: M. Bahenská, *Spolupráce*, s. 34-38.

³¹⁶ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 239.

³¹⁷ M. Bahenská, *Spolupráce*, s. 34.

³¹⁸ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 239.

³¹⁹ M. Secká, *Americký klub dam a jeho charitativní činnost*, s. 206.

³²⁰ *Tamtéž*, s. 205.

činnosti významně zasáhla. Ve spolupráci se svým otcem, Františkem Palackým, a svým manželem vypracovala a prosadila nové spolkové stanovy.³²¹ Z jejího podnětu vznikl nový průmyslový odbor, který se zaměřoval na šití oděvů pro chudé a na hledání dočasné práce pro chudé ženy. Spolek sv. Ludmily chtěl zvyšováním kvalifikace dívek a žen zlepšit jejich naděje na získání lépe placeného zaměstnání. Potřebu získat vyšší vzdělání pocíťovalo stále větší procento žen, kterým neutěšené majetkové poměry nebo rodinná čest znemožňovaly okusit manželské štěstí.³²² Marie Riegrová iniciovala také změnu systému udělování a vyplácení chudinských podpor v rámci Spolku sv. Ludmily.³²³

Vedle změny stanov se Marii Riegrové podařilo prosadit vznik školy pro nezaopatřené dívky. Instrukce měla charakter průmyslové školy. Ke studiu mohly být přijaty pouze dívky z prokazatelně chudých rodin.³²⁴ V roce 1870 Marie Riegrová vedení opustila pro neshody s některými jeho členkami. Nejednalo se o nic výjimečného. Rivalita existovala nejen uvnitř spolků, ale i mezi různými organizacemi. Nešlo o rivalitu mezi institucemi, ale o špatné vztahy mezi jednotlivými ženami.³²⁵ I po odchodu z vedení Spolku sv. Ludmily se Marie Riegrová zajímala o jeho činnost, zejména o hospodaření.³²⁶

Díky Marii Riegrové se výrazně zvýšila aktivní činnost ženských spolků a byl podpořen rozvoj sociální péče. V této oblasti se angažovaly hlavně manželky či dcery veřejně známých mužů.³²⁷ Zakládání ženských organizací na konci šedesátých let 19. století souviselo s obnovením ústavnosti.³²⁸ V Praze se filantropie úzce pojila s vlastenectvím. Manželky politiků považovaly účast na těchto podnicích za svoji morální povinnost.³²⁹ Členství v dobročinných a později vzdělávacích spolcích bylo prestižní záležitostí. Účast patřila k nepsaným povinnostem příslušnic středních vrstev a ženám umožňovala angažovat se mimo

---

³²¹ M. Bahenská, Spolupráce, s. 38.

³²² Filip Bláha, Úloha „Tělocvičného spolku paní a dívek pražských“ v emancipačním hnutí českých žen před první světovou válkou, in: J. Schůtová – M. Waic (edd.), Tělesná výchova, s. 9.

³²³ M. Bahenská, Počátky, s. 62.

³²⁴ Tamtéž, s. 63.

³²⁵ Táž, Spolupráce, s. 50.

³²⁶ V září 1873 napsala manželovi: „*Prosím tebe snažně, abys mi přivezl s sebou knihu účetní ze školy průmyslové sv. Ludmily, z oboru šicího*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³²⁷ M. Bahenská, Spolupráce, s. 31.

³²⁸ M. Lenderová, K hříchu, s. 239.

³²⁹ Táž, Zdenka, s. 32.

domácnost.³³⁰ Okruh působnosti ženských spolků omezoval říšský zákon z roku 1867, který jim zakazoval jakoukoli politickou aktivitu.³³¹

V oblasti filantropie vytvořila Marie Riegrová normu chování pro manželky veřejně činných mužů ze středních vrstev.³³² Rozsahem své činnosti Marie Riegrová výrazně přesáhla rámec českých poměrů. Svoji práci v oblasti chudinské péče, výchově dívek k povolání, zakládáním opatroven a jeslí se zařadila do evropských dějin filantropie.³³³ Pro ni samotnou to byla jediná možnost existence mimo domov.³³⁴ Pro spolky pracovala hlavně jako sběratelka. Využívala svoje kontakty s předními pražskými rodinami. Obcházela vlastenecké domácnosti a v rámci společenských návštěv sháněla příspěvky pro dobročinné organizace, v nichž se angažovala.³³⁵

I ji samotnou prosila řada organizací i jednotlivců o příspěvek. Ne vždy se žadatelé setkali se štědrá podporou. Finanční situace rodiny Františka Ladislava Riegra nebyla vždy dobrá, ale vzhledem ke společenskému postavení nebylo možné zcela odmítnout.³³⁶ Do McNevenova paláce chodily prosby o finanční výpomoc velmi často. Někdy se nahromadilo hned několik žádostí, jimž by bylo třeba ze společenských důvodů vyhovět. Marie Riegrová si stýskala manželovi, kolik by bylo třeba peněz na taková vydání. Prosby nazývala žebrotou.³³⁷

---

³³⁰ M.Bahenská, Počátky, s. 54.

³³¹ Táž, Spolupráce, s. 30.

³³² Táž, Počátky, s. 69.

³³³ P. Horská – Jaroslava Pešková, Rozhovor mezi filozofkou a historičkou o ženské otázce v Čechách, Filozofický časopis 15, 1992, s. 760.

³³⁴ Stanislava Šiftová, Reforma předškolní pedagogiky v Praze jako vyústění filantropické činnosti Marie Riegerové v 60. - 80. letech 19. století, České Budějovice 1998, s. 42. (Diplomová práce)

³³⁵ M.Bahenská, Počátky, s. 68.

³³⁶ „*Ted' byla u mne Lukešová žebrot na prápor Hlaholu, Taxisová nezdá se tuze penězi házet. Fügnerová koupila sama prápor Sokolům [...] Dala jsem 5 zlatých, mñ nebylo možno*“ (leden 1862); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³³⁷ „*S těmi žebrotami není pokoj. Dnes tu byla kněžna Lobkovicová, rozená Šternbergová s pí Neffovou sbírat na kostel Emauzský, nebyla jsem naštěstí doma, ale řekly Libuši, abych já a ty něco poslali pí Neffové do bytu. O chvíli pozdější tu byli akademikové na koncert, dala jsem jim 3 zl. na jedno sedadlo, když ale povážím, že již dlouho tu leží vyzvání na Velehradskou sbírku, pak že by i záslužno bývalo dát na smíchovský kostel, když veřejně co úd komitétu jsme jmenována, dále že potlouká se subskripce na kuchyň českou, řekni mi, kde ty peníze by se měly nabrat? Je to hrozné!*“ (březen 1885); Tamtéž, kart. 8.

Někdy přišla do Riegrova pražského domu skutečná žebračka, o čemž se Marie zmínila manželovi v dopise. Několik vět o této události ukázalo, že Marie Riegrová se snažila osoby v nouzi podpořit a zajistit chudým ženám práci a dívkám poskytnout vzdělání, ale v konfrontaci s chudinou ve svém bytě projevila strach o svůj majetek.³³⁸ Filantropie pro ni byla celoživotním posláním, chodila navštěvovat rodiny, jejichž příbytky se mnohdy nedaly nazvat domem či bytem, ovšem odmítala přijímat chudé ve své domácnosti. I přes všechny svoje aktivity v oblasti dobročinnosti v sobě měla hluboce zakořeněné vědomí o svém společenském postavení.

Marie Riegrová byla svojí ochotou pomáhat chudým, zejména ženám, známá po celé Praze. Často za ní chodily ženy z nižších vrstev prosit o pomoc v hmotné nouzi a ona si velmi dobře uvědomovala, jaké je situace mezi většinou obyvatel Prahy a příměstských oblastí.³³⁹ I přes své vysoké sociální cítění zůstávala velmi často pragmatickou. V jejích názorech se odrážel dobový pohled na dětská úmrtí, která nebyla vnímána tak citově, jak je tomu dnes.³⁴⁰

Aktivity Marie Riegrové silně ovlivnila její výchova. Převzala názor Bernarda Bolzana, pro něhož byla filantropie dokonalým naplněním lidského života.³⁴¹ Vytvořila si svůj vlastní pojem povinnosti. Její činnost vedla až k sebeobětování ve službě pro druhé. Bolzanovo učení ovlivnilo celou rodinu Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra. Nejvýrazněji se projevilo u Marie Červinkové-Riegrové, která v mnohém navázala na činnost své matky.³⁴²

Svoji úlohu chápala paní Riegrová jako doplňující k úsilí mužů ve veřejném životě.³⁴³ „Úkol ženy spatřuje v tom, by rozuměla i sledovala i v citu pojímala myšlenkový svět doby a

---

³³⁸ „prosím, kdybys byl tak laskav, abys dal udělat ke schodům buď dvířka neb k té zelené mříži, abys přivezl tipér, aby cizí nemohl každý vejít. Stalo se mi dnes, že vešla žebračka do salonu, kde tam právě bylo stříbro“ (červen 1868); Tamtéž, kart. 7.

³³⁹ V únoru 1884 se Marie Riegrová zmiňuje v dopise manželovi: „Ty nemáš ponětí jak je mnoho bídy v Praze, následkem nedostatku práce a výdělku! Ke mně chodí teď mnoho žen s malými kojenci“; Tamtéž, kart. 8.

³⁴⁰ „Ptáš se mne stran domovnice. Doufala jsem, že jí ty dvě děti umřou, byly tak bídné, ale teď to zase běhá po dvoře. Ale jak, celé zavázané, má to ale samé boláky jako lazar. Do žádného ústavu se to nemůže dávat, ani do nemocnice, není to k životu. Jak pak mám tu ženu vyhnat? Musela bych jí někde platit činži. Ona teď drží dům dosti v čistotě až na ten hnůj, to jsem jí zakázala“ (květen 1884); Tamtéž.

³⁴¹ Více o názorech Bernarda Bolzana na rodinu a manželství: J. Grulich, *Obraz*, s. 169-172.

³⁴² M. Pavlíková, *Bolzanovství*, s. 90-93.

³⁴³ M. Bahenská, *Počátky*, s. 60.

*národa svého a dovedla býti podporou muže svého v zápase jeho o zájmy veřejné i soukromé – zvláště tím, aby se mu stala platnou podporou při starostech o rodinu a vychování dítek.*³⁴⁴

Rozsah svých filantropických aktivit sama reflektovala v korespondenci s manželem. Uvědomovala si, že její činnost převyšuje aktivity jiných žen. Počátky svého zájmu o dobročinnost nalezla již v dětských letech.³⁴⁵

František Ladislav Rieger se vyhýbal oficiálnímu spojení se spolkem. Na veřejnosti zastával názor, že šťastně vdané ženy se o rovnoprávnost nestarají.³⁴⁶ Měl odpor hlavně k emancipaci žen v podobě společenského a politického hnutí. V soukromí vyjadřoval svojí manželce podporu. Pomáhal jí vyřizovat záležitosti s úřady a využíval svého vlivu ve vedení města při získávání podpor pro spolky.³⁴⁷ S manželem se Marie Riegrová radila i v záležitostech spojených s dívčím školstvím. Zastával její názory v oblasti vzdělávání dívek, ale odmítal úplné zrovnoprávnění žen s muži. V devadesátých letech byl František Ladislav Rieger odpůrcem založení dívčího gymnázia.³⁴⁸

Veřejné aktivity žen podporovali například Vojtěch Náprstek, Julius Grégr nebo Miroslav Tyrš.³⁴⁹ V oblasti filantropie spolupracovala Marie Riegrová s Vojtěchem Náprstkem od roku 1864. Vzájemně si vyměňovali informace o podobných organizacích působících v cizině. Marie Riegrová byla orientována především na Francii, Vojtěch Náprstek uplatňoval svoje anglofilské znalosti.³⁵⁰

Vojtěch Náprstek byl stoupencem emancipace žen a obecně všech demokratických ideálů. Nepochyboval o ženské rovnocennosti a podporoval veškeré snahy směřující k jejímu uskutečnění.³⁵¹ Jeho názory na ženskou otázku jsou často interpretovány nesprávně. Když mluvil o ženské nezávislosti a samostatnosti, neměl na mysli všechny ženy. Jeho slova patřila pouze svobodným dívkám. V případě vdaných žen zastával konzervativní postoj, podle nějž

---

³⁴⁴ Táž, Spolupráce, s. 35.

³⁴⁵ „Ty vidíš, že žena se řídí dle muže a mám-li zbytečnou horlivost pro veřejné záležitosti a blaho vlasti, teda přičítej, že mimo toho vězí ve mně krev otcova a vyplnění dávné dětinské tužby mé“ (prosinec 1862); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³⁴⁶ M. Bahenská, Počátky, s. 22.

³⁴⁷ V roce 1865 napsala manželovi: „Svatá Ludmila bude se za Tebe radovat, budeš-li se její školy ujímat“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³⁴⁸ P. Horská – J. Pešková, Rozhovor, s. 761.

³⁴⁹ M. Bahenská, Počátky, s. 58.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 60.

³⁵¹ J. Malínská, Do politiky, s. 21.

by se žena měla angažovat pouze doma a dobročinnosti. Bylo tomu tak i v případě jeho manželky. U mladé Josefy podporoval její zájem o vzdělání, ale vyžadoval, aby zajišťovala veškerý chod v domě a obchodu.³⁵²

Marie Riegrová se aktivně podílela na zřizování vyššího dívčího vzdělávání, ale ani ona nebyla zastávkyní rovnoprávnosti. Dívky se měly vzdělávat pro to, aby se mohla zkvalitnit jejich práce pro rodinu.³⁵³ S tím souvisel i důraz, který kladla na výuku ručních prací. Vydělečnou činnost žen chápala jako východisko z hmotné nouze, nikoli jako společensky přijatelnou normu pro vdané a finančně zajištěné ženy. Tento názor byl všeobecně přijímaný. Práce žen ze středních vrstev za mzdu byla nepřijatelná a zdrojem posměchu.³⁵⁴ Marie Riegrová nestavěla ženskou otázku mimo rodinu, jak to činil například Vojtěch Náprstek. Jejím cílem nebylo osvobodit ženu od rodinných povinností.³⁵⁵

Marie Riegrová se zasloužila o vznik Vyšší dívčí školy v Praze. Již předtím zahájila zásluhou Vojtěcha Náprstka svoji činnost. Městská vyšší dívčí. Mezi její žákyně patřily například Zdenka Braunerová nebo Božena Zelená, dcera Václava Zeleného, která zde uzavřela přátelství s jinou žačkou, Zdenkou Havlíčkovou.³⁵⁶ Marie Riegrová se o fungování školy zajímala. V době, kdy pobývala v Malči, prosila manžela, aby jí psal, co se děje nového. Svůj zájem projevovala již při samotném zakládání školy, kdy se záležitosti dívčího vzdělávání teprve projednávaly.³⁵⁷

Při vzniku vyšší dívčí školy spolupracovala Marie Riegrová s Josefem Wenzigem, poradcem pražského primátora Františka Pštrose ve věcech školství. Marie Riegrová navštěvovala salon ve Wenzigově domácnosti.³⁵⁸ Od druhé poloviny sedmdesátých let se Marie Riegrová aktivně podílela na výběru učitelek ručních prací na této dívčí škole, k čemuž se postavila velmi odpovědně. Prováděla inspekce hodin a účastnila se školních porad.³⁵⁹

---

³⁵² M. Bahenská, Počátky, s. 85.

³⁵³ J. Malínská, Do politiky, s. 72.

³⁵⁴ J. Macháčová, Žena, s. 269.

³⁵⁵ S. Šiftová, Reforma, s. 41.

³⁵⁶ J. Malínská, Do politiky, s. 25.

³⁵⁷ V srpnu 1862 psala manželovi: „*Prosím Tě snažně, bude-li letos ještě ta městská dívčí škola zařízena nebo ne, leží mi to velice na mysli. Ty to pak věděti musíš, neboť bylo by zle, abys ses o to tak málo staral, že bys mi nevěděl, jak to stojí, piš mi o tom*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³⁵⁸ M. Bahenská, Počátky, s. 60.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 44.

Nejvíce schůzí komitétu nejrůznějších organizací absolvovala Marie Riegrová v první třetině roku. Často navštívila v průběhu týdne dvě i více schůzí.³⁶⁰ Tento přístup byl pro ni typický. Vždy chtěla mít o všech záležitostech dokonalý přehled.³⁶¹

V oblasti filantropie se Marie Riegrová nejvíce zasloužila o předškolní péči.³⁶² V této oblasti byla v Čechách průkopnicí. Z jejího podnětu vznikly první předškolní organizace v Čechách.³⁶³ Inspiraci nacházela ve francouzské školské péči. Při své cestě do Paříže v roce 1867, když doprovázela svého manžela na světovou výstavu, zhlédla expozici věnující se francouzské charitě a vzdělávacímu systému. Při pařížské návštěvě navázala kontakty s představitelkami francouzské předškolní péče.³⁶⁴ Francie se paní Riegrové stal vzorem pro její další činnost a odtud také čerpala téměř veškeré informace. Jelikož její manžel cestoval po Evropě více než ona sama, získávala nové poznatky díky němu. Když Rieger pobýval v březnu roku 1869 ve Francii, Marie velmi prosila, aby jí napsal nové informace o pařížském školském ústavu.³⁶⁵ V tomto roce se její zásluhou otevřela městská opatrovna u sv. Jakuba na Starém Městě pražském pro nejmenší děti z chudých rodin.³⁶⁶ Kromě manžela podporoval aktivity paní Riegrové, které směřovaly k zakládání „zahradek“ i Vojtěch Náprstek.³⁶⁷

Stejně tak jako do jiných aktivit v oblasti filantropie i do záležitostí opatroven se Marie Riegrová zapojila s elánem jí vlastním. Účastnila se porad a její přítomnost byla velmi důležitá.³⁶⁸ Kvůli těmto jednáním zajížděla do Prahy i v době, kdy dlouhodobě pobývala

---

³⁶⁰ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

³⁶¹ V srpnu 1866 například prosila manžela: „*Na tobě žádám ponížene dvě věci. Abys navštívil školu sv. Ludmily [...] záleží mi vědět budou-li nové žačky, přijímat, anebo zda-li by nebylo lépe nepřibrati nových, leda až po novém roce, až po vánočním nadělování*“; Tamtéž, kart. 7.

³⁶² K problematice předškolní péče: M. Lenderová – K. Rýdl, *Radostné dětství*, s. 166-169.

³⁶³ Tamtéž, s. 166.

³⁶⁴ Tamtéž.

³⁶⁵ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³⁶⁶ S. Šiftová, *Reforma*, s. 35.

³⁶⁷ M. Bahenská, *Počátky* s. 79.

³⁶⁸ V lednu 1871 napsala Marie Riegerová manželovi: „*Kvůli mně odloženo sezení opatrovny asi o 14 dní a dnes neodbývá*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

v Malči.³⁶⁹ Zajímala se o všechna předškolní zařízení v blízkosti Prahy a při významnějších příležitostech je navštěvovala.³⁷⁰

Podobně jako u Spolku sv. Ludmily jí byl rádcem a pomocníkem její muž. Své názory s ním konzultovala od první chvíle, kdy se v oblasti předškolní výchovy začala angažovat. Ve svých dopisech mu sdělovala své nejnovější poznatky.³⁷¹ Pokud nemohla opatrovny kontrolovat přímo, žádala o to manžela.³⁷² Stejně tak využívala jeho vlivu ve veřejném životě, zejména v začátcích, kdy bylo potřeba, aby městská rada schválila její záměr.³⁷³ Marie Rigerová nezůstala při svých dobročinných aktivitách pouze u dětí předškolního věku. V osmdesátých letech se zaměřila na nejmenší děti. V roce 1884 byly v Praze otevřeny jesle, jejichž osnovu vypracovala přímo ona.³⁷⁴ I v tomto případě se v její korespondenci dochoval doklad o tom, že manžel se o její aktivitu zajímal, což ona hodnotila s povděkem.³⁷⁵

V roce 1865 vznikl z iniciativy Vojtěcha Náprstka a Karoliny Světlé Americký klub dam. V lednu toho roku se konala první klubová přednáška. Vedl ji profesor Studnička a pojednávala o astronomii. Dnes je založení klubu považováno za mezník v historii české ženské emancipace.³⁷⁶ Příprava celého projektu trvala, od vzniku plánu po jeho uskutečnění, minimálně jeden rok. O záměru Vojty Náprstka vytvořit ženský klub se zmiňuje ve své korespondenci Marie Riegerová již na počátku roku 1864.³⁷⁷ Mezi zakládající členky patřila

---

³⁶⁹ V lednu 1879 napsala manželovi, že potřebuje odjet z Malče: „*jelikož bych potřebovala odbývat 2 porady opatrovnické, vánoční, jednu na Malé Straně, jednu u sv. Jakub.*“; Tamtéž.

³⁷⁰ „*Byla jsem u p. Vališové, u faráře a odtamtud zrovna na rejdiště, kde se dnes ponejprve rozdávalo jídlo. Mají tam 260 dětí, tedy jen o 15 méně než u sv. Jakuba, ale doufám, že jich ještě přibude, byl tam velký hrkot a frmol. Ve školce zbraslavské ještě není dostaveno*“ (září 1880); Tamtéž, kart. 8.

³⁷¹ „*Dovol mi, abych Ti ještě něco napsala o těch opatrovnách. Myslím podle toho, čeho jsem se vůbec dočetla, že zahrádky dětské neobsahují více as 50 dětí, k tomu platí 1 neb 1 ½ tolaru měsíčního platu, neb nejsou to vlastně ústavy pro chudinu*“ (září 1879); Tamtéž, kart. 7.

³⁷² „*Mohl bys také jednou navštívit školu a podívat se na malbu, stavět se na cestě v opatrovně, abys mi měl co o tom psát*“ (leden 1870); Tamtéž.

³⁷³ „*Bylo by hezké, kdybys dal záležitost opatrovny k rychlejšímu pořízení*“ (srpen 1868); Tamtéž.

³⁷⁴ S. Šiftová, *Reforma*, s. 42.

³⁷⁵ „*Těším se, až tě tam povedu, jakož i do nových našich místností v obecním dvoře*“ (březen 1884); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

³⁷⁶ M. Secká, *Americký klub dam. K příležitosti 140. výročí založení*, Praha 2005, s. 5.

³⁷⁷ V lednu 1864 napsala Marie Riegerová svému manželovi: „*Náprstek byl u mne, uspořádá nové přednášky pro dámy ve svém bytu. Každou neděli od 10 ½ do 12 hod. Ráno po šest neděl a to o*

také Josefa Křížková, v té době již velká vlastenka toužící po vzdělání.³⁷⁸ Americký klub dam jí poskytoval možnost nahradit si nedostatečné vzdělání. Tuto skutečnost si Josefa velmi dobře uvědomovala a s elánem a pílí sobě vlastní se pustila do doplňování svých znalostí.³⁷⁹

Americký klub dam byl společensky uzavřenou skupinou. Členkami byly dívky a ženy ze středních a vyšších společenských vrstev.³⁸⁰ Stát se členkou nebylo jednoduché, zároveň se však účast v Náprstkově podniku stala ve vlasteneckých kruzích módou a téměř i povinností.³⁸¹ Mohla jí být pouze Češka, která dovršila šestnáct let a byla doporučena členkou klubu.³⁸² Nejvíce dívek a žen bylo manželkami či dcerami vědců, umělců a politiků.³⁸³

Cílem klubu bylo především sebevzdělávání, podpora dobročinnosti a péče o děti a mládež.³⁸⁴ Vojtěch Náprstek vytvořil ve svém domě knihovnu, kterou mohly ženy navštěvovat. Mimo pravidelné nedělní přednášky se pořádaly klub také výlety do přírody, zejména v létě, nebo výuku cizích jazyků.³⁸⁵ Americký klub dam chtěl ženám poskytnout dostatek vědomostí a nezbytné sebevědomí, aby se v případě potřeby uměly postarat samy o sebe.³⁸⁶

Z významných pražských rodin do Amerického klubu dam docházely například Renáta Tyršová, kterou spolek přijal ještě před sňatkem.³⁸⁷ Její manžel, Miroslav Tyrš, připravil pro klub několik přednášek.³⁸⁸ Augusta Braunerová jezdila s dámami na výstavy do zahraničí a

---

astronomii, přišel se ke mně poradit, koho by měl též pozvat, an nemá místa nežli pro 25“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

³⁷⁸ M. Secká, Americký klub dam, s. 8.

³⁷⁹ I. Štěpánová – L. Sochorová – Táž, Ženy, s. 83.

³⁸⁰ M. Bahenská, Počátky, s. 86.

³⁸¹ Táž, Spolupráce, s. 42.

³⁸² M. Secká, Americký klub dám, Český lid 82, 1995, s. 56.

³⁸³ M. Bahenská, Počátky, s. 83.

³⁸⁴ M. Secká, Americký klub dam, s. 7.

³⁸⁵ Táž, Americký klub dám, s. 56.

³⁸⁶ Táž, Americký klub dam a jeho charitativní činnost, s. 206.

³⁸⁷ Táž, Americký klub dam, s. 8.

³⁸⁸ V lednu 1869 prosil Miroslav Tyrš Renátu Fügnerovou, aby omluvila jeho neúčast na přednášce ze zdravotních důvodů: „Z mé zítřejší přednášky v klubu nebude tudíž nic, a to bych prosil, aby sdělila paní Podlipské, která dnes Vás navštíví. Musí ona přednášet po mne, snad, že si bude možno, mít přednášku zítra. Panu Náprstkovi jsem nehodu svou zároveň sdělil. Tak tedy opět uplyne nějaký čas, než americký klub na víru Mohamedovu obrátím“; Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart.1.

postupně se do činnosti v organizaci zapojily i její dcery.³⁸⁹ Marie Riegrová se podílela na založení organizace, tím její aktivita skončila. Věnovala se jiným spolkům a pro další schůzky jí nezbýval čas. Záměr Vojty Náprstka zpočátku podporovala a do klubu vstoupila její dcera Marie. Později začala mít paní Riegrová pochybnosti o obsahu přednášek a členství své dceři zakázala.³⁹⁰ Patrně měla obavu, že by se Marie mohla až příliš ztotožnit s myšlenkou ženské rovnoprávnosti. Do domu U Halánků docházela také mladší dcera Františka Ladislava Riegra, Libuše.³⁹¹ Účast v Náprstkově spolku byla patrně natolik prestižní záležitostí, že jí paní Riegrová musela tolerovat, alespoň po nějakou dobu, u své mladší dcery.

Do vedení spolku se stále více zapojovaly samy dámy. Díky tomu nebyl chod organizace narušen ani po smrti Vojtěcha Náprstka. Spolek fungoval dál, ale problémem se staly finanční příspěvky. Štědrá podpora pana Náprstka se nepodařilo ihned nahradit. Členkám spolku chyběly zejména jeho bohaté společenské kontakty. Josefa se snažila pokračovat v aktivitách svého manžela, ale trvalo dlouho, než se po smrti jeho dokázala opět naplno věnovat všem dřívějším činnostem, a tedy i otázkám spojených s Americkým klubem dam.³⁹²

V roce 1871 několik členek klubu založilo Ženský výrobní spolek. Podobně jako v Náprstkově společnosti, i zde se angažovaly Josefa Křížková, Augusta Braunerová nebo Renáta Tyršová.³⁹³ Organizace si kladla za cíl vybudovat a provozovat školu zaměřenou na výuku praktických předmětů a dosažitelná i pro chudé dívky.³⁹⁴ Dámám se podařilo založit průmyslovou školu, která naplní své činnosti navázala na zaniklou dívčí školu Spolku sv. Ludmily.³⁹⁵ Po prusko – rakouské válce v roce 1866 vzrostl na naléhavosti problém nezaopatřených žen, které po ztrátě manžela hledaly uplatnění na pracovním trhu. I tato skutečnost ovlivnila vznik průmyslové školy.³⁹⁶ O činnost Ženského výrobního spolku se zajímala také Marie Riegrová. Při rozšiřování svých znalostí v této problematice využívala

---

³⁸⁹ J. Kodrová, Pohled, s. 135.

³⁹⁰ P. Vošahlíková, Zábava, s. 348.

³⁹¹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

³⁹² M. Secká, Americký klub dam a jeho charitativní činnost, s. 217.

³⁹³ M. Bahenská, Počátky, s. 105; 115.

³⁹⁴ Táž, Spolupráce, s. 43.

³⁹⁵ Táž, Počátky, s. 38.

³⁹⁶ F. Bláha, Úloha, s. 9.

vlivu svého manžela. Mnoho nových podnětů jí přinesly zejména návštěvy Vídně, při nichž se neopomněla zajímat o chod tamějších institucí.³⁹⁷

Josefa Náprstková se ukázala jako neobyčejně činorodá žena. Přestože byla zodpovědná za celý chod podniku U Halánků, vedení domácnosti a starala se o knihovnu a muzeum, našla si čas i na veřejně prospěšné aktivity. K filantropii měla blízko také díky svému bratrovi, Čenku Křížkovi, který byl řídícím lékařem v městském chorobinci na Karlově.³⁹⁸ Josefino sociální cítění ovlivnila i Anna Fingerhutové, která rozdávala jídlo pražské chudině. Vojtěch Náprstek podporoval všechny činnosti své ženy.³⁹⁹ Svoji roli si Josefa nevybrala zcela dobrovolně. Domnívám se, že pozici ženy s velkou zodpovědností a mnoha aktivitami mimo domácnost jí podsunul manželem.⁴⁰⁰ Netoužila po veřejném uznání a filantropickou prací se nechtěla osobně zviditelnit. V ženských sdruženích pracovala tiše a bez okázalosti.⁴⁰¹ O tom, kam až sahala její činnost, se příliš nevědělo.⁴⁰² V oblasti filantropie byly spolu s Marií Riegrovou nejaktivnějšími manželkami českých politiků v 19. století. Jejich rodinné zázemí se však lišilo. Marie Riegrové nezabírala práce v domácnosti tolik času a sil jako Josefě.

V roce 1885 založily dámy z Amerického klubu v čele s Josefou Náprstkovou Domácnost, první českou kuchařskou školu.⁴⁰³ Tato instituce byla Josefě ze všech jejich aktivit nejbližší. Důvodem mohlo být velmi praktické zaměření školy, které korespondovalo s naturelem paní Náprstkové. Ve škole kladli na klasickou výuku vaření a vlasteneckou a společenskou výuku. Po úspěšném absolvování získaly žačky certifikát, na jehož základě mohly lépe sehnat zaměstnání. I tento cíl mohl být Josefě velmi blízký. Ve výboru Domácnosti se angažovala od založení ústavu až do konce svého života.⁴⁰⁴ Mezi zakládající členky kuchyňské školy patřila také Marie Riegrová. Její práce pro tuto instituci netrvala dlouho. Brzy se v záležitostech této instituce přestala angažovat. Z jakých důvodů se nechtěla porad a schůzí nadále účastnit nelze z dochovaných materiálů zjistit. O její účast však byl

---

³⁹⁷ „Jmenovitě bych ráda navštívila kurz učitelek a ženský výrobní spolek, prosím tě, příležitostně bud' p. ministrem Jirečkem aneb osobně mi vymoř nějakou rekomandaci, abych se tam mohla podívat“ (únor 1883); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

³⁹⁸ M. Lenderová – K. Rýdl, Radostné dětství, s. 29.

³⁹⁹ J. Malínská, Do politiky, s. 26.

⁴⁰⁰ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 115.

⁴⁰¹ R. Tyršová, Výročí úmrtí paní Náprstkové, Český lid 4, 1908. (nestránkováno)

⁴⁰² M. Secká, Korespondence, s. 554.

⁴⁰³ Táž, Americký klub dam, s. 10.

⁴⁰⁴ I. Štěpánová – L. Sochorová – Táž, Ženy, s. 105.

velký zájem. Jak sama napsala manželovi, spolek měl zájem především na to, aby ho zaštitila svým jménem.⁴⁰⁵

Po smrti manžela pokračovala Josefa Náprstková v jeho veřejných aktivitách v oblasti dobročinnosti. Na jeho snahy o vzdělávání českých žen navázala pořádáním Nedělních dýchánek pro dělné ženy a dívky všech odborů v letech 1901-1913, v jehož rámci se konaly kulturní pořady pro pražské služky.⁴⁰⁶ Počátky této aktivity Josefy Náprstkové spadaly již do roku 1880. Josefa navrhovala manželovi, aby přednášky pořádané v Náprstkově knihovně byly přístupné i ženám, které nejsou členkami Amerického klubu dam. Neděle pak chtěla vyčlenit speciálně pro služky. Její záměr se nezdařil, údajně pro malou kapacitu přednáškové místnosti.⁴⁰⁷ Zájem Josefy Náprstkové o ženy z nižších sociálních vrstev, ze kterých sama pocházela, neskončil pouze u přednášek. Z jejího podnětu vznikl také útulek Zátíší, jenž byl určen pro práce neschopné dělnické ženy.⁴⁰⁸

Na počátku šedesátých let 19. století se vzedmula vlna ženské aktivity v souvislosti s loterií pro „dceru národa“ Zdenku Havlíčkovou. Toto označení, které se velmi brzy ujalo, dámy poprvé využily při veřejné výzvě ke sbírce. V polovině roku 1861 se v Národních listech objevilo anonymní oznámení nabádající k veřejné sbírce na věno pro dceru Karla Havlíčka. K ní se krátce nato připojili i mnozí čeští politici. František Palacký, František Ladislav Rieger, August Brauner, Alois Pravoslav Trojan, Václav Zelený a mnozí jiní apelovali na veřejnost, aby přispěla na Zdenčino věno, a to formou darů do loterie.⁴⁰⁹ Do loterie se zapojil i Jan Krejčí. V této době pobýval v Písku. Pro „dceru národa“ neposlal hmotný dar do loterie, ale přímo peníze.⁴¹⁰

Vedle mužů se začaly angažovat také jejich manželky. Podnik pro ně představoval možnost, jak se zviditelnit na veřejnosti a upozornit na své vlastenecké cítění.⁴¹¹ Pod

---

⁴⁰⁵ „Dnes dostala jsme urgence stran kuchyňské školy, abych se zúčastnila porady o stanovách, ale odpověděla jsem, že nemohu, načez pí. Náprstková odpověděla, abych aspoň Libuši tam dovolila. Rády by měly aspoň rodinné jméno, jsme ale ráda, že Libuše k tomu chut' nemá“ (únor 1885); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁴⁰⁶ M. Secká, Americký klub dam, s. 12.

⁴⁰⁷ Táž, Americký klub dam a jeho charitativní činnost, s. 217-218.

⁴⁰⁸ I. Štěpánová, Josefa, s. 305.

⁴⁰⁹ Réva Hujerová, Tragédie „dcery národa“. Zdenka Havlíčková a proměny českého veřejného mínění, České Budějovice 1997, s. 19-20. (Diplomová práce)

⁴¹⁰ Archiv hl. m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁴¹¹ R. Hujerová, Tragédie, s. 21.

předsednictvím Augusty Braunerové byl založen Sbor paní pro památku Havlíčkovu. Manželka Augusta Braunera nebyla jediná z žen českých politiků, která se do celé akce aktivně zapojila. Například Marie Riegrová vykonávala funkci pokladní sboru. Podle vzpomínek Renáty Tyršové, byl i v této činnosti hlavní oporou paní Riegrové její manžel.⁴¹² V domácnosti u Braunerů se shromažďovaly věcné dary pro loterii. Část věcí chodila i do domu Marie Riegrové.⁴¹³ Dámy se scházely každý pátek v domácnosti Augusty Braunerové, kde řešily organizační záležitosti.⁴¹⁴

Do loterie byly zasílány dary různého druhu, často nevalné hodnoty. Kateřina Fügnerová, k níž část beden s dary do loterie docházela, někdy prý byla přímo zděšena tím, že tyto předměty mají být prezentovány jako výhra.⁴¹⁵ Mezi přispěvateli nemohly chybět přední české rodiny. Marie Riegrová zakoupila vázy na květiny a další skleněné předměty.⁴¹⁶ Alois Pravoslav Trojan věnoval, podle slov jeho syna, rodinné šperky a památky.⁴¹⁷ O tom, jaká byla skutečná hodnota předmětů, dochovaných materiálů nevyovídaly. Věnovat nějaký dar se stalo takřka morální povinností českých politiků, stejně tak jako účast na organizaci pro jejich manželky. Slavnostní tah loterie se uskutečnil v sále novoměstského divadla v květnu 1862.⁴¹⁸

Zatímco osud Zdenky Havlíčkové zaujal prakticky celý národ, životní úděl české spisovatelky Boženy Němcové znal jen úzký okruh lidí. Patrně kvůli povědomí o jejím nelehkém osudu se mezi manželkami českých politiků zvedla vlna solidarity. Božena Němcová se ocitla ve finančních potížích. Hmotnou podporu jí poskytla například Augusta Braunerová.⁴¹⁹ Marie Riegrová usilovala o to, aby ve prospěch české spisovatelky proběhla veřejná sbírka.⁴²⁰ O její osud se zajímala již několik let předtím a Božena Němcová měla

---

⁴¹² „jeho mladá choť přijala ve sboru paní funkci účetní, a vědělo se předem, že složitou manipulaci povede za ni její manžel“; R. Tyršová, Jindřich, s. 116.

⁴¹³ „mimo toho dostávám i bedny do domu, které sama čísluji a pořádám“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁴¹⁴ Tamtéž.

⁴¹⁵ R. Tyršová, Jindřich, s. 115.

⁴¹⁶ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁴¹⁷ LA PNP, Alois Pravoslav Trojan, Ze života Dr. Aloise Pravoslava Trojana.

⁴¹⁸ M. Lenderová, Zdenka, s. 37.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 32.

⁴²⁰ V červenci 1861 napsala svému manželovi: „Bylo by dobře, aby se se sbírkou pro Němcovou neodkládala až na hřbitovní moment“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

k její rodině bližší vztah. Navštěvovala rodinu Františka Palackého a podle dochovaného pozvání od Terezie Palacké se jevílo pravděpodobné, že několikrát v letních měsících pobývala na zámku v Lobkovicích.⁴²¹ Pokud pobývala v Praze, často chodila do McNevenova paláce na návštěvy nebo do salonu.⁴²²

Z podnětu Amerického klubu dam vznikl pomník Boženy Němcové na Vyšehradě v roce 1869.⁴²³ Členky Amerického klubu dam navštívily pět let po spisovatelčině smrti, v roce 1867, její hrob a překvapilo je, v jakém stavu se nacházel. Na základě tohoto zjištění iniciovaly dámy sbírku, do níž přicházely peníze nejen od jednotlivců, ale i od řady organizací.⁴²⁴ Na přípravě odhalení nově zbudovaného pomníku se podílel také Vojtěch Náprstek. Ve svém salonu projednával seznam pozvaných a zajišťoval ubytování mimopražských hostů.⁴²⁵ Myslím si, že se na této akci podílela také jeho žena Josefa, která manželovi byla při všech jeho aktivitách nápomocná.

Změny probíhající v českých středních vrstvách v druhé polovině 19. století se odrazily i v přístupu k dívčí a ženské tělovýchově. Muži i ženy se začali více zajímat o své zdraví. S tím souvisel rozvoj tělovýchovy. Lékaři nejprve hovořili o nevhodnosti sportu pro ženy. Tento názor se postupně upravil, s čímž souvisely i změny v pojmání výchovy dívek. Zdravý vzhled zvyšoval hodnotu ženy na sňatkovém trhu.

Největší roli v ženské tělovýchově sehrál Sokol. Již brzy po jeho vzniku v roce 1862 začal jeden z jeho zakladatelů, Miroslav Tyrš, připravovat první ženské cvičitelky.⁴²⁶ Miroslav Tyrš zastával názor, že ženy si mají cvičení vést samy, aby si ho mohly přizpůsobit svým fyzickým a duševním schopnostem.⁴²⁷ S myšlenkou ženského tělocviku se úzce pojilo národní hledisko. Cvičení mělo pomáhat formovat zdravou ženu – vlastenku, cvičící z vlastní vůle pro blaho své i národa. Nejprve byl podán návrh na zpřístupnění tělocvičen Sokola

---

⁴²¹ J. Kořalka, Společensko - politické okolnosti působení Boženy Němcové v rozporuplném desetiletí po roce 1848, in: M. Zahradníková (ed.), Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí, Praha 2002, s. 73.

⁴²² Týž, Lobkovický zámek, s. 25.

⁴²³ M. Secká, Americký klub dám, s. 55-66.

⁴²⁴ Týž, Americký klub dam a pomník Boženy Němcové, in: M. Zahradníková (ed.), Božena, s. 183.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 184.

⁴²⁶ Lucie Swierczeková, „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich viděti také silného ducha a zdravé silné tělo“ aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa, in: M. Vojáček (ed.), Reflexe, s. 244.

⁴²⁷ V. Havlíček, Miroslav, s. 20.

dívčkám jako právoplatným členkám. Jedním z iniciátorů byl také Julius Grégr. Návrh ale narazil na odpor a ustavení ženského Sokola se o nějakou dobu oddálilo.⁴²⁸

Oficiální organizace věnující se ženskému tělocviku byla ustavena v roce 1869 a nesla označení Tělocvičný spolek paní a dívek českých.⁴²⁹ Na jeho založení měl hlavní zásluhu Miroslav Tyrš. Prvními aktivními členkami „ženského Sokola“ se staly dcery z předních vlasteneckých rodin. Mezi nimi nemohla chybět Renáta Fügnerová.⁴³⁰ Členkou spolku byla také Anna Grégrová, jejíž manžel se na založení Sokola aktivně podílel a byl členem výboru.⁴³¹ Mezi přispěvatelky a podporovatelky patřila například Josefa Náprstková.⁴³² Založení ženského Sokola neznamenovalo, že by cvičící dívky a dámy byly společnostmi ihned přijaty. Na tělocvik žen se vztahovala přísná pravidla. Musel probíhat v uzavřené místnosti, kam neměli přístup muži. Na veřejnosti se cvičící ženy mohly objevit až v roce 1898.⁴³³ Ženský tělocvik v Sokole nebyl určen pouze dospělým ženám, ale i dívkám, které doposud chodily do školy. Cvičily dvakrát týdně, vždy jednu hodinu.⁴³⁴

U dívek se očekával výtvarný talent. Malbu a kresbu rozvíjely především v mládí, ale některým ženám tyto záliby přetrvaly i do dalších let. Například největší zájmem Augusty Braunerové bylo vedle literatury výtvarné umění. Po vzoru dam z lepší společnosti úspěšně amatérsky malovala.⁴³⁵ O umění se zajímala také teoreticky a i zde se projevovalo její frankofonní zaměření, kterým se výrazně odlišovala od svého prorusky orientovaného manžela.⁴³⁶ Nikdy však nepomyslela na profesionální dráhu, na kterou se později vydala její dcera Zdenka.⁴³⁷ O výtvarné umění projevovala zájem po celý život. V roce 1849 se podílela na vzniku Jednoty výtvarných umělců.⁴³⁸ Nevyhýbala se ale ani veřejně prospěšné činnosti.

---

⁴²⁸ F. Bláha, Úloha, s. 12.

⁴²⁹ Více k Tělocvičnému spolku paní a dívek: Claire Nolte, *The Women's Question in the Sokol to 1914*, in: M. Waic (ed.), *Sokol. Jeho vznik, vývoj a význam*, Praha 1998, s. 49 – 61.

⁴³⁰ L. Swierczeková, „Chceme u žen, s. 245.

⁴³¹ V. Havlíček, *Miroslav*, s. 9-10.

⁴³² M. Bahenská, *Počátky*, s. 98.

⁴³³ V. Havlíček, *Miroslav*, s. 21.

⁴³⁴ *Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky*.

⁴³⁵ Josef Javůrek, *Cesta Zdenky Braunerové k profesionalitě*, in: M. Zahradníková (ed.), *Ztěžklá křídla*, s. 197.

⁴³⁶ J. Kodrová, *Rodina*, s. 270.

⁴³⁷ *Podrobný životopis Zdenky Braunerové: M. Lenderová, Zdenka*.

⁴³⁸ V. Helmuth – Brauner, *Paměti*, s. 54.

Od manželky významného českého politika se tato aktivita očekávala a vyžadovala. Kromě loterie pro Zdenku Havlíčkovou se aktivně zapojila do loterií ve prospěch pražských kostelů a na organizaci dobročinných bazarů. Zajímala se o osud Boženy Němcové, kterou hmotně podporovala.⁴³⁹

Ke konci 19. století se začal projevovat zvýšený zájem o lidovou kulturu. I v této oblasti se angažovaly manželky českých politiků. Jeden z impulsů ke vzniku sbírek lidového umění dala Josefa Náprstková, když v domě U Halánků začala shromažďovat vyšívání čepce. Její záliba postupně přerostla ve velmi pestrou sbírku textilií, později známou jako práce našich matek.⁴⁴⁰ Národopisné činnosti se Josefa věnovala velmi intenzivně.⁴⁴¹ Na základě její kolekce vyšivek se uskutečnila v roce 1880 na Žofíně první samostatná výstava lidové tvorby u nás.⁴⁴² Na čepcích zaujala ženy především technika vyšivky. Její obliba se rychle rozšířila a tato dovednost se zaváděla i jako vyučovací předmět na dívčích školách. V této souvislosti byl v roce 1886 založen Výbor pro národní vyšívání, mezi jehož členkami nemohla paní Náprstková chybět. V předsednictví klubu se angažovaly i Marie Riegrová a Renáta Tyršová, která se o lidové umění velmi intenzivně zajímala.⁴⁴³ Když se začala chystat Zemská jubilejní výstava, stáli manželé Náprstkoví u zrodu projektu České chalupy.⁴⁴⁴ Josefa Náprstková spolupracovala při přípravě expozice s Renátou Tyršovou.⁴⁴⁵

O zapojení Amálie Trojanové, Aloisie Krejčí a Kateřiny Zelené do veřejného života se nedochoval dostatek materiálů, které by mapovaly jejich aktivity. Rodina Aloise Pravoslava Trojanova přesídlila do Rakovníka, a tak bylo aktivní zapojení Amálie do pražského spolkového a kulturního života takřka nemožné. Trojanova manželka se plně realizovala v domácnosti a výchově dětí, k nimž v roce 1868, díky rodinné přízni, přibyla ještě Zdenka Havlíčková.⁴⁴⁶ Domnívám se, že na jiné aktivity jí, i vzhledem k její těžké oční chorobě, nezbyval čas. Podobný osud měla i Aloisie Krejčí. Její muž dlouho pobýval v Písku a ona zůstala s dětmi v Praze sama. I ona byla spíše praktickou hospodyní, než ženou toužící po veřejné činnosti.⁴⁴⁷

---

⁴³⁹ M. Lenderová, Zdenka, s. 32.

⁴⁴⁰ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 99.

⁴⁴¹ I. Štěpánová, Josefa, s. 300.

⁴⁴² I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 100.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 105.

⁴⁴⁴ M. Secká, Josefa, s. 3.

⁴⁴⁵ I. Štěpánová – L. Sochorová – Táž, Ženy, s. 111.

⁴⁴⁶ Zora Dvořáková, Život a příběh, Praha 1987, s. 201.

⁴⁴⁷ Archiv hl.m. Prahy, fond: Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

Ani v jejím případě se nedochovaly doklady o filantropických aktivitách či jiné činnosti. Málo informací se dochovalo v případě Kateřiny Zelené. V korespondenci Marie Riegrové se objevila zmínka o paní Zelené, která se angažovala v záležitostech dívčího školství.⁴⁴⁸ Nemohu ale s jistotou prohlásit, že se jednalo skutečně o Kateřinu Zelenou.

O druhé ženě Josefa Friče, Anně, se v souvislosti s veřejnou činností také nedochovaly žádné informace. Anna Fričová se patrně zaměřila především na výchovu dětí z jeho prvního manželství. Domácnost plně zaměstnávala také Růženu Grégrovou, druhé manželku Julia Grégra. Životopisná literatura se o obou ženách zmiňuje pouze okrajově, a ani v pozůstalostech se nedochovaly materiály, které by blíže dokumentovaly jejich aktivity.

V průběhu 19. století se aktivní účast či alespoň podpora spolků a klubů stala pro manželky českých politiků dobovou normou. Každá žena tuto normu naplňovala jinou měrou. Johana Fričová a Terezie Palacká prožily většinu svého života v první polovině 19. století. V té době nebyla spolková činnost možná, k určitému uvolnění došlo až před rokem 1848. Zatímco Johana Fričová tuto možnost využila a stala se jednou z prvních žen, které se aktivně zapojily do ženské organizované činnosti, Terezie Palacká zůstala stranou dění.

Marie Riegrová zasvětila filantropii celý život a pro ostatní ženy se stala morálním vzorem. Stejně aktivně se zapojovala Josefa Náprstková, kterou motivoval k těmto činnostem její manžel. Jiný postoj zaujala Augusta Braunerová. Svoji účast ve spolcích pojímala jako nutnou součást svého společenského postavení. Mnoho žen se k filantropii a spolkové činnosti dostalo díky svým rodičům či manželům, například Renáta Tyršová a Anna Grégrová. U ostatních žen z vybraného okruhu se činnost ve spolcích či v oblasti filantropie nepodařilo zachytit.

Ženy ze středních vrstev sledovaly společenské dění, zajímaly se o kulturu a filantropii. Předpokladem takového způsobu chování bylo dostatečné materiální zajištění rodiny a služebnictvo, díky němuž mohla žena zvládat celou domácnost.⁴⁴⁹ Z uvedených poznatků vyplynulo, že většina žen z pražských středních vrstev se navzájem znala. Někdy se jednalo o důvěrné přítelkyně, jindy byla jejich známost spíše věcí společenské nutnosti. Většina žen nezůstala při spolkové činnosti jenom u jedné organizace. Bylo pravidlem, že se v následujících letech začala aktivně angažovat i v jiném spolku.

---

⁴⁴⁸ „Před desátou byly jsme čtyři paní u pana starosty v bytu, totiž pí Zelená, Náprstková, já a pí Černá“ (prosinec 1884); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁴⁴⁹ M. Lenderová, K Hříchu, s. 99.

Rodinný život

Rodina byla místem, s nímž se člověk 19. století nejčastěji identifikoval. Začlenění do struktury rodiny a funkce v ní mnohé napověděla o samotném člověku. Do rodinného života výrazně zasahoval stát svými právními předpisy, jimiž upravoval role mužů a žen v manželství. Během 19. století došlo k definitivnímu oddělení privátní a veřejné sféry. Prvotní příčinou tohoto procesu byla industrializace. Manželka již nemusela pomáhat svému partnerovi v jeho povolání a mohla se plně realizovat v domácnosti. Žena, která se starala pouze o chod rodiny a pro muže představovala mravní inspiraci, se stala ideálem ve středních vrstvách.⁴⁵⁰ Zároveň se zvýraznila role muže jako výhradního živatele rodiny a tomu se přizpůsobily i právní normy. Teorii oddělených sfér napomáhalo ospravedlňovat přesvědčení, že ženská mysl je od narození spjatá s reprodukční funkcí.⁴⁵¹ První filozofickou dělbu práce mezi manžely, kdy ženě připadla starost o domácnost a muži byla vyčleněna veřejná sféra, nastínil ve své knize „Emil: Čili o výchování“ Jean Jacques Rousseau. Názory francouzského filozofa ovlivnily, přímo či zprostředkovaně, i české prostředí středních vrstev.⁴⁵²

Práva a povinnosti manželů upravovaly na území habsburské monarchie příslušné pasáže občanského zákoníku z roku 1811. Stát chápal svazek mezi mužem a ženou především jako majetkoprávní vztah.⁴⁵³ Hlavní osobou v domácnosti byl muž, jemuž příslušelo rodinu řídit. Formulace státního práva v otázce manželství a vztahů mezi partnery silně ovlivnilo kanonické právo.⁴⁵⁴ Církev jednoznačně prosazovala rozdíly mezi pohlavími, a to zejména při vymezení jejich rolí ve veřejné a privátní sféře.⁴⁵⁵ Vyznávala a prosazovala ryze patriarchální model rodiny založený na rozhodovací roli muže. Ostatní členové domácnosti měli plnit jeho rozhodnutí a naproti tomu muž byl povinen se o ně postarat. V tomto duchu se nesly i formulace občanského zákoníku.⁴⁵⁶ Manželce připadla role vykonavatelky mužovi vůle v domácí sféře. Hierarchie daná zákonem se neprojevovala pouze na veřejnosti, ale také v praktickém rodinném životě.⁴⁵⁷ Žena byla povinna svého manžela následovat a podle svých

---

⁴⁵⁰ M. Perrotová (ed.), *A History*, 96.

⁴⁵¹ L. Abramsová, *Zrození*, s. 28.

⁴⁵² M. Lenderová, *Vzory*, s. 30.

⁴⁵³ M. Růžková, *Manželské vztahy*, s. 17.

⁴⁵⁴ *Tamtéž*, s. 18.

⁴⁵⁵ Z. Čevelová, *Normativní církevní prameny*, s. 499.

⁴⁵⁶ J. Macháčová – J. Matějček, *Rodina*, s. 5.

⁴⁵⁷ M. Lenderová, *Vzory*, s. 33.

možností mu v domácnosti a v povolání pomáhat.⁴⁵⁸ Situace v Čechách a v západní Evropě se lišila. V našich zemích nemělo oddělení veřejné a soukromé sféry tak dramatickou podobu, jak tomu bylo například ve Velké Británii.⁴⁵⁹

O ženě v manželství a o její úloze ve společnosti se ve svých zápiscích zamýšlela Josefa Náprstková. Názor manželky propagátora ženské emancipace se shodoval s přesvědčením většiny. Josefa byla zastánkyní ryze patriarchálního uspořádání rodiny. Při formulování svých názorů vycházela ze zkušenosti dcery vinopalníka i ženy veřejně angažovaného a společností uznávaného muže. V obou domácnostech bylo ženino postavení velmi podobné. Josefa si poznamenala: „*Dle mého názoru má být muž vždy první, at' v rodině, at' v národním životě. Muž vládne hlavou a žena nechť vládne srdcem [...] Kdybych mohla volit, vždy bych dala přednost přísnému muži [...] Proto nebudu nikdy se zasazovat, by ženy měly všechny úřady zastupovat co muž.*“⁴⁶⁰ Do jaké míry šlo o její čistě osobní názor, neumožnily dostupné materiály zrekonstruovat. Podle mé hypotézy, s přihlédnutím k výsledkům výzkumů Mileny Secké, se Josefa v otázce postavení žen ztotožnila s názorem svého manžela.

Sňatkem se žena dostala područí otce do vlivu manžela, který byl výhradním nositelem ekonomických aktivit.⁴⁶¹ V některých případech dcera poslouchala otce i po uzavření sňatku. Jiří Kořalka mluví o tzv. velkorodinách, kde hlavní slovo připadlo nejvýznamnějšímu a většinou nejstaršímu mužskému členu. Nejčastěji se jednalo o rodiny veřejně činných a ve společnosti známých mužů. Motivem veškerého jednání hlavního představitele velkorodiny bylo zajistit odpovídající společenské a ekonomické zázemí všem příbuzným.⁴⁶²

Nejznámějším příkladem byl Jan Měchura, otec Terezie Palacké. Rodina Františka Palackého musela v naprosté většině majetkových záležitostí i věcí denního režimu respektovat jeho přání.⁴⁶³ Tereziin otec rozhodoval o tom, kde a kdy bude jeho dcera pobývat a František Palacký se tomu přizpůsoboval. S danou situací se smířil. Příbuzenský vztah s Janem Měchurou mu zajistil výhodné společenské postavení a Terezii natolik miloval, že byl ochoten podrobit se v mnoha ohledech tchánově vůli.⁴⁶⁴ Kromě toho byl na tchánovi

---

⁴⁵⁸ J. Macháčová, *Žena*, s. 264.

⁴⁵⁹ M Lenderová, *K hříchu*, s. 121.

⁴⁶⁰ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 116.

⁴⁶¹ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 120.

⁴⁶² J. Kořalka (ed.), *Lobkovický zámek*, s. 16.

⁴⁶³ *Tamtéž*.

⁴⁶⁴ V září 1842 reflektoval František Palacký rodinnou situaci v dopise své manželce: „*To, že jsi včera nepřijela a také nepřijedeš před 8. říjnem, si musím dát líbit. Už jsem si zvykl na to, že se na vysokém*

značně finančně závislý. Finanční zaopatření mu umožnilo podnikat cesty do zahraničních archivů.⁴⁶⁵

Žena na muži právně závisela, ale představa o úplné mužově samostatnosti a ženině podřízenosti se neshodovala se skutečností. Pro všechny společenské vrstvy v 19. století platilo, že manželství bylo především emocionálním a ekonomickým partnerstvím.⁴⁶⁶ Ve většině svazků nevykonával ani jeden z partnerů svoji roli bez podpory toho druhého.⁴⁶⁷ Muži začali rodinu chápat jako potřebnou součást své profesionální kariéry. Veřejná i privátní sféra se velmi provázaly.⁴⁶⁸

Ve středních vrstvách se již od 18. století a po celé 19. století vytvářely kulturní předpoklady pro odlišné chápání manželských a rodinných vztahů než v ostatní společnosti.⁴⁶⁹ Rodina pro muže, zejména pokud se angažoval v politice, představovala zázemí, které nezbytně potřeboval pro své veřejné aktivity.⁴⁷⁰ Mužův příklon k rodinnému životu zesiloval. Manžel si uvědomoval, jak důležitou roli jeho partnerka vykonává. Například podle Maryši Radoňové – Šárecké „*přilnul advokát Frič k své oddané ženě a mladé rodině, do níž zapadl po úmorné práci v kanceláři jak do klidného přístavu*“.⁴⁷¹ Ve středních vrstvách si muži své manželky vážili.⁴⁷² Ženy stále častěji očekávaly, že jim manželé poskytnou nejen materiální zajištění, ale že jim budou i životními společníky.⁴⁷³

---

velitelství domu vůbec nebere ohled na má přání. Jestliže to všechno trpělivě snáším, vidíš právě v tom nejsilnější důkaz mé lásky k Tobě. Jen protože vím, že bys musela pykat za každý můj svobodnější podnět, a protože není pro mne nic důležitějšího než podle možnosti udržovat a chránit Tvé zdraví, odevzdal jsem se už delší čas trpělivosti a snáším svůj osud, jakkoli citelný, přece jen bez nářku“;
Tamtéž, s. 122.

⁴⁶⁵ Dieter Schaller, Rodina jako zázemí a předpoklad nezávislosti, in: Libuše hrabová – Miroslav Pospíchal (edd.), Palackého cesta. Sborník ke 200. výročí narození Františka Palackého, Olomouc 1998, s. 59 – 60.

⁴⁶⁶ L. Abramsová, Zrození, s. 79.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 77.

⁴⁶⁸ Hana Nováková, Hospodyně, manželka, matka a vlastenka. Veřejná a soukromá sféra v měšťanské rodině čtyřicátých až šedesátých let 19. století, České Budějovice 1999, s. 14. (Diplomová práce)

⁴⁶⁹ A. Šimůnková, Statut, s. 59.

⁴⁷⁰ M. Perrotová (ed.), A History, s. 124.

⁴⁷¹ M. Radoňová – Šárecká, Ozářené krby, s. 87.

⁴⁷² M. Lenderová, K hříchu, s. 91.

⁴⁷³ L. Abramsová, Zrození, s. 99.

Příklon k rodinnému prostředí byl v první polovině 19. století podpořen biedermeierovským životním stylem. Tento způsob života kladl důraz na vnitřní soudržnost rodiny. I zde však fungovalo přesné vymezení sfér vlivu obou partnerů. Muž rodině zajišťoval přiměřené příjmy a s nimi související ekonomickou stabilitu, ženě zůstala starost o domácnost a výchovu dětí. Vzájemná citová náklonnost mezi členy rodiny vycházela ze solidního materiálního zajištění, díky němuž mohlo toto rozdělení rolí fungovat.⁴⁷⁴

Během 19. století zesílila emocionální funkce rodiny. Stále častěji se objevovaly hluboké citové vazby partnerů.⁴⁷⁵ Kultura středních vrstev si vytvořila vlastní rodinnou ideologii, která zdůrazňovala prvořadý význam emotivně založených a cituplných vztahů mezi jednotlivými členy rodiny.⁴⁷⁶ Podle Lynn Abramsové se tento trend projevoval ve všech společenských vrstvách. Ve své knize „Zrození moderní ženy“ autorka předložila tvrzení, že ženy napříč společnostmi požadovaly, aby jejich manželství bylo založeno přinejmenším na vzájemné úctě mezi manžely.⁴⁷⁷ Realita se patrně, zejména u nižších společenských vrstev, poněkud odlišovala.

Většině žen poskytovalo manželství zdroj emočního uspokojení, ekonomické podpory a také záruku váženosti.⁴⁷⁸ Ve středních vrstvách převažovala identifikace ženy se svojí rolí ve shodě se stupněm zámožnosti. Manželka se stávala pomocnicí v mužově profesi, a to nejen u chudých řemeslníků a obchodníků, ale také u podnikatelů a středoškolských profesorů.⁴⁷⁹ Funkce manželky jako hospodyně velké domácnosti a dobré kuchařky patřila k základním odlišujícím znakům žen středních vrstev. Takovou roli neplnily ženy ani v horních ani v dolních vrstvách. Rodina tímto způsobem reprezentovala navenek svůj skromný blahobyť.⁴⁸⁰

Ženě připadla role hospodyně. Získala značný prostor pro samostatné rozhodování o části rodinného rozpočtu a o praktickém chodu celé rodiny.⁴⁸¹ Většina manželek se s tímto postavením identifikovala. Zároveň vznikl stereotypní obraz ženy jako oddané životní opory a

---

⁴⁷⁴ J. Štaif, *Obezřetná elita*, s. 92 – 93.

⁴⁷⁵ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 121.

⁴⁷⁶ A. Šimůnková, *Statut*, s. 60.

⁴⁷⁷ L. Abramsová, *Zrození*, s. 82.

⁴⁷⁸ *Tamtéž*, s. 79.

⁴⁷⁹ J. Macháčová, *Žena v 19. století jako „přívěsek“?*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 211.

⁴⁸⁰ *Tamtéž*.

⁴⁸¹ *Tamtéž*.

pečovatelky o rodinný klid.⁴⁸² Manželka byla společností hodnocena podle schopnosti řídit chod domácnosti, včetně výchovy dětí.⁴⁸³ České hospodyně braly svůj úděl velmi vážně, o čemž svědčila velká obliba kuchařek a jiných rad z oblasti hmotného i citového zabezpečení rodiny.⁴⁸⁴ Společnost tuto úlohu uznávala a oceňovala.⁴⁸⁵

Bylo by chybou domnívat se, že veškeré starosti o domácnost připadly pouze ženě. Jako příklad uvádím manželství Františka Palackého a Terezie. Muž se často staral se o praktické záležitosti související s chodem domácnosti.⁴⁸⁶ Každý podzim zajišťoval dostatečnou zásobu dřeva na zimu. V srpnové korespondenci se zmiňoval o objednávkách, uváděl také kolik dřeva a od koho pocházelo.⁴⁸⁷ Na podzim probíhaly také četné úpravy v pražském bytě – McNevenově paláci. Jednalo se o opravu oken, vymalování pokojů a jiné drobné úpravy. Z dopisů nešlo poznat, do jaké míry se František Palacký na údržbách bytu sám aktivně podílel. Spíše se dá předpokládat, že na práce pouze dohlížel. Terezii nepřipadala manželova role nijak nepřiměřená nebo nevhodná. V dopisech se vyjadřovala v tom smyslu, že o domácnost se má postarat ten partner, který je právě doma.⁴⁸⁸

V rodině Miroslava Tyrše zůstávaly úpravy bytu na starost ženě. V roce 1876, když byl manžel na ozdravném pobytu, předělávala Renáta jeho pracovnu. Nejednala samostatně, vždy se s manželem o všem radila. Chtěla, aby místnost byla zařízena podle jeho vkusu a posílala mu k posouzení i látky, které chtěla v interiéru použít.⁴⁸⁹ Veškeré zařízení pečlivě vybírala a zvažovala nejen zda bude účelné, ale také jestli se bude manželovi líbit. V dopisech z října

---

⁴⁸² L. Velek, Svatba pana Kramáře. Společenské konvence a diplomacie na přelomu 19. a 20. století, Dějiny a současnost 29, č. 11, s. 32.

⁴⁸³ L. Abramsová, Zrození, s. 139.

⁴⁸⁴ M. Lenderová, K hříchu, s. 124.

⁴⁸⁵ J. Macháčová, Žena, s. 269.

⁴⁸⁶ Září 1841: „V těchto dnes stal jsem se velice čilým hospodářem v domácnosti.“ J. Kořalka (ed.), Lobkovický zámek, s. 219.

⁴⁸⁷ Týž (ed.), Briefe, s. 266.

⁴⁸⁸ „Ty jsi teď jednou hospodyně – a tak musíš také něco zařídit“ (září 1831); Týž (ed.), Lobkovický zámek, s. 68.

⁴⁸⁹ „Beneš dnes teprve vzorky zaslal, as sedmero kousků, vše, co k tomu účely vhodného, má na skladě. Příliš lehké, neb nepraktické a neúhledné látky jsem hned odložila a zde ony, jež nepříhodnějšími se mi zdají, k vybrání Ti posílám. Mně se líbí, zda as Tobě? (u světlejších upozorňuji Tě na malé světlé skvrničky, dle vkusu mého látku příjemně oživují, zda u Tebe oblíbeny dojdou, ovšem nevím). Praktické, myslíme, jsou obě látky“ (říjen 1876); Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

roku 1876, kdy úpravy probíhaly, Miroslava Tyrše pravidelně a velmi detailně informovala o nastalých změnách a plánech na další práci. Většinu běžných úprav nábytku, jako lakování a natírání nebo šití záclon prováděla Renáta osobně.⁴⁹⁰

Samotné domácí práce paní domu ve většině případů přenechávala jiným. Nesrovnávalo se to s jejím sociálním statutem. Rodiny najímaly alespoň jednu služku nebo posluhovačku na výpomoc.⁴⁹¹ V průběhu 19. století se změnil aktivní podíl ženy, manželky veřejně činného muže, na chodu domácnosti. Například v rodině advokáta se žena v první polovině 19. století stále ještě přednostně starala o chod rodiny. Nápomocná jí byla kuchařka či služebná. Současně měla žena určité vzdělání, které uplatňovala především při výchově dětí a také v salonu. Ve druhé polovině 19. století byla starost o praktické věci odsunuta více do pozadí. Žena chod domácnosti spíše jen řídila a do jednotlivých činností se zapojovala stále méně. Naproti tomu výrazně vrostl požadavek na patřičnou úroveň veřejné reprezentace. V souvislosti s touto proměnou úlohy ženy kladly rodiče důraz na vzdělávání dívek v jiných než domácích dovednostech.⁴⁹² „*To, že žena začala reprezentovat manžela, je důkazem zvýšeného zájmu o privátní sféru.*“⁴⁹³

Přítomnost služebnictva v domě dokazovala postavení rodiny. Například Augusta Braunerová považovala výpomoc v domácnosti za samozřejmost. Sama těmto věcem příliš času nevěnovala.⁴⁹⁴ Realizovala se v rodinném salonu. Pokud by služebnictvo neměla, chápala by to jako citelný pokles na společenském žebříčku. O nárocích Augusty Braunerové na nájemné pomoci v domácnosti shodovala veškerá dostupná literatura. Odlišný obraz se v souvislosti se služebnictvem vytvořil o Marii Riegrové. V některých pracích se objevil názor, že Marie Riegrová odmítala služebnictvo.⁴⁹⁵ Její korespondence s manželem však o ničem takovém nevyprávěla. Naopak, zmínky o služkách či chůvách nebyly neobvyklé. Stejně tak jako v mnoha jiných ohledech, i při řešení problémů se služkami prosila Marie Riegrová svého manžela o pomoc a radu, zejména jednalo-li se o tak vážné podezření, jako byla krádež peněz.⁴⁹⁶

---

⁴⁹⁰ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁴⁹¹ L. Velek, Svatba, s. 53.

⁴⁹² J. Macháčová – J. Matějček, Nástin, s. 242.

⁴⁹³ H. Nováková, Hospodyně, s. 27.

⁴⁹⁴ J. Kodrová, Rodina, s. 274.

⁴⁹⁵ S. Šiftová, Reforma, s. 36.

⁴⁹⁶ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

Nejzřetelněji se přítomnost posluhy v McNevenově paláci projevila v prosincové korespondenci. Podobně jako Augustu Braunerovou i Marii Riegrovou pojil ke služkám poměrně hezký a v mezích dobových konvencí přátelský vztah.⁴⁹⁷ Vánoční dárky dostávali nejenom členové rodiny, ale také služebnictvo. Nejčastěji se jednalo o něco praktického, v případě rodiny Františka Ladislava Riegra dostávaly služby nové šaty.⁴⁹⁸ Občas se koupily pouze látky a šaty se šily podomácku. Služky byly již v domácnosti Františka Palacké a jeho manželky Terezie. I tady se ke služkám přistupovalo vstřícně a rodina si k nim vytvořila téměř citové pouto. Svědčily o tom například obavy o jejich zdravotní stav.⁴⁹⁹ Domnívám se, že tyto poznámky mohly svědčit o pouhé obavě ze zajištění řádného chodu domácnosti.

Situaci v ostatních vybraných rodinách jsem nemohla na základě dochovaných archivních materiálů interpretovat. Podle dobových norem měla patrně každá rodina služku, která v domácnosti pracovala buď celodenně, nebo docházela pouze v určité dny. V některých rodinách chyběla posluha z finančních důvodů. Přesto však, zejména v rodinách s větším počtem dětí, měla služka své pevné místo. Jen málokterá žena dokázala zvládnout sama chod celé, často velmi početné, domácnosti. Do praktického chodu domácnosti se někdy zapojili i muži.

Svoji manželku zastupoval František Palacký v době její nepřítomnosti v mnoha záležitostech, které obvykle zařizovala paní domu. S Terezií konzultoval výběr nové kuchařky, služby nebo chůvy.⁵⁰⁰ Není jasné, do jaké míry Terezie manžela instruovala. Většinou směřovaly rady ní k manželovi. Nejednalo se o pravidlo. Například na konci léta 1838 si Terezie stěžovala na chování či práci své služby a manžel jí radil, jak má s takovouto neposlušnou služebnou jednat.⁵⁰¹

Od ženy se očekávala, že projeví svou obětavost, pochopení při manželových pracovních nepříjemnostech a že bude se s ním sdílet jeho trápení. Chápající manželka, která muže neobtěžovala svými „malichernými“ starostmi, se stala za ideál. Úkolem ženy bylo jednat

---

⁴⁹⁷ J. Kodrová, *Salon*, s. 31.

⁴⁹⁸ „*Pro služby – Anežku, Agens, Márynku Márynčinou a naši Mařenu, jsem ti již psala o šaty*“ (prosinec 1882); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁴⁹⁹ V srpnu 1840 František Palacký napsal své manželce: „*Naše kuchařka leží od včerejška v nemocnici Alžbětinek [...] Je mi jí líto, protože jsem byl s jejími službami zcela spokojený. Byl bych jí nechal ošetřovat v domě, kdyby zánětlivá nemoc nevyžadovala příliš mnoho nákladného obsluhování, které přesahuje mé síly*“; J. Kořalka (ed.), *Lobkovický zámek*, s. 112.

⁵⁰⁰ Týž (ed.), *Briefe*, s. 147; s. 235.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 234.

s taktem a nedopustit se přílišné dotěrnosti, spíše jen naslouchat manželovým trápením a projevit svůj soucit s jeho problémy. Vedle toho se rozšířil názor, že muž nezatěžuje manželku pracovními problémy, jelikož jim stejně nerozumí. Tento trend se prosazoval hlavně v úřednických domácnostech.⁵⁰²

Zajímavé partnerství se vyvinulo mezi Miroslavem Tyršem a jeho ženou Renátou. Miroslav Tyrš probíral s manželkou všechny veřejné i soukromé záležitosti a rád si vyslechl její rady.⁵⁰³ Z učitele a žákyně se postupně stali spolupracovníci. Renáta pomalu přestala pouhou pomocnicí v Tyršově kunsthistorické práci, ale ač neustále pracovala pod jeho vedením a pro jeho potřeby. Během let se velmi osamostatnila.⁵⁰⁴ V korespondenci adresované manželovi přímo psala: „*Nyní dám se do psaní časopisů*“.⁵⁰⁵ Renáta připravovala podklady pro manželovy články a vytvářela jejich přibližnou podobu. Spolupráce manželů Tyršových došla tak daleko, že když na počátku sedmdesátých let Miroslav Tyrš onemocněl, psala za něj manželka studie do novin zcela samostatně a nikdo nic nepoznal. Natolik si již osvojila jeho pohled na výtvarné dílo a interpretační schopnosti.⁵⁰⁶ Renáta připravovala podklady a Miroslav Tyrš dával výtvarným studiím konečnou a jednotnou podobu.⁵⁰⁷

Z vybraného okruhu rodin můžeme pouze v případě manželů Tyršových mluvit o skutečné spolupráci založené na takřka rovnocenném partnerství. Miroslav Tyrš si své ženy velmi vážil. O tom, zda stejně přistupoval i k ostatním ženám, neposkytly dochované materiály svědectví. Eliška Krásnohorská se domnívala, že Tyrš se pod vlivem soužití se svou ženou přesvědčil o rovnocennosti druhého pohlaví a o tom, že žena někdy nad muže i vyniká.⁵⁰⁸ Myslím si, že se jednalo o konstrukt Elišky Krásnohorské, který měl podpořit její emancipační snahy. Díky schopnostem získaným během manželství se Renáta Tyršová uplatnila v odborné činnosti i po smrti svého manžela. Svoji aktivní činností v době vdovství narušila vžitý model, podle něž se očekávalo, že vdova zasvětil zbytek života péči o památku svého muže a občas se v této souvislosti objeví na veřejnosti.⁵⁰⁹

---

⁵⁰² M. Růžková, *Manželské vztahy*, s. 40.

⁵⁰³ I. Štěpánová, *Renáta*, s. 80.

⁵⁰⁴ *Tamtéž*, s. 78.

⁵⁰⁵ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁵⁰⁶ I. Štěpánová *Renáta*, s. 84.

⁵⁰⁷ *Tamtéž*, s. 93.

⁵⁰⁸ Eliška Pechová – Krásnohorská, *Co přinesla léta II.*, Praha 1928, s. 110.

⁵⁰⁹ I. Štěpánová, *Renáta*, s. 108.

Za určitou formu spolupráce jsem považovala i manželství Julia Grégra a jeho první ženy Anny. Tento druh kooperace mezi manželi se od předchozího příkladu lišil. Pokud manžel pobýval v cizině, byly dopisy jemu adresované do redakce posílány Anně, která je četla a vybrané listy posílala manželovi do zahraničí.⁵¹⁰ V době, kdy Julius Grégr pobýval ve vězení, musela Anna vyřizovat všechny záležitosti sama nebo s pomocí přátel. Manžel jí pověřoval zařizováním věcí týkajících se výslechů a soudu. Nejčastěji Anna vyřizovala vzkazy manželovým spolupracovníkům z redakce. Nejednala tedy samostatně jako Renáta Tyršová, ale měla velký podíl odpovědnosti a manželovu plnou důvěru.⁵¹¹ Podle zachovalé korespondence se domnívám, že vždy jednala podle manželových instrukcí a neměla potřebu samostatné činnosti.⁵¹²

Zcela samostatně jednala Josefa Náprstková. V obchodě a vedení muzea byla pro manžela více než spolupracovnicí. Po smrti Anny Fingerhutové, matky Vojtěcha Náprstka, zodpovídala za vedení celého podniku v domě U Halánků.⁵¹³ K tomu jí brzy přibyla starost o muzeum a samozřejmě bylo vedení domácnosti. Ani v tomto případě nešlo o rovnocenné partnerství. Manželovo slovo znamenalo vždy víc než mínění paní Josefy.

Ve většině rodin se dodržoval patriarchální model soužití. Muž „velel“ a žena se podřizovala jeho rozhodnutí. Spolupráce mezi manželi v profesi, kdy žena byla manželem přijímána jako rovnoprávná partnerka a plně se respektovaly její názory, nebyla obvyklá. Ženy často za manžela mnohé vyřizovaly, ale málokdy se její aktivity podobaly samostatnému jednání. Přesto však byla manželka pro politika pomocnicí a někdy také rádkyní.

Ve většině rodin českých politiků představovala manželka první a nejdůvěrnější osobu, jíž se muž svěřoval se svými problémy. Rozhovory o politice nebyly ničím výjimečným. Rozdíl byl pouze v míře, jakou manželka do těchto hovorů aktivně vstupovala. Často nezůstávalo řešení mužových politických starostí bez dopadu ženinych rad. Manželka tak výrazně ovlivňovala mužovo politické jednání a jeho názory. Nejznámějšími příklady

---

⁵¹⁰ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 756.

⁵¹¹ Tamtéž, inv. č. 714 – 722.

⁵¹² „Víš dobře, že do podobných věcí se nepletu a jestli se nyní víc o to starám, činím to zajisté jen proto, bych Tobě mohla zprávu podat o tom, co se děje“; Tamtéž, inv. č. 719.

⁵¹³ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 96.

takového vlivu byli František Palacký a František Ladislav Rieger.⁵¹⁴ V této domácnosti se za účasti žen probíraly kulturní otázky, problémy ženského vzdělávání a národní společnosti.⁵¹⁵

Manželky veřejně činných mužů získávaly zprávy o politické situaci prostřednictvím novin a časopisů. Jak doložila literatura a korespondence, ženy noviny a časopisy četly, a to většinou pravidelně a velmi pozorně. Terezii Palackou zajímala politika po celý život. Sama vyvíjela aktivitu, aby se dozvěděla o nejnovějších událostech z Čech i z celé Evropy. Často si nechávala na letní byt do Lobkovic posílat nejnovější vydání novin či časopisů. Žádala také manžela, aby jí o důležitých událostech informoval.⁵¹⁶ Mezi ženami své sociální vrstvy nebyla jediná. Například Augusta Braunerová si předplácela, mimo módní zahraniční časopisy, Národní listy, Lumír a Květy.⁵¹⁷ O četbě novin se ve svých dopisech manželovi zmiňovala i Renáta Tyršová.⁵¹⁸

Pilně četla tisk Marie Riegrová. O politiku a četbu novin se zajímala již od mládí.⁵¹⁹ Po dlouhá léta pilně a pečlivě studovala Národní listy. Vedle toho čerpala informace o politice z Moravské Orlice, Hlasu, Času a dalších tiskovin. Pokud pobývala v Praze, přibližně od listopadu do května, četla noviny pravidelně a netrpělivě je očekávala. V době, kdy byla na malečském statku nebo v Nizze na zdravotním pobytu, si občas postěžovala, že tisk nedostala. V takovém případě prosila manžela, aby jí sám referoval o veškerém politickém dění.⁵²⁰ Ve svých dopisech adresovaných manželovi se často zmiňovala, že četla noviny. Činila tak buď sama, nebo se tiskoviny předčítaly v rodinném kruhu. Nezůstávala u prostého konstatování. V korespondenci se zamýšlela nad obsahem novin a komentovala ho. Nejvíce jí zajímaly pasáže vyslovující se k činnosti Františka Ladislava Riegra a jeho vlastní články, ke kterým se také vyjadřovala. Často si stěžovala, že Národní listy nereferují dostatečně o veškerých tématech politického a kulturního dění. Některé články velmi podrobně rozebírala a zamýšlela se nad tím, odkud novináři příslušné informace čerpali.⁵²¹

---

⁵¹⁴ L. Velek, Svatba, s. 32.

⁵¹⁵ M. Moravcová, Společenská setkávání, s. 248.

⁵¹⁶ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 407.

⁵¹⁷ J. Kodrová, Pohled, s. 137.

⁵¹⁸ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁵¹⁹ P. Rosyvková, Libuše, s. 23.

⁵²⁰ „Piš mi, prosím Tě, něco, neb víš, že již třetí měsíc nedostávám novin z domova, totiž politických zpráv o národních snahách našich“ (duben 1881); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁵²¹ Tamtéž, kart. 7.

Noviny četla také Anna Grégrová. O tom, zda tak činila pravidelně, korespondence nepodala zprávu. Zmínky o četbě novin se objevily v době, kdy Julius Grégr pobýval ve vězení. Z dopisů vyplynulo, že Anna v té době musela určitým způsobem nahradit rodině nepřítomného otce. K tomu to postavení patřila i četba novin.⁵²² O aktuální události se zajímala také Josefa Náprstková.⁵²³ Nevíme, jestli se četbou novin zabývala pravidelně a podrobně či zda šlo o letmá přehlédnutí nejdůležitějších událostí. Podobně tomu bylo v případě Kateřiny Zelené. Její korespondence se nezachovala, ale její manžel se v jednom z dopisů zmiňoval v tom smyslu, že Kateřina tisk četla.⁵²⁴ Zda se sledováním novinových zpráv zabývala i Amálie Trojanové, není možné podle dochovaných materiálů přesně určit. V časopisecké studii Čenka Zírta se objevila zmínka o tom, že Amálie ráda četla. Není však specifikováno, zda se jednalo pouze o knihy nebo i noviny a časopisy. Pokud se Amálie noviny studovala, činila tak pravděpodobně velmi omezeně. Trpěla totiž vážnou oční chorobou, která jí omezovala v mnoha činnostech.⁵²⁵

Manželky českých politiků mnohé informace o událostech politického, ale i kulturního a společenského života čerpaly z novin a časopisů. Většina z nich tiskoviny prokazatelně četla, u ostatních to lze pouze předpokládat. Poznatky získané z novin tvořily dobrý základ pro manželské debaty a korespondenci mezi partnery o politice.

Aktivní politika zůstala v 19. století výhradní doménou mužů. To však neznamenovalo, že by ženy neprojevovaly o veřejné záležitosti zájem. Korespondence mezi manželi dokázala, že mnohé ženy byly o soudobém dění velmi dobře informovány. Zejména se tak dělo v případě, že jejich manžel se politikou aktivně zabýval. Toto téma se stalo pevnou součástí manželské korespondence. Dopisy mezi jednotlivými páry se odlišovaly intenzitou a druhem informací o politice. Přesnou analýzu často znemožňovalo malé množství dochovaných dopisů, které psaly manželky svým partnerům. Nelze tak určit, jakou měrou se ženy o veřejné dění zajímaly či zda byly pouhými konzumentkami informací.

---

⁵²² „čítávám tu hodinu noviny ještě v posteli, jak ty jsi činíval, když jsi byl doma“ (listopad 1872); LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 718.

⁵²³ „V úterý 2. září čtu v novinách, jaké živelné pohromy postihly Švýcary a jiné země“; I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 110.

⁵²⁴ „Že ministerstvo nám hned po příchodu sem učinilo malou komedii, vidíš z novin“; B. Augustinová, Václav Zelený, *Osvěta* 36, 1906, s. 295.

⁵²⁵ Čeněk Zírt, Zdenka Havlíčková ve světle vzpomínek rodiny Trojanovy, *Ženský svět* 23, 1927, s. 69.

Manželství Františka Palackého s Terezií a Josefa Friče s Johanou spadalo do doby, kdy neprobíhal aktivní český politický život. To se odráželo i v manželské korespondenci. Do roku 1848 psali oba muži svým manželkám pouze o obecných politických událostech, které často měly kulturně - společenský charakter. František Palacký Terezii informoval například o přípravách královské korunovace v roce 1836.⁵²⁶ Podobné zprávy psal své manželce také Josef Frič.⁵²⁷

Z charakteru dopisů Františka Palackého vyplynulo, že Terezie sama vyvíjela aktivitu, aby se dozvěděla o nejnovějších událostech z Čech i z celé Evropy.⁵²⁸ František Palacký potvrzoval její poznatky získané četbou novin nebo informace od přátel a známých.⁵²⁹ Korespondence z roku 1848, kdy se František Palacký aktivně zapojil do politiky, ukázala, že více než o samotné události a politická jednání měla Terezie starost o manžela. Obávala se o jeho osud a nabádala ho, aby se raději držel v pozadí veřejného dění.⁵³⁰ Podle Dietra Schallera přerušil František Palacký svoji politickou kariéru po roce 1848 právě kvůli klidu své ženy.⁵³¹ V pozdějších letech se Tereziin zájem obrátil i na lokální politiku. V roce 1850, kdy proběhly volby do pražského zastupitelstva, František Palacký svojí ženě podrobně popisoval, která strana kandidovala a jaké byly její úspěchy.⁵³²

O veřejný život se z vybraných žen nejvíce zajímala Marie Riegrová. Již od dětství se pohybovala v prostředí, kde byla politika častým tématem hovoru. V době manželství její zájem ještě zesílil a spojil se s vlasteneckým nadšením. Zmínky o veřejných událostech, komentáře politické situace a analýzy sněmovních jednání se objevovaly v celé dochované korespondenci. Marie Riegrová věděla o stavu lokální politiky, zejména o situaci v pražském zastupitelstvu – hlavně v období voleb, rakouské politice, ale i o celoevropském dění. Vyjadřovala se k činům a úmyslům ministerstev i jednotlivých poslanců a členů vlády. Ve všech dopisech kladla důraz na nutnost zabezpečení národních zájmů. Žádala manžela, aby se zasazoval o získání rovnoprávného postavení českého království v rakouské a následně rakousko

---

⁵²⁶ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 157; 161; 163.

⁵²⁷ LA PNP, Josef Frič, nezprac.

⁵²⁸ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 407.

⁵²⁹ Tamtéž, s. 448 – 449.

⁵³⁰ Týž, Poplašné zvěsti Terezie Palacké. Nad objevenými dopisy manželů Palackých z pražské revoluce roku 1848, Dějiny a současnost 27, č. 9, 2005, s. 26.

⁵³¹ D. Schaller, Rodina, s. 60.

⁵³² J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 476 – 477.

– uherské říši. Vedle zahraniční a domácí politiky jí zajímaly také rozhodnutí týkající se financí, zejména daní.⁵³³

V korespondenci Františku Ladislavu Riegrovi často vyslovovala obavu, aby česká strana nepřistoupila na nevýhodné ujednání. Apelovala na morální kredit nejen svého manžela, ale všech českých poslanců. Zdůrazňovala, že jsou povinni svému národu, který si je zvolil co své zástupce.⁵³⁴ Marii patrně velmi záleželo na tom, jak bude manželovo politické působení hodnoceno veřejností. Při společenských návštěvách a pořádání salonních setkání se nevyhnula tématu veřejné činnosti svého manžela a velmi jí záleželo na tom, aby se o jejím muži mluvilo jen v dobrém. Často manželovi radila, jak se má zachovat v určité situaci a jak má s poslancem nebo představitelem vlády jednat.⁵³⁵ Jak moc si František Ladislav Rieger vzal manželčiny rady k srdci nelze přesně vysledovat. Přesto nepochybuji o tom, že ho svými neustálými politickými komentáři formovala a ovlivňovala.⁵³⁶

Mezi témata dopisů mezi manželi Riegrovými se řadila také situace v ostatních evropských státech. Marie věděla například o vypjaté situaci v Srbsku v roce 1862 nebo o hrozbě konfliktu mezi Pruskem a Francií v roce 1870, ke kterému skutečně došlo. Nejzřetelněji se její přehled o událostech v ostatních zemích ukázal v dopisech z roku 1870, kdy komentovala dění ve Francii a podrobně rozebírala francouzskou politickou situaci.⁵³⁷

---

⁵³³ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

⁵³⁴ Příkladem mohl být dopis ze srpna 1863 (podobný charakter měla i mnohá další korespondence z předcházejících i následujících let): „*Prosím, jděte domů, jakmile Vás prohlásí za úplnou říšskou radu, jděte domu. Já nevím, proč se tolik radit. Což chcete na svá svědomí brát zodpovědnost před vlastní z toho, co by uzavírala tak nespravedlivě sestavená rada? Nemůžete-li bránit, co se bude dít, teda odevzdejte to vůli Boží, ale pamatujte protestu, pod kterým jste ze sněmu byli vysláni, jak že nerad byl národ vás vysílat! Nenadužívejte Vaše postavení, podávající se jako volný nástroj k vyplnění přání nepřátel. Pamatujte, že národ ve Vás vkládá důvěru svou a že musíte se pustit bázně lidí neb okolností. A nechtějí-li druzí, jdi sám a řekni, já nemohu se dívat na to, jak se šlape naše právo, a dějí se křivdy národům, nechci mít spoluviny a konati věci, ke kterým mi od národů není právo uděleno“; Tamtéž, kart. 7.*

⁵³⁵ Příkladem mohl být dopis z května 1882: „*měl by si na rozloučenou p. Taaffovi přece uložit radu, aby pro nás Čechy více udělal“*; Tamtéž, kart. 8.

⁵³⁶ Tento názor zastává také Luboš Velek; L. Velek, Svatba, s. 32.

⁵³⁷ „*Správy z Francie mne dojmají též velice. Zdá se skutečně, že Napoleon svou vládu centralizační, svou reglementací všeho všudy, národu velice uškodil a to i ted' tak hned se nepoddá a nepůjde*

Tyto analýzy dokázaly, jak důkladnou znalost měla Marie Riegrová o evropské politické situaci.

Úloze Františka Ladislava Riegra v politice připisovala jeho žena velkou váhu. Podle dopisů jsem usuzovala, že manželovo postavení považovala za zcela zásadní a nedokázala si představit, že by mohla česká politika správně fungovat bez jeho přítomnosti. Nejjasněji se to projevilo na konci osmdesátých let, kdy Riegrovo postavení a vážnost začali zvolna upadat. Již v polovině sedmdesátých let si Marie uvědomovala, že hrozí konflikt mezi „starými“ a „mladými“. Stejně jako jindy, i v této situaci stála pevně na straně manžela.⁵³⁸

Národní zájmy stavěla velmi vysoko. Jako nutnou součást kariéry svého manžela viděla Marie Riegrová fakt, že rodinu odsunul do pozadí. Byla vychována v prostředí, kde národní zájmy vždy převážily na úkor všeho ostatního, a proto se s tím smířila i v případě svého manželství. To, že muž byl většinu roku mimo domov, přijímala jako oběť ve prospěch národních záležitostí.⁵³⁹

Většina mužů se v dopisech manželkám zmiňovala o politice pouze obecně. Miroslav Tyrš psal Renátě o politických jednáních podobně jako o ostatních zážitcích. Manželce popisoval, s kým se setkal a jak probíhala debata. Nelíčil žádné podrobnosti, často nezmínil ani problém, o němž se diskutovalo.⁵⁴⁰ Renáta věděla, že její manžel absolvoval schůzi nebo zasedání, zda pronesl řeč, ale z listu se nedozvěděla, jaké problémy se projednávaly. Domnívám se, že Renáta získala dostatečné informace o politice z novin a od známých. Její manžel proto nepovažoval na nutné, jí psát, o čem se mluvilo na sněmu.

---

k šípku, a národ bude a potřeboval by léta samosprávy a svobody, aby se stal, čím by býti mě.“ (srpen 1870); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁵³⁸ *„Mám radost ustálenou z tvé řeči. Jen abyste teď vskutku tuze necouvli. Celá národní naše strana by se desorganizovala, mladí by vše ovládli. Vládu bych jim dopřála, kdyby byli moudřejší, ale tak by to vedlo národ do větší záhuby, nežli by ho vedla třebaš perzekuce ministerstva nového“* (květen 1888); Tamtéž, kart. 9.

⁵³⁹ *„Pro rodinu je to velká oběť, že tě celý 1/2 rok nemáme“* (duben 1880); Tamtéž, kart. 8.

⁵⁴⁰ V roce 1873 napsal Miroslav Tyrš Renátě: *„Rokování, jež potom nastalo, bylo velmi dlouhé, jako obyčejně nikdo věci se nadržel a k tomu mimo poslance českomoravské ostatní velmi spoře se dostavili. Čekalo se, mluvilo se dál, až konečně, jak jsem hned zpočátku předvídal, shromáždění bez výsledku se rozešlo, aby dnes o 12. hodině opět se sestoupilo. Hned poté poslanci moravští s českými se radili a přitom velmi smutné věci o stavu „sesterské země naší“ nám vypravovali. Rozhodnutí i tu se nestalo“*; Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 1.

Renáta skutečně o politice mnohé věděla, jak dokázaly dochované dopisy. Toto téma však neprostupovalo jejich manželské korespondenci tolik, jako například u manželů Riegrových. U Miroslava Tyrše a jeho ženy Renáty se největší část dopisů věnovala organizaci práce na studiích o výtvarném umění. Pokud Renáta o politice psala, pak se jednalo o problematiku zahraniční politiky Rakousko – Uherska nebo o komentář politické situace v jiných evropských státech. Podobně jako u Marie Riegrové se i u Renáty Tyršové do korespondence promítlo vlastenectví a zejména slovanská myšlenka.⁵⁴¹

Poměrně obsírně se o průbězích sněmovních jednání zmiňoval ve své korespondenci manželce Václav Zelený. Některé listy psal přímo při sněmovním jednání.⁵⁴² Podobně jako Miroslav Tyrš i Václav Zelený se více než na skutečnou politiku zaměřoval na obecné komentáře jednání ve sněmu a chování poslanců. Občas byl i konkrétnější. V dopise z roku 1862 manželce sděloval, co se ve sněmu přihodilo a nabádal jí, aby danou informaci nikomu nesdělovala.⁵⁴³ Potvrzuje se tak teze, že manželka pro poslance představovala nejdůvěrnější osobu.⁵⁴⁴ Manžel se ženě svěřoval i s věcmi, které nebyly publikovány v tisku.

Ne každý muž hovořil se svou partnerkou o všem. Jan Krejčí se v dopisech z Vídně manželce Aloisii často omezil pouze na konstatování, že byl na sněmu. O politické situaci a obsahu jednotlivých jednání se nezmiňoval. Pokud držel na zasedání řeč, Aloisie se dozvěděla, jak obstál, ale nic konkrétního o náplni proslovu. Podobně tomu bylo v případě, že vykonal důležitou politickou schůzku. Jan Krejčí nejčastěji psal o tom, jak pevná či vratká je nyní jeho pozice a stěžoval si, že se pro politiku příliš nehodí.⁵⁴⁵ Dopisy psané Aloisií se nedochovaly, takže jsem nemohla zjistit, jak moc byla o politice informována. Z charakteru dopisů jejího manžela však vyplynulo, že Aloisie se o veřejné záležitosti příliš nezajímala. Jejím hlavním zájmem byla rodina a její zabezpečení. Více než politické problémy jí starosti přidělávala špatná finanční situace, s níž se rodina neustále potýkala.

O politice se hovořilo také v rodině Františka Augusta Brauner. Augusta měla o politice značný přehled. Z korespondence manželů Braunerových se dochovalo jen několik málo dopisů. Zmínky o politických záležitostech se nacházely v předmanželské korespondenci,

---

⁵⁴¹ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁵⁴² „Myslím, že Ti nebude nemilé mít list psaný té chvíle, kdežto bylo zajímavé rokování, o němž budeš pozejtří čísti vypsání“; B. Augustinová, Václav Zelený, Osvěta 36, 1906, s. 290.

⁵⁴³ „Jako novinku, o které však nikomu nic nepovídej, píš Ti“ (říjen 1862); Tamtéž, s. 297.

⁵⁴⁴ L. Velek, Svatba, s. 32.

⁵⁴⁵ Archiv hl. m. Prahy, fond: Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

domnívám se tedy, že listy z doby po sňatku se výrazně nelišily. Výzkumy týkající se salonu v rodině Braunerových dokázaly, že Augusta byla o těchto záležitostech dobře informována.⁵⁴⁶ Myslím, že dopisy od manžela tvořily vedle článků z novin nedůležitější zdroj jejich znalostí.

V prostředí, kde s politika probírala takřka denně, se nacházela Josefa Náprstková. Do domu U Halánků chodily pravidelně návštěvy, které s jejím manželem vedly rozsáhlé debaty o současném dění. Jak moc se Josefa, zaměstnaná vedením podniku a řízením muzea, do rozhovorů zapojovala, není podle dostupných materiálů jasné. Základní přehled o politických událostech měla. Podle Mileny Secké si Josefa vytvořila na vysokou politiku své vlastní názory.⁵⁴⁷ V rodině Julia Grégra se o politice patrně hovořilo také. Nejlépe byla Anna informována v době, kdy probíhalo soudní řízení s jejím manželem. Julius Grégr Anně podrobně popisoval průběh soudu, body obžaloby a svoji obhajobu.⁵⁴⁸

Politika a rozhovory o ní se v souvislosti se zintenzivněním českého politického života ve druhé polovině 19. století staly pevnou součástí manželského života. Muži svým ženám světovali mnoho důležitých informací z politické oblasti. Někteří se omezili na obecná konstatování, mnozí však byli sdílnější a umožnili svým manželkám nahlédnout do politického prostředí. Ženy si tak vytvořily své vlastní politické názory.

Vedle role hospodyně zodpovídala žena za výchovu dětí, hlavně dívek.⁵⁴⁹ Společnost přijímala pouze děti narozené v manželském svazku. Svobodnou matku okolí chápalo jako deviantní, nezodpovědnou a nebezpečnou osobu.⁵⁵⁰ Ve středních vrstvách se výchově dětí věnovala značná pozornost. Důvodem byl také fakt, že velká část dětí přebírala v budoucnu postavení rodičů.⁵⁵¹ Do manželských vztahů v Čechách 19. století výrazně zasahoval národní prvek. Od ženy ze středních vrstev se očekávalo, že se ztotožní s rolí vlastenky. „*Češi považovali roli žen při výchově svých dětí v českém jazyce a k vlastenectví za nezbytnou součást boje proti poněmčování českých zemí.*“⁵⁵² Směrem k prosazování národnosti chápala

---

⁵⁴⁶ J. Šťastná, Salon.

⁵⁴⁷ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 112.

⁵⁴⁸ Například: LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 764.

⁵⁴⁹ J. Machačová, Rodina, s. 31.

⁵⁵⁰ L. Abramsová, Zrození, s. 119.

⁵⁵¹ J. Machačová – J. Matějček, Nástin, s. 121.

⁵⁵² L. Abramsová, Zrození, s. 231.

manželství také církev. Partnerství pro církev představovalo především vědomí povinnosti, povinnosti k rodině, společnosti, národu.⁵⁵³

Otcové se o výchovu příliš nestarali. Pokud projevovali zájem, týkal se převážně chlapců.⁵⁵⁴ V průběhu 19. století se upřednostňování chlapců před dívkami u otců středostavovských rodin snižovalo.⁵⁵⁵ I přesto získala stále většina dětí mnohem hlubší citový vztah k matce, bylo to dáno především mírou péče a pozornosti, kterou žena svým dětem věnovala.⁵⁵⁶ Emocionální vztah k dětem zesílil zejména v období *biedermeieru*. Výrazem rodinné harmonie se v tomto období stal ustálený rytmus života a pevně dané postavení jednotlivých členů rodiny.⁵⁵⁷ Dětem byla směřována nelíčená láska a starostlivost, a to nejen ze strany rodičů, ale také prarodičů. V souvislosti s tímto se změnil také vzájemný poměr jednotlivých generací, často stále žijících v jedné domácnosti. Prarodičům prokazovali ostatní značnou úctu a rodina zohledňovala jejich zásluhy v materiální oblasti a ve schopnosti zajistit stabilní postavení svých potomků.⁵⁵⁸

Výchovu dětí v rodině Františka Palackého a posléze i Františka Ladislava Riegra silně ovlivnila filozofie Bernarda Bolzana. František Palacký se s ním osobně stýkal, ale zakladatelem bolzanovské tradice, která měla v McNevenově paláci dlouhé trvání, se stal páter František Schneider. Učitel náboženství Palackého dcery Marie ovlivnil nejenom svou žačku, ale také její matku. Pro Terezii Palackou se František Schneider stal rádcem a důvěrníkem. Vyvinul se mezi nimi vlídný a důvěryplný vztah.⁵⁵⁹ U Marie Riegrové získala výchovu v duchu názorů a zásad Bernarda Bolzana za následek její hlubokou náboženskou vroucnost a morálku s praktickým etickým vyústěním ve smyslu práce pro obecné blaho.⁵⁶⁰

Terezie Palacká měla na výchovu svých dětí značný vliv již od počátku.⁵⁶¹ Naplňovala tím představu Bernarda Bolzana o roli ženy v rodině. Postavení rodičů bylo v této otázce určováno principem rovnosti, přesto však se péče o děti připisovala především matce.⁵⁶²

---

⁵⁵³ Z. Čevelová, *Normativní církevní prameny*, s. 499.

⁵⁵⁴ J. Macháčová, *Žena*, s. 212.

⁵⁵⁵ Táž – J. Matějček, *Nástin*, s. 220.

⁵⁵⁶ Jitka Lněničková, *České země v době předbřeznové 1792-1848*, Praha 1999, s. 264.

⁵⁵⁷ *Tamtéž*, s. 263.

⁵⁵⁸ J. Štaif, *Obezřetná elita*, s. 92 – 93.

⁵⁵⁹ M. Pavlíková, *Bolzanovství*, s. 89.

⁵⁶⁰ *Tamtéž*, s. 90.

⁵⁶¹ J. Štaif, *Palacký*, s. 40.

⁵⁶² J. Grulich, *Obraz*, s. 171.

Terezie trávila s dětmi většinu času a snažila se jim vštípit mravní zásady, které vyznávala. František Palacký neměl na děti příliš času.⁵⁶³ Velmi často pobýval mimo domov, čímž byl vliv matky umocněn. Mimo to zde, stejně jako v mnoha jiných domácnostech, všichni vysoce hodnotili otcovu práci. Podle Bernarda Bolzana představovala ideální rodina samostatnou jednotku se silnou patriarchální otcovskou mocí.⁵⁶⁴ Děti byly vychovávány k tomu, aby si otcovy činnosti vážily a podle toho se chovaly. Například u Palackých děti nesměly vstoupit do otcovy pracovny nebo ho jinak rušit.⁵⁶⁵

František Palacký se zajímal o zdraví svých potomků. Když byly malé, ptal se své manželky, jak jim rostou zuby, a Terezii radil, jak je má ošetřovat.⁵⁶⁶ Nejednalo se o nic výjimečného. O růstu dětských zubů informovala svého manžela také Marie Riegrová.⁵⁶⁷ O stav dětí v jejich pozdějším věku se František Palacký nezajímal nijak detailně. Převažovala starost o zdraví manželky. V době, kdy stonaly, Terezii psal, že více než o ně se obává o její zdravotní stav.⁵⁶⁸ František Palacký ovlivňoval i výběr vychovatelů k dětem, ovšem opět po konzultaci s manželkou. Kdo měl poslední slovo při výběru učitelů, jsem při studiu korespondence nezjistila. Stejně tak lze pouze spekulovat o tom, jak ho těchto záležitostí mohl zasahovat Jan Měchura. Jeho vliv na dceru byl bezesporu značný. Když syn Jan navštěvoval gymnázium a Terezie pobývala na letním bytě v Lobkovicích, přebíral Palacký starost i o synovo studium. Pravidelně manželku informoval o Janových úspěších ve škole. Nelze poznat, nakolik se podílel na jeho školní přípravě, ale minimálně měl o synových zkouškách přehled.⁵⁶⁹

Každá žena se výchově dětí věnovala s různou intenzitou. Augusta Braunerová nevěnovala podle Maryši Radoňové – Šárecké výchově dětí příliš času.⁵⁷⁰ Její přístup k výchově byl předmětem veřejné kritiky poté, co se v roce 1866 k Braunerům nastěhovala

---

⁵⁶³ R. Sak, „...ona, s. 240.

⁵⁶⁴ J. Grulich, *Obraz*, s. 171.

⁵⁶⁵ J. Lněničková, *České země*, s. 265.

⁵⁶⁶ „*Sie [Marie] soll meh ran animalische Kost gewöhnt werden, vorzüglich auch an gute Fleischsuppe. Mehlsachen sind ihr jetzt nicht gedeiklich.*“; J. Kořalka (ed.), *Briefe*, s. 135.

⁵⁶⁷ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁵⁶⁸ J. Kořalka (ed.), *Briefe*, s. 111.

⁵⁶⁹ *Tamtéž*, s. 317 – 322.

⁵⁷⁰ M. Radoňová-Šárecká, *Ozářené krby*, s. 271.

Zdenka Havlíčková. Zejména rodina Františka Ladislava Riegra dávala Augustě Braunerové za vinu, že Zdenku nevychovala dobře.⁵⁷¹

Zcela jinak se pohlíželo na Johanu Fričovou. Podle vzpomínek jejího syna byla až přespříliš starostlivou matkou.⁵⁷² Stejně tak je hodnocena Maryšou Radoňovou – Šáreckou a Vlastou Kučerovou.⁵⁷³ Manželka advokáta Friče podporovala myšlenku Karla Slavoje Amerlinga, propagátora národní výchovy. Pod jeho vlivem začala své mateřské povinnosti chápat velmi vážně.⁵⁷⁴ Ve výchově jejich dětí se patrně promítly i myšlenky Bernarda Bolzana, který ovlivnil Josef Friče za jeho studijních let.⁵⁷⁵

Také Marie Riegrová věnovala výchově svých dětí velkou pozornost. Téma dětí, starostí a novinek z jejich života bylo takřka hlavní náplní korespondence mezi ní a jejím manželem.⁵⁷⁶ Františku Ladislavu Riegrovi a jeho ženě Marii se narodily celkem tři děti – Marie, Bohuslav a Libuše. Manželé v dopisech probírali zásady výchovy, vzájemně si udíleli rady a komentovali jednání svých dětí. Větší podíl na výchově měla Marie. Důvodem byl častý pobyt Františka Ladislava Riegra mimo domov. Podle množství dochované korespondence se domnívám, že s rodinou pobýval zhruba třetinu až polovinu roku. Většinu výchovných problémů musela řešit Marie sama. Svoje osamocení ve výchově nenesla lehce. Manželovi si stěžovala, že rodina u něj není na hlavním místě.⁵⁷⁷ Výrazně to kontrastovalo s tím, jak manželka nabádala, aby se dobře staral o dobro vlasti. Její prosby se často vzájemně střetávaly. Velmi dobře si uvědomovala postavení svého manžela, a jeho veřejné práce si velmi cenila a považovala ji za důležitou. Sama byla velkou vlastenkou. Po manželovi chtěla, aby byl dobrým politikem a zároveň se naplno věnoval rodině.

Klidná atmosféra vládla v rodině Aloise Pravoslava Trojana.⁵⁷⁸ Trojanovi žili od roku 1856 v Rakovníku a jejich životní styl byl patrně více maloměstský a poklidnější než tomu bylo v pražských domácnostech. S manželkou Amálií vychovával Alois Pravoslav Trojan

---

⁵⁷¹ V. Helmuth – Brauner, Paměti, s. 212.

⁵⁷² Karel Cvejn (ed.), Josef Václav Frič – Paměti, Praha 1957, s. 84.

⁵⁷³ M. Radoňová-Šárecká, Ozářené krby, s. 95; V. Kučerová, K historii, s. 24.

⁵⁷⁴ M. Radoňová-Šárecká, Ozářené krby, s. 94 – 95.

⁵⁷⁵ Š. Bumbová, Vyprávění, s. 9.

⁵⁷⁶ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

⁵⁷⁷ „vzpomínala jsem na ty krásné doby [...] kdež nebyl jsi tolik zaměstnán, kdežto hrála rodina i žena větší u tebe roli nežli teď, teď jest pro mne jen trudným příslovím „zapírej a obětuj se kvůli obecnému dobru“; (prosinec 1861); Tamtéž, kart. 7.

⁵⁷⁸ Č. Zíbrt, Zdenka, s. 68.

čtyři děti, které do rodiny přibyly v průběhu deseti let.⁵⁷⁹ V šedesátých letech se do Rakovníka přestěhovala Zdenka Havlíčková, vzdálená příbuzná. V této rodině hrála při výchově dětí hlavní úlohu žena, a to zejména v době dospívání dětí, kdy byl Alois Pravoslav Trojan velmi politicky zaneprázdněný a často pobýval mimo Rakovník.⁵⁸⁰ Podle Bohuslava Trojana se Amálie stala vzorem ženy a matky a těšila se nemalé úctě.⁵⁸¹

V neobvyklé pozici se nacházela Josefa Náprstková. Provdala se za bezdětného muže. Vzhledem k svému i jeho věku ani nepředpokládala, že by se v tomto směru něco změnilo. Vojtěch Náprstek zastával jiný názor. Chtěl žít nejen v manželství, ale také v rodině. K tomuto problému zvolil odlišný přístup než většina jeho známých a přátel. Vlastní děti patrně nechtěl anebo nemohl mít. Do své domácnosti přivedl pět sirotků. Hned několik měsíců po sňatku přibyly do domu U Halánků čtyři dívky a během let ještě jedno děvče.⁵⁸² Na názor Josefy se neohlížel. Při rozhodování plně uplatnil ryze patriarchální jednání, k němuž ho opravňoval občanský zákoník. Josefu nastalá situace příliš nenadchla.⁵⁸³ K mnoha starostem a povinnostem v domácnosti, obchodě a posléze muzeu jí přibyla péče o dívky v pubertě, s jejichž výchovou si přes veškerou snahu často nevěděla rady.⁵⁸⁴ Vojtěch Náprstek nechal veškerou výchovu dívek na starost své manželce. Celou situaci zřejmě chápal jako dobrý skutek, který vykonal ve prospěch několika sirotků. To, že veškerá starost padla na Josefu, mu mohlo ve smyslu dobových zvyklostí připadat zcela samozřejmé.

S rozvojem industriální společnosti se zejména od šedesátých let 19. století měnily vzory rodinného chování. Z demografického hlediska představovalo nejdůležitější znak těchto změn omezování porodnosti. Tradice velká domácnosti se udržela i přes obecné tendence v rodinách lékařů, právníků a vrchnostenských úředníků.⁵⁸⁵ Početnou rodinu měl Jan Krejčí. Jeho manželce Aloisii se narodilo celkem devět potomků, z nichž dva brzy zemřely.⁵⁸⁶ Při svém dlouhodobém pobytu v Písku v šedesátých letech se Jan Krejčí v korespondenci směřované manželce Aloisii zajímal o zdraví svých dětí a o jejich pokroky ve vzdělávání.

---

⁵⁷⁹ T. Pavlíček, *Působení*, s. 28.

⁵⁸⁰ *Tamtéž*, s. 34.

⁵⁸¹ LA PNP, Alois Pravoslav Trojan, *Ze života Dr. Aloise Pravoslava Trojana*.

⁵⁸² I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 97 – 98.

⁵⁸³ Ve svých zápiscích si Josefa posteskla: „*Moje spokojené manželství trvalo tedy od 25. února do 15. září 1875. Ten den přišly děti do domu a tu započaly nepřijemnosti*“; *Tamtéž*, s. 98.

⁵⁸⁴ M. Secká, *Josefa*, s. 2.

⁵⁸⁵ J. Macháčová – J. Matějček, *Rodina*, s. 8.

⁵⁸⁶ Archiv hl. m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 290.

Udílel manželce výchovné rady a instruoval děti, jak se mají chovat.⁵⁸⁷ V rodině Jana Krejčího se stále udržovalo schéma synů, kteří se mají vzdělávat, a dívek, jimž přísluší práce v domácnosti.⁵⁸⁸

Dalším příkladem byla velmi početná rodina Julia Grégra. Se svými dvěma manželkami zplodil celkem dvanáct dětí.⁵⁸⁹ První sňatek uzavřel v roce 1864 s Annou Hulešovou. V korespondenci o tři roky později, v červenci 1867, se zmiňuje již o dvou dětech, které láskyplně nazýval „*dvěma malými kuřátky*“.⁵⁹⁰ Z téhož roku je i první dochovaný křestní list na jméno Božena Josefa.⁵⁹¹ V korespondenci z května 1867 dával Julius Grégr pozdravovat starší děvče, Lidunku.⁵⁹² Počet potomků se velmi rychle zvyšoval. Ke dvěma dívkám během pěti let přibyli dva chlapi.⁵⁹³ I v dalších letech se rodina rozrůstala, celkem Anna porodila šest dětí.

Vztah Julia Grégra k dětem naplňovala vřelost a velká citovost. V každém dochovaném dopise jim vyřizoval pozdravy a něžně je oslovoval. Starost o početnou rodinu ho neopustila ani v době, kdy pobýval ve vězení. Intenzivně se zajímal o jejich zdraví a strachoval se o ně. Svoji manželku utěšoval a povzbuzoval, pokud některé jejich dítě vážně stonalo. Projevoval o ně obavu a zároveň nabádal manželku, aby se s případnou smrtí některého z nich smířila.⁵⁹⁴ Po sňatku s Růženou Nobackovou přibylo do již tak početné rodiny dalších šest dětí, které přišly na svět během dvanácti let.⁵⁹⁵ Rodina prý velmi držela pohromadě. Vzhledem k počtu

---

⁵⁸⁷ „*Prokop a Liduška at' jsou hodny, že se na ně těším, též Ivánek a Doubravka jsou mi neustále na mysli*“; Tamtéž, inv. č. 283.

⁵⁸⁸ „*Doufám, že dcery jsou Ti v těch nesnázích našich při ruce nápomocny a že podrží dobrou mysl a jemnost citu jako posud*“; Tamtéž.

⁵⁸⁹ E. Grégr, Historie, s. 60.

⁵⁹⁰ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 749.

⁵⁹¹ Tamtéž, inv. č. 675.

⁵⁹² Tamtéž, inv. č. 747.

⁵⁹³ Tamtéž, inv. č. 752.

⁵⁹⁴ „*Věřím Ti má drahá, že velice trpíš pohledem na ty trpící děti. Však má zlatá, jaká pomoc! Což netrpí v téže době tisíce a tisíce jiných a snad ještě více. Vidíš, Doubravička také trpěla a již je dobře. Tak bude za několik dní u obou chlupců. A nepřechká-li to jeden neb druhý, jakáž Ti porada má drahá? Nepovažuj ti prosím za žádné neštěstí pro dítě, když zemře, vždyť má pak pokoj a sice tak dokonal pokoj, že jej nic více netýrá a netrápí. [...] Jsi rozumná paní a dovedeš tedy i tuto věc rozumně uvážiti*“; Tamtéž, inv. č. 783.

⁵⁹⁵ Tamtéž, inv. č. 671-676.

dětí panoval v rodině ruch. K tomu přispíval také fakt, že Julius Grégr zval téměř každý den dva nebo i více členů redakce Národních listů na oběd či večeři.⁵⁹⁶

Stejný počet dětí jako Julius Grégr vychovával také advokát Josef Frič se svojí první ženou. Dvě děti zemřely brzy po porodu. Johana Fričová zemřela v roce 1849 krátce po narození svého dvanáctého dítěte.⁵⁹⁷ Manželství Fričových trvalo jednadvacet let a vzhledem k počtu dětí byla paní Johana prakticky po celou dobu trvání svazku těhotná nebo krátce po porodu. Téma potomků se pravidelně objevovalo v korespondenci obou manželů. Josef Frič se ptal, jak se jim daří, a Johana ho pravidelně informovala o jejich zdravotním stavu.⁵⁹⁸ Když Johana zemřela, nebylo čtyřem dětem ještě ani deset let. V roce 1854 se Josef Frič znovu oženil a jeho druhá manželka Anna byla svým nevlastním dětem obětavou a svědomitou matkou.⁵⁹⁹

Ostatní rodiny neměly více jak pět dětí, což v 19. století nebylo ve středních vrstvách ničím neobvyklým. Pouze manželství Renáty a Miroslava Tyršových zůstalo bezdětné, stejně jako manželství Vojtěch a Josefy Náprstkových. U Náprstkových mohl svoji roli sehrát pozdní sňatkový věk. Vlastní potomky Josefa s Vojtěchem nezpłodili, ale do domu U Halánků přibýlo pět děvčat – sirotek.⁶⁰⁰ V případě manželství Renáty a Miroslava Tyršových jsem nezjistila důvod jejich bezdětnosti. Je možné spekulovat o špatném zdravotním stavu Miroslava Tyrše.

Výchově dětí se v 19. století věnovala velká pozornost. Stále více se do ní zapojovali muži, a to i v případě dívek. Když byly děti malé, náplň korespondence mezi manželi tvořila převážně otázka jejich zdraví. V mnoha případech se projevila velká citová náklonnost mužů k dětem. Když povyroستly, změnilo se i téma korespondence. Otcové se nejvíce zajímali o vzdělání svých potomků. Stále ještě existovalo mnoho početných rodin, i když to již nebylo pravidlem. Většina starostí s výchovou stále připadala ženě, protože muži často pobývali mimo rodinu.

Prestiž rodiny se odrážela také v jejím životním stylu. S tím vším souvisely často nemalé výdaje. Životní styl středostavovských rodin se vedle úrovně vzdělání, velikosti města a národnosti odvíjel také od zámožnosti. Často musela rodina věnovat na reprezentaci větší

---

⁵⁹⁶ E. Grégr, *Historie*, s. 60.

⁵⁹⁷ M. Lenderová, *K hříchu*, s. 108.

⁵⁹⁸ LA PNP, Josef Frič, nezprac.

⁵⁹⁹ Š. Bumbová, *Vyprávění*, s. 22.

⁶⁰⁰ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 97 – 98.

obnos peněz, než umožňovala její finanční situace. I poměrně bohaté rodiny se tak dostávaly do finančních obtíží.

Příkladem rodiny, která se neustále potýkala s nedostatkem peněz, byli Riegrovi. Četné informace o jejich finančních obtížích poskytla korespondence Marie Riegrové manželovi. Téma peněz, jejich nedostatku a výčty jednotlivých vydání se objevovalo v průběhu celých více než čtyřiceti let trvání manželství. Tato korespondence zcela popřela tvrzení západoevropské historiografie, podle níž obsahem korespondence zásadně nesměla být finanční situace rodiny.⁶⁰¹

Marie Riegrová si manželovi neustále stěžovala na nedostatek peněz. Jako manželku vlivného politika ji okolí považovalo za velmi zámožnou a podle toho ji posuzovalo. Tato situace jí byla často velmi nepříjemná, jelikož rodina se po celých čtyřicet let potýkala s větším či menším nedostatkem peněz.⁶⁰² Marie si velmi dobře uvědomovala, že peníze se pomalu stávaly ústředním tématem hovorů.⁶⁰³

Společenská prezentace vyžadovala nemalá vydání. Vzhledem k svému postavení Riegrovi tyto výdaje příliš neomezovali. Nedostatek peněz se projevil hlavně v období, kdy byly dcery Františka Ladislava Riegra uváděny do společnosti. Situace se často dostala až tak daleko, že Marie Riegrová pečlivě vážila každé vydání na provoz domácnosti, i nákup uhlí.⁶⁰⁴ Snažila se pečlivě hospodařit. Manželovi neopomněla zdůrazňovat svoji šetrnost.⁶⁰⁵ Když se dozvěděla, že její muž příliš utrácel, nabádala k větší spořivosti.⁶⁰⁶ Neustále se obávala budoucnosti a měla tendenci vydávat co nejméně a ukládat na horší časy. Občas se uchýlila i

---

⁶⁰¹ M. Perrotová (ed.), *A History*, s. 215.

⁶⁰² Na tuto situaci si stěžovala manželovi již v roce 1862 a poté ještě několikrát v následujících letech: „*Lidi mne drží za velmi bohatou, každou chvíli slyším narážky na to thema z všelikých stran*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁶⁰³ „*Nu peníze, to jest to, okolo čeho se točí svět. Pomalu se mi protiví všecko přílišné prokazování úcty a oddanosti, činí mně to podezřivou i samotnou k sobě, abych se na něčem takovém nezastíhla*“ (srpen 1865); Tamtéž.

⁶⁰⁴ V lednu 1881 si manželovi stěžovala: „*Mně dochází uhlí, kdo ví, zdali mi vystačí, a přece povoz již nekoupím*“; Tamtéž, kart. 8.

⁶⁰⁵ „*nevíš, jaký máš poklad, že máš ženu tak skromnou a pracovitou*“ (leden 1881); Tamtéž.

⁶⁰⁶ „*Dle psaní Tvého soudím, že mnoho peněz vydáváš, prosím tě pak, pokud' toto možno, abys zbytečně nevydával*“ (červenec 1862); Tamtéž; v roce 1875 se situace opakovala: „*Neutrácej tedy mnoho, jestli se nad námi Bůh nasmiluje, nevím, co se s námi stane*.“ Tamtéž, kart. 8.

k půjčce.⁶⁰⁷ Každý z manželů hospodařil s vlastními penězi, a pokud měl nedostatek, půjčoval si od druhého.⁶⁰⁸ O šetrnosti, která vládla v rodině Františka Ladislava Riegra, psal ve svých časopiseckých vzpomínkách i manžel Riegrovi dcery Marie, Václav Červinka. Zdůrazňoval, že rodina se omezovala pouze ve vlastních potřebách, nikoli záležitostech souvisejících s národním životem.⁶⁰⁹

Marie Riegrová se snažila zmenšit vydání, kde jen to šlo. Několikrát kvůli výdajům odřekla návštěvu divadla.⁶¹⁰ Nové šaty příliš často nenakupovala. Zejména v osmdesátých letech si nechávala většinu šatstva pouze přešívát. Některé úpravy na šatech prováděla sama. V dopise z roku 1887 se zmiňuje o tom, jak se jí pracuje na šicím stroji.⁶¹¹ Ve výdajích za látky se Marie Riegrová uskromňovala zejména v létě, kdy pobývala v Malči a nemusela se příliš věnovat společenských povinnostem.⁶¹²

Marie se oblékala velmi prostě. Většinou nosila jednoduše střížené šedé šaty.⁶¹³ Stále si však uvědomovala, že jako manželka politika musí svého muže také reprezentovat. Obyvatelé Prahy si na její velmi skromný zjev zvykli, ale pokud jela za manželem do Vídně, pořizovala si něco elegantnějšího a honosnějšího. Když se chystala do Vídně v roce 1861, referovala manželovi, že si zakoupila dvoje nové šaty a klobouk.⁶¹⁴ Nákupy oblečení nepatřily k jejím oblíbeným činnostem, přesto se tomu občas nevyhnula. Zejména jednalo-li se o významnější

---

⁶⁰⁷ „Uhlí mi také došlo, tak jsem musela na dnes něco málo koupit a budou zítra vozit. Vypůjčila jsme si na to“ (leden 1884); Tamtéž, kart. 8.

⁶⁰⁸ „Peníze mi co nevidět dojdou, i ty co jsi mi půjčil na dříví“ (listopad 1885); Tamtéž.

⁶⁰⁹ „Žili sice přiměřeně poměrům svým, ale pokud nesouviselo vydání s nějakým účele [...] ku př. vývinu dalšího života národního, ať po stránce vědecké, umělecké nebo veřejně prospěšné, osvětové, lidumilné, panovala zásada šetrnosti“; Václav Červinka, *Vzpomínky na Dr. F. L. Riegra*, Osvěta, 1905, s. 290.

⁶¹⁰ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁶¹¹ Tamtéž, kart. 9.

⁶¹² „neboj se, že bych dělala nějaké nároky na nákupy šatů, budeme celé léto v Malči, tak se mnohého obejdem“; (květen 1882); Tamtéž, kart. 8.

⁶¹³ Zlatuše Houdková, *Všední život Františka L. Riegra a jeho rodiny na letním bytě v Malči v letech 1862-1903*, *Opera Historica* 4, 1995, s. 256.

⁶¹⁴ „abych tobě ostudu nedělala“ (květen 1861); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

vystoupení na veřejnosti.⁶¹⁵ V roce 1862 se Marie Riegrová účastnila svěcení korouhve Sokola. V této záležitosti se hlavní náplní její korespondence s manželem stala otázka, zda si má nebo nemá brát šněrovačku, když ostatní dámy jí asi budou mít. Od manžela žádala obratem odpověď, aby měla na případný nákup dost peněz.⁶¹⁶ Marie se oblékala jednoduše, ale přesto nemohla vzhledem k manželovu postavení a pověsti celé rodiny zcela rezignovat na společenské požadavky a příliš se odlišovat od ostatních žen.

Velmi skromně se oblékala také Josefa Náprstková. Ve všech vzpomínkách na ní se objevily poznámky týkající se jejího oblečení. Literatura jej popisovala jako přinejmenším nemoderní. Ve své zástěře se záplatou údajně přijímala i hosty z ciziny. Nešlo o projev šetrnosti z nedostatku peněz, ale spíše o osobitý postoj k odívání. Postavení Josefy Náprstkové ve společnosti bylo, stejně jako v případě jejího manžela, nestandardní a okolí jí její přístup k oblékání víceméně tolerovalo.⁶¹⁷

Vedle oděvů se Riegrovi uskromňovali i ve vybavení domácnosti. Nákupy se pořizovaly co nejlaciněji. V korespondenci se objevily i zmínky o nákupu ve výprodeji.⁶¹⁸ Šetřit chtěla Marie Riegrová také na služebnictvu. V Praze se rodina bez posluhy neobešla. Když si František Ladislav Rieger chtěl pořídit sluhu do svého vídeňského bytu, nesetkal se u své ženy s pochopením.⁶¹⁹ Takové výdaje považovala Marie Riegrová za zbytečnou okázalost. Posluha v bytě českého poslance ve Vídni však nebyla nic neobvyklého.⁶²⁰ Přesto většina politiků služebnictvo využívala jen k drobným úkonům. Například špinavé prádlo posílali poslanci domů.⁶²¹ Tímto způsobem řešil praní prádla například František Ladislav Rieger.⁶²²

---

⁶¹⁵ „Dostala jsem úřední pozvání pro komitét dám při městských opatrovnách [...] Soudím, že budu muset jít a měla bych si koupit k tomu nový klobouk. To je pro mne velmi nemilá starost“ (říjen 1887); Tamtéž, kart. 9.

⁶¹⁶ Tamtéž, kart. 7.

⁶¹⁷ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, *Ženy*, s. 103.

⁶¹⁸ „Koupila jsem za 4 zl. laciný potřebný porcelán ve výprodeji a hrnečky emailové jenom na vodu na kamna“ (listopad 1885); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8.

⁶¹⁹ „Tys tedy najal byt. Jen proti jednomu bych ráda protestovala, abys nebral sluhu. To by byla drahá služba, nestačí mu platit služné, musel by se i stravovat a nedostav práce, stal by se lenochem, s kterým bych se nikdy nesnesla. Také by při návštěvách nás ženských jen překážel a v ničem nebyl platný. Ostatně snad ta otázka ještě teď se řešit nemusí“ (únor 1886); Tamtéž.

⁶²⁰ L. Velek, „Takový život nestojí za zlámanou grešli!“. *Obrázky ze života českých poslanců 19. století*, Kuděj 5, č. 2, 1999, s. 53.

⁶²¹ Tamtéž, s. 59.

S neustálými finančními obtížemi se potýkala rodina Jana Krejčího. Stejně jako v případě Marie Riegrové i u Jana Krejčího tvořily finanční záležitosti jedno z hlavních témat dopisů. Rodina musela šetřit. Při svém pobytu v Písku psal Jan Krejčí své manželce velmi podrobně o všech svých výdajích. Stejně tak tomu bylo při jeho pozdější cestě do Londýna. Téměř v každém dopise Aloisii nabádal, aby šetřila.⁶²³ Jan Krejčí neposílal své manželce všechny peníze na pražskou domácnost najednou, ale během měsíce dostávala finanční hotovost po menších částkách.⁶²⁴ I přesto, že rodina žila poměrně skromně, dluhům se nevyhnula. S finančními výpůjčkami se potýkali v šedesátých i v osmdesátých letech.⁶²⁵ Ve svých dopisech Jan Krejčí neustále zdůrazňoval, že on se již více uskromnit nemůže a šetřit musí především Aloisie a děti. Rodina si často brala studenty na byt, aby si alespoň něco málo přivydělala.⁶²⁶ S finančními obtížemi trápili také manžele Grégrovi. Rodina se musela uskromnit hlavně v roce 1872, kdy Julius Grégr pobýval ve vězení. Jeho manželka Anna se snažila spořit, ale s několika malými dětmi se jí nedařilo našetřit větší částku. Na základě studia korespondence se domnívám, že Anna vyšla s penězi jen velmi obtížně.⁶²⁷

I v rodině Františka Augusta Braunera vedl rodinný rozpočet muž. Usměrnňoval vydání své ženy. Augusta si potrpěla na dodržování všech společenských zvyklostí souvisejících s jejím postavením, což obnášelo nemalé výdaje. Smrt Františka Augusta Braunera způsobila pro celou rodinu výrazné snížení finančních příjmů. Přesto se výdaje zvýšily. Ani za této situaci Augusta neopustila dosavadní způsob života. Následkem tohoto jednání rodina prodala nejenom akcie, ale také řadu rodinných památek.⁶²⁸

---

⁶²² Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8; 9.

⁶²³ Archiv hl. m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁶²⁴ Tamtéž.

⁶²⁵ V roce 1862 napsal Jan Krejčí před stěhováním rodiny do Písku manželce: „*Nechci Ti dělat žádných předházek, ale prosím tě hospodař dobře a hled', abys na svůj podíl něco se vydlužila, by sme k stěhování a zaplacení těch hlavních dluhů něco měli*“; Tamtéž; finanční situace rodiny se v roce 1882 příliš nelišila od předchozí: „*Doufám, že něco vedle vydělám, a pak ty hlavní a nejpálčivější dluhy urovnán*“; Tamtéž.

⁶²⁶ Tamtéž.

⁶²⁷ „*Hledám, jak jen možná spořit, ale jde to tak těžce s tolika dítkami, každou chvíli něco potřebují, a co se týče stravy, je nyní vše tak drahé, že někdy nevím opravdu, co vařit pro tolik lidí*“; (listopad 1872); LA PNP Julius Grégr, inv. č. 715.

⁶²⁸ J. Kodrová, Pohled, s. 137.

Manželka Františka Ladislava Riegra si udržovala přehled nejen o běžných výdajích týkající se domácnosti, ale o všech finančních transakcích, které rodina prováděla. Velmi se zajímala o obchod akciemi a i v této záležitosti udílela manželovi rady a nabádala ho k opatrnosti.⁶²⁹ Dobrý přehled měla i o hospodaření na malečském statku a o finanční situaci cukrovaru, který si František Ladislav Rieger v sedmdesátých letech pořídil. Oba tyto podniky neprosperovaly a rodině přidělovaly mnoho potíží. Veškerá starost o statek připadla Marii.⁶³⁰ Manžela pravidelně v dopisech informovala o dění na Malči a radila se s ním při řešení problematických situací. František Ladislav Rieger pravidelně dostával zprávy o stavu hospodářství včetně výčtu sklizených plodin.⁶³¹ Marie Riegrová nepovažovala koupi malečského statku za správnou a viděla v něm pouze výdaje, které k ničemu nevedou.⁶³²

Finance jako téma korespondence mezi partnery se objevovaly poměrně běžně u všech vybraných rodin. Rozdíl spočíval pouze v rozsahu. V některých případech šlo o přesné výčty vydání a analýzu finanční situace. Tak tomu bylo v případě Františka Ladislava Riegra nebo Jana Krejčího. V některých dopisech se objevily pouze drobné zmínky, nejčastěji prosby o zaslání finanční hotovosti nebo naopak informace o jejím odeslání. Otázka peněz se většinou řešila při dlouhodobém odloučení. Jako příklad uvádím korespondenci Julia Grégra z vězení z roku 1872. Julius Grégr manželku instruoval, kde si může opatřit peníze a jaké částky je třeba poplatit.⁶³³ Anna manželovi pravidelně sdělovala, jakou částku a od koho obdržela. Psala mu také o většině svých vydání. Zde, podobně jako Marie Riegrová, vypisovala kolik a za co utratila.⁶³⁴ V některých případech byl rozsah dochované korespondence velmi malý, například u Václava Zeleného, a proto nelze otázku finančních záležitostí v písemné komunikaci detailně sledovat. I zde ale předpokládám, že manželé se tomuto tématu ve svých listech nijak nevyhýbali.

---

⁶²⁹ V červenci 1859 se zajímala o nákup cenných papírů: „*Co se týče papírů, kup jaké chceš, třeba ty pruské, nebo kterékoli z těch jistějších*“; v následujícím dopise chce vědět, jak vše dopadlo: „*Prodal jsi, nebo neprodal? Ráda bych o tom věděla. Prosím tě, piš mi o tom, nemůžeš-li přijít sám*“; Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁶³⁰ Z. Houdková, *Všední život*, s. 253.

⁶³¹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8.

⁶³² „*Koupí tohoto velkého statku uvalil sis břemeno, které tě po celé tvé živobytí odsuzuje k starostem a spořivosti*“ (březen 1881); *Tamtéž*, kart. 8.

⁶³³ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 764 – 789.

⁶³⁴ *Tamtéž*, inv. č. 715.

Velkou hotovost investovala rodina Františka Ladislava Riegra do údržby McNevenova paláce, kde se téměř každý podzim prováděly nějaké opravy. Rozsáhlé úpravy v pražském bytě manželů Riegrových proběhly na jaře roku 1887. Z korespondence vyplynulo, že takřka po celou dobu jejich provádění, byl František Ladislav Rieger mimo domov. Všechny záležitosti vyřizovala Marie Riegrová. O průběhu oprav manželovi pravidelně psala, včetně přehledů o finančních nákladech. Marie si stěžovala nejen na vysoké výdaje spojené s rozsáhlou rekonstrukcí domu, ale také na nepořádek spojený s opravami.⁶³⁵

Hodně rodin vlastnilo letní byt. Většinou se jednalo o dům, který se nacházel v blízkosti Prahy. Na jaře, zpravidla v dubnu nebo květnu, se celá domácnost stěhovala mimo Prahu. František Palacký jezdil se ženou do Lobkovic, u Františka Ladislava Riegra tuto funkci plnil zámek v Malči, Braunerovi jezdili do Roztok u Prahy. Všechny tři zmíněné lokality využívali jejich majitelé dlouhodobě. Julius Grégr a jeho rodina místo svého letního pobytu měnily častěji a volily lokality bližší Praze. V dopise ze roku 1871 se Julius Grégr své manželce Anně svěřoval, že by nejraději letní byt v Šárce nebo v Podbabě.⁶³⁶ Jednalo se o lokality, které se později přiřčily k Praze.

Vlastnictví majetku a výhradní právo jím disponovat často významně ovlivňovalo chod celé rodiny. Příkladem byla domácnost Františka Palackého. Terezie spravovala svoje věno spolu se svým otcem a po jeho smrti se stala majitelkou lobkovického velkostatku a podstatné části pražského paláce. Ve většině případů přebral správu ženina majetku po uzavření sňatku muž. S věnem volně nakládal, a pokud ho utratil před svým úmrtím, zůstala ovdovělá žena zcela bez prostředků.⁶³⁷ Převzetí věna do správy manžela převažovalo, ale nejednalo o zákonnou povinnost. Podle občanského práva směla žena odmítnout svého manžela jako zástupce ve věcech majetkových a spravovat si finanční záležitosti sama. Tato možnost existovala, ale příliš často se neprosazovala, jelikož muselo být velmi obtížné ji před manželem a celou společností obhájit.⁶³⁸ I po sňatku dostávala Terezie od svého otce každé čtvrtletí určitý obnos peněz, kterým mohla volně disponovat. Domnívám se, že primárně jej využívala pro svou osobní potřebu. I tím se Palacký dostával do nepřilíš výhodného postavení vůči tchánovi.⁶³⁹

---

⁶³⁵ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 9.

⁶³⁶ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 755.

⁶³⁷ J. Burešová, *Proměny*, s. 33.

⁶³⁸ K. Palatová – V. Krausová – T. Havelková, *Žena*, s. 506.

⁶³⁹ J. Kořalka (ed.), *Briefe*, s. 352.

Důsledkem toho ovlivňovala Terezie praktickou rodinnou strategii v mnohem větší míře, než jiné manželky.⁶⁴⁰ Pro Františka Palackého měla tato situace i určité výhody. Způsob, jakým fungoval jeho soukromý život, se zcela vymykal běžnému průměru tehdejší středostavovské společnosti. František Palacký se sňatkem s bohatou dívkou dostal do pozice hmotně zajištěného intelektuála.⁶⁴¹

Manželé se často odlišovali svojí povahou. Velmi zřetelně se to projevilo v případě svazku Braunerových. Podle vzpomínek jejich dcery Zdenky se rodiče k sobě příliš nehodili, protože „*maminka byla velmi vzdělaná, dobře vychovaná, ale tatínek byl starý vztekloun, a když to na něho přišlo, tak také sprosták*“.⁶⁴² I to představovalo důvod, proč si paní Braunerová, po matce ze šlechtického rodu, tolik oblíbila Františka Palackého, z něhož se stala hlavní osobnost jejího salonu. Augusta na něm obdivovala jeho bezvadné chování a ušlechtilost.⁶⁴³ Odlišnosti šlo nalézt nejen u jejich povahových vlastností a temperamentu, ale také v kulturní orientaci. Augusta se již od mládí zaměřovala na frankofonní země, zatímco její manžel byl silně prorusky orientován.⁶⁴⁴ I přes tyto rozdíly měli oba, stejně jako i zbytek rodiny, velmi vysoké mínění o své osobě a svém společenském postavení.⁶⁴⁵

O odlišné povaze a přístupu k životu se hovořilo i v případě manželů Riegrových. Marie Riegrová zdělila po svém otci vážnost, po matce tělesnou křehkost a obou citovou jemnost.⁶⁴⁶ V tomto případě se o nich několikrát zmiňovala samotná Marie Riegrová ve své korespondenci. O sobě hovořila jako o smutné pesimistce, zatímco svého manžela viděla jako klidného optimistu. Spojení těchto dvou povah pro ni bylo výhodné a pochvalovala si vzájemné ovlivňování temperamentu toho druhého.⁶⁴⁷

---

⁶⁴⁰ J. Štaif, Palacký, s. 40.

⁶⁴¹ Tamtéž, s. 39.

⁶⁴² V. Helmuth-Brauner, Paměti, s. 65.

⁶⁴³ Tamtéž, s. 67 – 68.

⁶⁴⁴ J. Kodrová, Rodina, s. 270.

⁶⁴⁵ J. Šťastná, Pohled, s. 32.

⁶⁴⁶ R. Sak, „...ona, s. 241.

⁶⁴⁷: „*Jen to je rozdílné mezi námi, že býváš optimistou a já pesimistkou. Ty mne chráníš před melancholií a můj pesimismus pomůže někdy výstrahou svou Tobě býti k dobru, nebo více ve světě se děje směrem mým, a třeba tě upozornit na zla, kterými účtovat musíme. Však myslím, že jsme v běhu let stala se optimističtější a ty poněkud méně optimistou, což oboum není na škodu*“ (prosinec 1883); Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 8; „*Ty jsi tak moudrý, povázhlivý a klidný, že jsi pro osobu, jaká já jsem, citlivá, smutná, skleslá, pravou podporou života*“ (únor 1886); Tamtéž.

Vzhledem ke zlepšujícímu se poštovnímu spojení se v 19. století zintenzívnila i písemná komunikace mezi manželi. František Palacký psal své manželce v průběhu několika dní. Průměrně se jednalo o tři až čtyři dny. V pozdějších letech se rozmezí mírně prodloužila. Pokud ovšem přesáhly více než dva týdny, setkal se Palacký s největší pravděpodobností mezi tím s Terezií v Praze, Lobkovicích nebo se potkali na svých cestách v zahraničí. Dopisy se odlišovaly také svojí délkou. Od krátkých několikařádkových vzkazů až po vícestránkové dopisy.⁶⁴⁸ Velmi intenzivně si se svým manželem dopisovala Marie Riegrová. Svému choti ročně adresovala desítky dopisů. V tomto případě byly intervaly mezi dopisy kratší, zpravidla se jednalo o jeden až dva dny. Jejich délka se v průběhu let nijak neměnila, až na drobné výjimky si zachovávaly stejný rozsah.⁶⁴⁹ Delší časový úsek dělil listy, které zasílal z Písku Jan Krejčí své manželce Aloisii do Prahy. Stále se však si vyměňovali minimálně jeden dopis týdně. Rozsah se také nijak neměnil.⁶⁵⁰ V době odloučení si pravidelně psal také Miroslav Tyrš se svojí ženou Renátou. Korespondence se lišila jak délkou, tak intervaly mezi jednotlivými dopisy. Přesto i zde lze říci, že se většinou jednalo alespoň o dva dopisy týdně.⁶⁵¹ Zprávy Julia Grégra z cest docházely jeho manželce přibližně třikrát týdně a všechny si zachovávaly přibližně stejný rozsah.⁶⁵² Zvláštní postavení mezi ostatními dopisy připadlo listům Julia Grégra z vězení z roku 1872. Z této doby se zachovaly dva druhy korespondence, oficiální dopisy a psaní posílaná tajně prostřednictvím důvěrníků. Některé pasáže byly psány šiframi.⁶⁵³

Dopisy jednotlivých manželských dvojic se od sebe často velmi lišily. Korespondence manželů Tyršových a Julia Grégra s jeho první ženou Annou si i po svatbě zachovala některé rysy milostné korespondence. Manželé se něžně oslovovali. Miroslav Tyrš svoji ženu oslovoval „*Nejroztomilejší ženuško*“ nebo „*Milá zlatá dušinko*“.⁶⁵⁴ Renáta svého muže nejčastěji titulovala „*Nejdražší, nejmilejší mužoušku*“.⁶⁵⁵ Julius Grégr oslovoval svoji ženu vedle běžného „*Má drahá*“, také „*Milá Anduličko*“.⁶⁵⁶ Vedle milého oslovení si i obsahy

---

⁶⁴⁸ J. Kořalka (ed.), Briefe.

⁶⁴⁹ Archiv Národního muzea, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

⁶⁵⁰ Archiv hl. m. Prahy, fond: Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁶⁵¹ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 1; Tamtéž, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁶⁵² LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 747 – 762.

⁶⁵³ Tamtéž, inv. č. 771.

⁶⁵⁴ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 1.

⁶⁵⁵ Tamtéž, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁶⁵⁶ Například v dopise z listopadu 1872: LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 769.

dopisů uchovaly podobnou charakteristiku jako předmanželská korespondence. Nejvíce tomu odpovídaly dopisy manželů Tyršových.⁶⁵⁷

Často zůstalo oslovení partnera ustálené po dlouhou dobu a měnilo se pouze zřídka. Příkladem mohla být Marie Riegrová. Manžela oslovovala například „Miláčku“ nebo „Staroušku“.⁶⁵⁸ V prvních letech manželství byla její oslovení rozmanitější, postupně se ustálila na dvě nejfrekventovanější. Jan Krejčí ve všech dochovaných dopisech, které adresoval své ženě, důsledně používal oslovení „Milá Lojzì“. Začínal tak každý dopis manželce, který se v jeho pozůstalosti zachoval.⁶⁵⁹

Terezie Palacká často manžela žádala, aby jí něco poslal. Z Prahy do Lobkovic směřovaly knihy a noviny, ale také potraviny. Většinou šlo o méně dostupné věci jako kakao, fíky nebo cukr.⁶⁶⁰ Valná většina věcí putovala na letní byt na Terezinu žádost. Palacký se téměř v každém dopise zmiňoval o příbuzných a známých. Velmi byly zmínky o přátelích ve spojení s jejich nemocí nebo nemocí jejich dětí, případně s úmrtím někoho z nich.⁶⁶¹

Zdraví představovalo jedno z nejčastějších témat vzájemné korespondence v 19. století, a to nejen zdravotní stav nejbližší rodiny, ale i přátel a známých. Dotazy na zdraví členů rodiny a informace o vlastním zdravotním stavu tvořily pevnou součást korespondence mezi partnery. Muže nejčastěji zajímal stav dětí, ale ptali se také na zdraví manželky. V některých případech zájem o manželku převážil. Jedním z hlavních a stálých témat korespondence manželů Palackých bylo Tereziino zdraví. Palacký si Terezii bral s vědomím, že se potýkala s dědičnou srdeční vadou. Později se přidružily i potíže spojené s nervovým onemocněním. František Palacký se v dopisech často ptal na její zdravotní stav. Udílel manželce rady, jak se má chovat, aby se nenachladila. Z Prahy jí posílal nejen doporučení od známých lékařů, ale i medikamenty.⁶⁶² Podle Dietra Schallera byl František Palacký vzorným manželem a o Terezii se staral s příkladnou péčí a něhou. Celý svůj životní rytmus přizpůsobil manželčině vážné chorobě.⁶⁶³

Vzkazy od lékařů zasílal své manželce také František August Brauner. Nejčastěji se týkaly zdraví dětí. František August Brauner chtěl, aby mu Augusta psala, jak se dětem daří a

---

⁶⁵⁷ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 1; Tamtéž, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁶⁵⁸ Tamtéž, František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

⁶⁵⁹ Archiv hl. m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁶⁶⁰ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 138; s. 146.

⁶⁶¹ Tamtéž, s. 292.

⁶⁶² Tamtéž.

⁶⁶³ D. Schaller, Rodina, s. 60.

jaké dělají pokroky.⁶⁶⁴ Jan Krejčí se ve svých dopisech adresovaných manželce Aloisii většinou omezil na přání, aby všichni byli zdraví.⁶⁶⁵ Renáta Tyršová informovala svého muže i o zdravotních potížích nejbližších členů rodiny, zejména své matky.⁶⁶⁶

Téma zdravotního stavu členů rodiny se objevovalo i v korespondenci Marie Riegrové, kterou vedla se svým manželem. Nejčastěji se zmiňovala o svém zdraví. Marie si manželovi stěžovala na nejrůznější obtíže. Toto téma prostupovalo dochovanou korespondenci za celých takřka čtyřicet let. Na zdravotní obtíže si Marie stěžovala již na počátku jejich manželství.⁶⁶⁷ S postupem času se vyskytovaly delší popisy jednotlivých potíží, včetně tématu rekonvalescence.⁶⁶⁸

Obavy o zdraví svého manžela měla Josefa Náprstková. Ve svých zápiscích z přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy Vojtěchu Náprstkovi bylo již přes šedesát let, se tato starost projevila nejzřetelněji. Josefa si velmi dobře uvědomovala, že jejich manželství již nemusí trvat dlouho. Obávala se budoucnosti, kdy by na veškeré záležitosti byla sama.⁶⁶⁹

Muži trávili mnoho času na cestách. Zpravidla se jednalo o pobyty spojené s jejich veřejnou činností, ale často šlo i cesty, které měly léčebný charakter. Častým cílem se stal Apeninský poloostrov. V průběhu let sem zavítali František Palacký nebo Václav Zelený. Oba psali z této části Evropy svým manželkám velmi dlouhé a podrobné dopisy. V případě Františka Palackého se jednalo rozsahem o nejdelší korespondenci, kterou v průběhu let své ženě zaslal. V roce 1837 František Palacký pobýval v Římě a tyto dopisy obsahovaly velmi dlouhé pasáže popisující nezvykle pozorně a detailně památky.⁶⁷⁰ Ve své době se nejednalo o nic výjimečného. Dlouhá psaní byla v 19. století poměrně běžnou záležitostí. Lidé 19. století dokázali napsat až několik vícestránkových dopisů denně.⁶⁷¹ Popisy navštívených zahraničních měst tvořily součást téměř každé korespondence. Palacký se zaměřoval také na

---

⁶⁶⁴ „Popiš mi její pokroky, které u vyvinutí dělá. Držt-li již hlavu vzhůru, sahá-li již ručkama po něčem, jaké zvuky vydává, jeli v tom již a-e rozeznati atd.“ (červenec 1852); LA PNP, Bohumil Vavroušek, neznačeno.

⁶⁶⁵ Archiv hl. m. Prahy, fond: Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁶⁶⁶ Archiv Národního muzea, Miroslav Tyrš, dodatky.

⁶⁶⁷ „Pak bylo mi velmi špatně“ (březen 1854); Tamtéž, František Ladislav Rieger, kart. 7.

⁶⁶⁸ Tamtéž, kart. 7; 8; 9.

⁶⁶⁹ I. Štěpánová – L. Sochorová – M. Secká, Ženy, s. 114.

⁶⁷⁰ J. Kořalka (ed.), Briefe, s. 177-211.

⁶⁷¹ M. Lenderová (ed.), Gabriela ze Schwarzenbergu: krátká cesta životem a Evropou, Praha 2006, s. 25.

malířská díla a historii města. Forma popisů předpokládala, že Terezie měla poměrně široký kulturní rozhled a znalost italských reálií.

Podrobný popis cesty obsahovala korespondence Václava Zeleného z roku 1856. Svě manželce Kateřině podrobně líčil průběh cesty. Dopisy zachycovaly také historické památky, ale v menším rozsahu než u listů Františka Palackého. Václav Zelený se více zaměřoval na praktické záležitosti spojené s cestováním. Nejpodrobnější byl dopis z Říma, kde Václav Zelený pobýval v době vánočních svátků a účastnil se zde bohoslužby.⁶⁷² Jeho ženu Kateřinu patrně více než historie měst a popis památek zajímalo, jestli je její manžel zdravý a jak se mu daří.

Podobně vypadala i korespondence, kterou psal v roce 1862 Jan Krejčí své manželce Aloisii z Londýna. Praktické záležitosti zde zcela převážily. O památkách či historii měst, jimiž projížděl nebo v nichž pobýval, se Jan Krejčí vůbec nezmiňoval. Svě manželce sděloval, s kým z Čechů se v Londýně setkal a jaká měl vydání.⁶⁷³ Podobně jako Kateřinu Zelenou i Aloisii Krejčí praktické záležitosti zajímaly mnohem více než kulturně historické postřehy. Charakter dopisů z Londýna se nijak neodlišoval od ostatní Krejčího korespondence. Finanční záležitosti i nadále zůstávaly ústředním bodem všech dopisů.

Po Evropě cestoval v šedesátých letech také Julius Grégr. V roce 1864 pobýval v německých městech a v Paříži. Většina dopisů obsahovala popisy průběhu dne a postřehy o lidech z okolí. Od ostatní korespondence, kterou Julius Grégr směřoval své ženě Anně, se odlišoval dopis z Norimberku. Sám Grégr se zmiňoval, že město ho velmi zaujalo. Anně podrobně vylíčil nejenom podobu města, ale také charakterizoval jeho obyvatele.⁶⁷⁴ Dopisy z pozdějších Grégrových cest do Ruska či Francie se podobaly předchozím. Manželce psal hlavně o průběhu cesty a svém zdravotním stavu. Pokud města popisoval, více než historie ho zajímal všednodenní život.⁶⁷⁵

Na zdravotním pobytu v Alpách byl v roce 1876 Miroslav Tyrš. Podobně jako ostatní i on líčil ve svých dopisech manželce prostředí, v němž pobýval. V tomto případě se více než o popis měst jednalo o vylíčení přírody. Renáta obdržela podrobný popis horského klimatu, lesů a vesnic. Velkou pozornost věnoval Miroslav Tyrš také ubytování. Velmi podrobně se rozepisoval o tom, jak byl vybaven hostinec, v němž pobýval. Podobně jako Julius Grégr i

---

⁶⁷² kolektiv autorů, Václav, s. 25 – 26.

⁶⁷³ Archiv hl. m. Prahy, Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

⁶⁷⁴ LA PNP, Julius Grégr, inv. č. 743.

⁶⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 747 – 762.

Miroslav Tyrš se ve svých dopisech neopomněl zmínit o místních lidech. Zaměřil se na běžný denní život a líčil charaktery jednotlivých lidí, s nimiž v hostinci pobýval.⁶⁷⁶

Manželská korespondence tvořila vzhledem k zaneprázdněnosti mužů – politiků pevnou součástí života všech vybraných partnerských dvojic. Ženy prostřednictvím dopisů od manžela získávaly řadu informací o politice, kultuře a společenském životě v Čechách i ostatních zemích Evropy. Prostřednictvím dopisů si manželé sdělovali nejen své každodenní zážitky, ale také konzultovali otázku výchovy dětí či finanční záležitosti. Cesta po Evropě byla stále velmi silným zážitkem, jak vypověděly dochované listy.

Manželé spolu sdíleli veškeré starosti, které se týkaly výchovy dětí, finančních záležitostí a vedení domácnosti. Do jejího chodu se muži zapojovali v Čechách více, než předpokládala západoevropská historiografie. V průběhu 19. století se muži více zapojovali do výchovy dětí, a to i dívek. Posiloval se citový vztah mezi mužem a rodinou a politici si stále více uvědomovali, jak důležité je kvalitní rodinné zázemí. Manželství se stále více přibližovalo skutečnému partnerství a v některých případech se z ženy stala manželova spolupracovnice. Muži se svým ženám svěřovali s politickými záležitostmi, a to v mnohem větší míře než se předpokládalo v dřívějších pracích na toto téma.

---

⁶⁷⁶ Archiv Národního muzea, Renáta Tyršová, kart. 1.

Závěr

Žena nacházela po celé 19. století zakotvení v manželství. Sňatek pro ni stále zůstal společenskou nutností. Dívky k uzavření tohoto svazku motivovalo vedle citové stránky, jíž se přikládal stále větší význam, především hmotné zajištění a zaručení sociální prestiže. Vedle církevního sňatku se otevřela možnost uzavření civilního svazku. Využívalo jí jen velmi málo snoubenců. Mezi nimi Vojtěch Náprstek a Josefa Křížková.

Muži neuzavírali sňatek dříve, než dosáhli kvalitního a pevného společenského postavení a s tím souvisejícího zaměstnání. Rozhodující slovo při výběru partnera měli stále rodiče nebo poručník. Vedle toho byl sňatek ve středních vrstvách stále ještě veřejnou záležitostí. Potvrdila se teze, že budoucí ženich často pocházel z okruhu spolupracovníků dívčina otce. U vybrané skupiny nebyl preferován partner stejného náboženského vyznání. Otázka víry se nestala problémem, který by bránil vstupu do manželství. Stejně tak nepřekážela jiná jazyková výchova. Čeští vlastenci si brali německy vychované dívky a ženy se pod jejich vlivem nadchly pro národní myšlenku. Volba partnera upevňovala sociální pozici a umožňovala získat dobré materiální zajištění.

Mimo Vojtěcha Náprstka byla všechna manželství uzavřena mezi členy stejné sociální vrstvy. Pokud došlo k posunu společenského postavení, pak pouze v rámci dané vrstvy. Jak doložila tato práce, nedodržovali doporučený sňatkový věk ani muži ani ženy striktně. Většina dívek vstoupila do manželství okolo dvaceti let, ale některé až o deset let později. U mužů se potvrdilo, že do svazek uzavírali později než dívky. I u nich však přetrvávalo široké věkové rozpětí. Potvrdilo se, že muži uzavírali častěji druhé sňatky než ženy. Z vybraných žen ani jedna vdova nevstoupila do jiného manželství, a to ani v případě, že ovdověla v mladém věku a bezdětná.

Potvrdila se praxe předmanželské korespondence, která trvala po celou dobu známosti. Snoubenci si vyměňovali listy při každém delším odloučení a to v intervalu několika málo dní. Dochované dopisy měly mnoho společných znaků. Všechny obsahovaly v různé formě a intenzitě milostné vyznání, listy z cest se zabývaly problémy spojenými s cestováním a poštovním spojením.

Středostavovské rodiny vedly v 19. století čilý společenský život. Dobová norma vyžadovala, aby rodiny udržovaly salonní společnost. Tento druh setkávání přátel a známých našel svoje uplatnění především v okruhu měšťanské inteligence. Náklady na veřejnou reprezentaci pohlcovaly značnou část rodinného rozpočtu. Rodiny nemohly pořádání domácích posezení zrušit, často se ale snažily výdaje alespoň omezovat. V salonech se

reprezentovala také vlastenecká myšlenka. Do třetí čtvrtiny 19. století stále převažovaly jazykově německé salony, a to i v rodinách českých vlastenců. Málokteré schůzky přátel a známých si zachovaly kontinuitu po několik generací. Většinou šlo o jednogenerační záležitost, spojenou s vůdčí osobností dané společnosti.

Na rozdíl od západoevropských zemí neměla žena v českém saloně tak významnou úlohu. Jen málokterá hostitelka se stala skutečnou vůdčí osobností posezení. V Čechách se to zčásti podařilo Augustě Braunerové. Většina žen přijímala účast na těchto akcích pouze jako nevyhnutelnou společenskou povinnost. Nejvýraznějším příkladem se stala Marie Riegrová. Vedle konverzace a hudební produkce se v domácím prostředí pořádaly taneční zábavy a u Fügnerů i loutková představení. Manželky českých politiků se scházely i samy, bez manželů. Často to souviselo s jejich filantropickou činností. Vedle toho na popularitě získaly i kávové dýchánky.

Pokus o rekonstrukci skladby návštěvníků salonů dokázal provázanost mezi příslušníky střední vrstvy. Objevovala se stále stejná jména. Pražská společnost byla příliš malá na to, aby byl okruh osob pestřejší. Za pozvání do salonu se děkovalo formou návštěvy a pozváním na svoji domácí zábavu. I to významně přispělo k úzkému provázání pražských středostavovských rodin. Navzájem se znali nejen muži, ale také jejich manželky. Tyto styky byly často upevněny příbuzenským svazkem.

Mimo starost o domácnost se ženy, zejména ve druhé polovině 19. století, stále více účastnily veřejných podniků a zaměřovaly se na filantropii. Pro manželku českého politika se takovéto chování stalo dobovou normou. Počátky ženských organizací souvisely s rodinou Josefa Friče. Jeho žena patřila k zakladatelkám první ženské organizace, Spolku Slovanek. Rozkvět ženských organizací spadl do druhé polovině 19. století. Nejznámějším spolkem byl Spolek sv. Ludmily, na jehož činnosti se podílela Marie Riegrová. Její zásluhou se zvýšila aktivita všech ženských sdružení a byl podpořen rozvoj sociální péče. Podle jejího vzoru se v této oblasti angažovaly hlavně manželky či dcery veřejně známých mužů a tuto činnost chápaly jako svoji vlasteneckou povinnost.

Pro některé ženy se filantropie stala životním posláním. Nejvíce se o rozvoj sociální péče zasloužila Marie Riegrová, která se podílela na vzniku několika opatroven a iniciovala založení prvních jeslí v Praze. Velmi často se setkávala s lidmi z nejnižších sociálních vrstev, ale i přes všechny svoje aktivity v oblasti dobročinnosti v ní zůstalo hluboce zakořeněné vědomí o její společenské pozici. Nebylo pravidlem, že by muži veřejně podporovali činnost svých žen. Činili tak soukromně, v rámci rodiny. Manželkám pomáhali vyřizovat úřední

záležitosti a poskytovali jim společenské zajištění. Ne vždy si ženy svoji roli veřejně činné osoby vybraly dobrovolně. Někdy je do této pozice vtlačil manžel.

Významné postavení mezi ženskými spolky měl Americký klub dam. Členkami se staly takřka všechny ženy významných mužů a účast na tomto podniku se stala prestižní záležitostí. Prvně se ženy jako kolektiv uplatnily při organizování loterie pro Zdenku Havlíčkovou. Na této akci se různou měrou podílely všechny rodiny z vybrané skupiny. Podobnou akcí měla být sbírka pro Boženu Němcovou, ale nedosáhla zdaleka takové mohutnosti jako loterie pro „dceru národa“. Ženy začaly pronikat i do tělovýchovy. Ustavily se první tělovýchovné organizace a manželky politiků se často proměnily ve cvičenky nebo alespoň podporovatelky pravidelného pohybu. Většina žen nezůstala jen u jedné organizace. Díky kontaktům ze spolků se z manželek politiků staly přítelkyně či známé. Provázanost pražských rodin se tím výrazně upevnila.

Západoevropská historiografie hovořila v posledních desetiletích o fenoménu oddělení veřejné a soukromé sféry. V mé práci se potvrdil předpoklad Mileny Lenderové, že u nás nemělo oddělení obou sfér tak výraznou podobu. Muži často zastupovali svoji manželku v některých záležitostech souvisejících s domácností. Potvrdil se předpoklad, že ne všechny záležitosti spojené s domácností vyřizovala žena. Příkladem byl František Palacký, který zajišťoval často potraviny, objednával uhlí, dohlížel na syna a vybíral služky. Muži začali rodinu chápat jakou součást své kariéry. Dochovaná korespondence potvrdila, že vzrostla citová vazba mezi manžely. Manželka poskytovala muži zázemí a někdy se proměnila i ve spolupracovnici. Profesní spolupráce mezi manžely byla stále spíše výjimkou, ale žena často jednala zcela samostatně a sama rozhodovala o finančních záležitostech rodiny. Dámy také řídily opravy bytu a disponovaly značnými částkami. V otázce výchovy dětí měla stále větší zodpovědnost matka. Všichni muži se o své děti zajímali, ale samotné problémy řešila většinou jejich choť sama. Otcové měli ke svým potomkům velký citový vztah.

Rozhovory o politice mezi manžely nepředstavovaly nic neobvyklého. Pouze se odlišovalo množství informací, které manžel poskytl. Ženy získávaly zprávy o veřejném dění četbou novin a časopisů, které četly často a většinou pravidelně. Manželská korespondence dokázala, že muži se svým manželkám svěřovali s politickými problémy. O politiku se nejvíce zajímala Marie Riegrová, které svému choti udílela rady, jak by měl jednat. Většina žen si mohla o politice vytvořit vlastní názor. Manželé řešily prostřednictvím dopisů i finanční záležitosti. Zmínky o nich nebyly ničím neobvyklým. Mnoho rodin se potýkalo s nedostatkem peněz, jelikož jejich společenské postavení vyžadovalo nákladnou reprezentaci. Mezi další témata manželské korespondence patřilo zdraví. Partneři si psali při každém delším

odloučení a intenzita předmanželské a manželské korespondence se příliš nelišila. Při svých cestách do jiných evropských zemí muži popisovali navštívené kraje, často velmi detailně. Manželé spolu sdíleli každodenní starosti, ale nevyhýbali se ani politickým rozhovorům. Žena byla pro muže osobou, jíž se svěřoval se svými zážitky, problémy a očekával její názor.

Seznam pramenů a literatury

Nevydané prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Augusta Braunerová, inv. č. 2 - 3.

František August Brauner, inv. č. 4.

Josef Frič, nezprac.

Julius Grégr, inv. č. 675 – 789.

Alois Pravoslav Trojan, Ze života Dr. Aloise Pravoslava Trojana.

Bohumil Vavroušek, neznačeno.

Archiv hlavního města Prahy

Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 283.

Rodinný archiv Krejčových a Pavlíkových, kart. 4, inv. č. 290.

Archiv Národního muzea

František Ladislav Rieger, kart. 7; 8; 9.

Miroslav Tyrš, dodatky.

Renáta Tyršová, kart. 1; 2.

Středočeské muzeum Roztoky u Prahy

František Brauner, inv. č. 7/90, deník.

Vydané prameny

Cvejn, Karel (ed.), Josef Václav Frič – Paměti, Praha 1957

Kořalka, Jiří (ed.), Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit Steiner Braut und später Frau aus den Jahren 1826-1860, Dresden 2003.

Stloukal, Karel (ed.), Rodinné listy Františka Palackého dceři Marii a zeti F. L. Riegerovi, Praha 1930.

Literatura

Abramsová, Lynn, Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918, Praha 2005.

Augustinová, Božena, Marie Červinková Riegrová. Životopisný nástin, Praha 1897.

Augustinová, Božena, Václav Zelený, Osvěta 35, 1905, s. 763 – 781.

Augustinová, Božena, Václav Zelený, Osvěta 36, 1906, s. 289 – 302.

Bahenská, Marie, Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005.

Bahenská, Marie, Spolupráce nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40. – 70. letech 19. století, in: Milan Vojáček (ed.), Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha 2007, s. 29 – 50.

Bauer, Edith, Reglementovaná láska. Církevní a státní zákazy sňatku v předbřeznové habsburské monarchii, in: Havelková, Hana (ed.), Existuje středoevropský model manželství a rodiny?, Praha 1995, s. 31-46.

Bláha, Filip, Úloha „Tělocvičného spolku paní a dívek pražských“ v emancipačním hnutí českých žen před první světovou válkou, in: Jitka Schůtová – Marek Waic (edd.), Tělesná výchova a sport v českých a dalších středoevropských zemích. Vznik a vývoj do druhé světové války, Praha 2003, s. 8 – 27.

Brabencová, Jana, Pražské ženy v procesu vývoje českého dívčího vzdělávání v druhé polovině 19. století, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), Žena v dějinách Prahy, Documenta pragensia 12, Praha 1996, s. 203 – 211.

Bumbová, Šárka, Vyprávění o rodu Fričů, Praha 1999.

Burešová, Jana, Proměny společenského postavení žen v první polovině 20. století, Olomouc 2001.

Czerny, Adalbert, Dítě a jeho výchova. Rady lékaře rodičům a vychovatelům, Praha 1923.

Červinka, Václav, Vzpomínky na Dr. F. L. Riegra, Osvěta 35, 1905, s. 289 – 295.

Červinková – Riegrová, Marie, Marie Riegrová rodem Palacká: její život a skutky, Praha 1892.

Červinková – Riegrová, Marie, Riegrova matka, Praha 1921.

Čevelová, Zuzana, Normativní církevní prameny jako jeden ze zdrojů genderových konstruktů 19. století, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.),

- Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 495-500.
- Dvořáková, Zora, Život a příběh, Praha 1987.
- František Tesař – Anna Tesařová, Základové vychování. O duševním vzrůstání dítek a vychování dívek, Praha 1875.
- Grégr, Eduard, Historie rodiny, Praha 1996.
- Grulich, Josef, Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana, Historický obzor, 1998, č. 7-8, s. 169-172.
- Hansgírgová, Františka, Průvodce dívky a budoucí hospodyně, Praha 1869.
- Havlíček, Věnceslav, Miroslav Tyrš, Praha 1947.
- Helmuth-Brauner, Vladimír, Paměti rodu, Praha 2000.
- Heyden-Rynschová, Verena von der, Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury, Praha 2004.
- Horská, Pavla – Pešková, Jaroslava, Rozhovor mezi filozofkou a historičkou o ženské otázce v Čechách, Filozofický časopis 15, 1992, s. 757 – 768.
- Horská, Pavla, Žena v Praze na přelomu 19. a 20. století, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), Žena v dějinách Prahy, Documenta pragensia 12, Praha 1996, s. 195-202.
- Houdková, Zlatuše, Všední život Františka L. Riegera a jeho rodiny na letním bytě v Malči v letech 1862-1903, Opera Historica 4, 1995, s. 253-263.
- Hujerová, Réva, Tragédie „dcery národa“. Zdenka Havlíčková a proměny českého veřejného mínění, České Budějovice 1997. (Diplomová práce)
- Janáček, Josef, Ženy české renesance, Praha 1968.
- Javůrek, Josef, Cesta Zdenky Braunerové k profesionalitě, in: Marta Zahradníková (ed.), Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře, Praha 2004, s. 197 – 218.
- Jelínková, Táňa, Pražští primátoři (1784-1993), Pražský sborník historický 26, 1993, s. 106 – 124.
- Jesenká, Růžena, Jarmila. Dospívajícím dívkám, Praha 1924.
- Josek, Otakar, Milostný román Františka Palackého. Dle deníku a korespondence jeho, Osvěta 35, 1905, s. 97-110.
- Kazda, Karel, Dr. Alois Pravoslav Trojan I., Slánský sborník 36, 1928, s. 3 - 34.
- Kodrová, Jitka, Pohled do salonu rodiny Braunerovi, Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 134 – 138.
- Kodrová, Jitka, Rodina Braunerova (příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století), Opera Historica 4, 1995, s. 267-275.

- kolektiv autorů, Václav Zelený (1825 – 1875), Havlíčkova Borová 2005.
- Kořalka, Jiří (ed.), Lobkovický zámek v Neratovicích v životě a díle Františka Palackého, Praha 2007.
- Kořalka, Jiří, František Palacký, Praha 1998.
- Kořalka, Jiří, Poplašné zvěsti Terezie Palacké. Nad objevenými dopisy manželů Palackých z pražské revoluce roku 1848, Dějiny a současnost 27, č. 9, 2005, s. 24-27.
- Kořalka, Jiří, Společensko - politické okolnosti působení Boženy Němcové v rozporuplném desetiletí po roce 1848, in: Marta Zahradníková (ed.), Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí, Praha 2002, s. 65 – 84.
- Krásnohorská, Eliška, Josefa Náprstková, Ženské listy 35, 1907, s. 308-316.
- Krejčíková, Hana, Proměny norem společenského chování středních vrstev (od poloviny 19. do poloviny 20. století), České Budějovice 2001. (Diplomová práce)
- Křen, Jan, Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918, Praha 1990.
- Kučerová, Vlasta, K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra, Praha 1914.
- Lenderová, Milena, Chvála dopisů a deníků, in: Milena Lenderová - Jiří Kubeš (edd.), Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 9, Pardubice 2004, s. 21 – 31.
- Lenderová, Milena, Úvodem, in: Milena Lenderová - Jiří Kubeš (edd.), Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 9, Pardubice 2004, s. 5-8.
- Lenderová, Milena – Bezecný, Zdeněk, Šlechtická korespondence jako pramen v gender history, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 525-532.
- Lenderová, Milena – Macková, Marie – Bezecný, Zdeněk – Jiránek, Tomáš, Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. Život všední i sváteční, Pardubice 2005.
- Lenderová, Milena – Rýdl, Karel, Radostné dětství? Dítě v Čechách v devatenáctém století, Praha 2006.
- Lenderová, Milena (ed.), Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou, Praha 2006.
- Lenderová, Milena, K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999.
- Lenderová, Milena, Vzory ženského chování a jejich proměny v průběhu 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1, 1997, s. 29-43.

- Lenderová, Milena, Zdenka Braunerová, Praha 2000.
- Lněničková, Jitka, České země v době předbřeznové 1792-1848, Praha 1999.
- Macura, Vladimír, Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 75-87.
- Machačová, Jana - Matějček, Jiří, Nástin sociálního vývoje v českých zemích 1781 – 1914, Opava 2002.
- Machačová, Jana - Matějček, Jiří, Rodina a vzory rodinného chování (české země 19. – 20. století), in: Jana Macháčová – Olga Šrajbrová (edd.), Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti, Opava 2003, s. s. 5-10.
- Machačová, Jana, Rodina české inteligence v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století, 3, 1993, s. 16 – 39.
- Machačová, Jana, Žena středních vrstev, in: Lukáš Fasora – Jan Malíř – Jiří Hanuš (edd.), Člověk na Moravě 19. století, Brno 2004, s. 262-272.
- Machačová, Jana, Žena v 19. století jako „přívěsek“?, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 209-215.
- Malínská, Jana, Do politiky prý žena nesmí - proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století, Praha 2005.
- Moravcová, Mirjam, Společenská setkávání žen. Rituál a konvence ve společenských kontaktech středních vrstev města, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), Žena v dějinách Prahy, Documenta pragensia XII, Praha 1996, s. 243 - 252.
- Nejedlý, Josef, Našim dívkám. Spolehlivý průvodce do společnosti, Kladno 1898.
- Nolte, Claire, The Women's Question in the Sokol to 1914, in: Marek Waic (ed.), Sokol. Jeho vznik, vývoj a význam, Praha 1998, s. 49 – 61.
- Nováková, Hana, Hospodyně, manželka, matka a vlastenka. Veřejná a soukromá sféra v měšťanské rodině čtyřicátých až šedesátých let 19. století, České Budějovice 1999. (Diplomová práce)
- Novotný, Jan, K počátkům novodobých měšťanských salonů v Praze, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 139 – 146.
- Palatová, Kateřina – Krausová, Vendula – Havelková, Tereza, Žena pohledem právních norem habsburské říše druhé poloviny 19. století, in: Čadková, Kateřina – Lenderová, Milena – Stráníková, Jana (edd.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 501-516.

- Pavlíček, Tomáš, Působení Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku (1857 – 1880), Rakovnícký historický sborník 3, 2002, s. 21 – 61.
- Pavlíková, Marie, Bolzanovství v rodině Palackého a Riegerově, Sborník Památníku národního písemnictví 11, 1976, s. 90 – 93.
- Pechová – Krásnohorská, Eliška, Co přinesla léta II, Praha 1928.
- Perrotová, Michelle (ed.), A History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War, Cambridge – London 1990.
- Pešková, Jana, Salony jako místo setkávání, in: Salony v české kultuře 19. století, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999 s. 7-12.
- Podlipská, Sofie, Příklady z oboru vychovávacích I-III, Praha 1874-1875.
- Poulová, Marika, Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století, Historická demografie 30, 2006, s. 195 – 218.
- Radoňová Šárecká, Maryša, Salony. S dobovými podobiznami, Praha 1920.
- Radoňová-Šárecká, Maryša, Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945.
- Ratajová, Jana, Dějiny žen a koncept genderu v české historiografii, Kuděj 11, 2005, s. 159 – 173.
- Rosyvková, Pavla, Libuše Bráfová-Riegerová, České Budějovice 2004. (Diplomová práce)
- Růžková, Martina, Manželské vztahy ve druhé polovině 19. století, České Budějovice 1999. (Diplomová práce)
- Sak, Robert, „...ona nikdy nezraňuje, vždycky blaží.“ Milostný vztah F. L. Riegra a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci, Opera Historica 4, 1995, s. 237-250.
- Sak, Robert, Rieger. Konzervativce nebo liberál?, Praha 2003.
- Sak, Robert, Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté, Praha 2003.
- Secká, Milena, Americký klub dam a jeho charitativní činnost, in: Milan Vojáček (ed.), Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha 2007, s. 205 – 210.
- Secká, Milena, Americký klub dam a pomník Boženy Němcové, in: M. Zahradníková (ed.), Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí, Praha 2002, s. 184 – 195.
- Secká, Milena, Americký klub dám, Český lid 82, 1995, s. 55-66.
- Secká, Milena, Americký klub dam, Paginae Historiae 6, 1998, s. 5-19.
- Secká, Milena, Americký klub dam. K příležitosti 140. výročí založení, Praha 2005.
- Secká, Milena, Deníky Josefy Náprstkové, in: Marta Zahradníková (ed.), Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře, Praha 2004, s. 21 – 38.
- Secká, Milena, Josefa Náprstková (1838-1907), Res musei pragensia, č. 9. 1997, s.

- Secká, Milena, Korespondence Josefy Křížkové - Náprstkové, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 547-556.
- Secká, Milena, Ve stínu velkého muže. Josefa Křížková v zápiscích a vzpomínkách I., Naše rodina 47, 1997, s. 8-9.
- Secká, Milena, Ve stínu velkého muže. Josefa Křížková v zápiscích a vzpomínkách II., Naše rodina 48, 1997, s. 8-9.
- Secká, Milena, Ve stínu Velkého muže. Josefa Náprstková v zápiscích a vzpomínkách 1838-1907, Starožitnosti a užité umění, č. 10, 1997, s. 20 – 21.
- Schaller, Dieter, Rodina jako zázemí a předpoklad nezávislosti, in: Libuše Hrabová – Miroslava Pospíchal (edd.), Palackého cesta. Sborník ke 200. výročí narození Františka Palackého, Olomouc 1998, s. 58 – 60.
- Schůtová, Jitka, Ženy v Sokole, in: Jitka Schůtová – Marek Waic (edd.), Tělesná výchova a sport v českých a dalších středoevropských zemích. Vznik a vývoj do druhé světové války, Praha 2003, s. 66 – 79.
- Sochorová, Ludmila, Ideál české dámy, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 178-186.
- Sochorová, Ludmila, Muž a žena v české vlastenecké společnosti doby biedermeieru, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Biedemeier v českých zemích, Praha 2004, s. 92 – 103.
- Sršeň, Lubomír, Pražský salon u Palackých a Riegerových, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 93 – 107.
- Swierczeková, Lucie, „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo“ aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa, in: Milan Vojáček (ed.), Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha 2007, s. 243 – 250.
- Šiftová, Stanislava, Reforma předškolní pedagogiky v Praze jako vyústění filantropické činnosti Marie Riegerové v 60. - 80. letech 19. století, České Budějovice 1998. (Diplomová práce)
- Šimůnková, Alena, Statut, odpovědnost, láska. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století, Český časopis historický 95, 1997, s. 55 – 92.
- Štaif, Jiří, Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí (1830-1851), Praha 2005.
- Štaif, Jiří, Palacký, Rieger, Bráf: vůdčí rodina v české národní elitě 19. století, Kuděj 8, 2002, č. 1, s. 34 - 46.

- Šťastná, Jitka, Salon rodiny Braunerovi. K problematice životního stylu devatenáctého století, České Budějovice 1994. (Diplomová práce)
- Štěpánová, Irena – Sochorová, Ludmila – Secká, Milena, Ženy rodiny Náprstkovi, Praha 2001.
- Štěpánová, Irena, Josefa Náprstková a české průmyslové muzeum, Český lid 79, 1992, s. 297-308.
- Štěpánová, Irena, Renáta Tyršová, Praha – Litomyšl 2005.
- Šubrtová, Alena, Člověk František Palacký, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 3, s. 27 – 31.
- Tyršová, Renáta, Jindřich Fügner. Paměti a vzpomínky na mého otce I., Praha 1923.
- Tyršová, Renáta, Výročí úmrtí paní Náprstkové, Český lid 4, 1908. (nestránkováno)
- Velek, Luboš, „Takový život nestojí za zlámanou grešlí!“. Obrázky ze života českých poslanců 19. století, Kuděj 5, č. 2, 1999, s. 49-63.
- Velek, Luboš, České salony, Tvar, č. 13, 1999, s. 23.
- Velek, Luboš, Svatba pana Kramáře. Společenské konvence a diplomacie na přelomu 19. a 20. století, Dějiny a současnost 39, č. 11, s. 32 – 36.
- Vošahlíková, Pavla, Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Praha 1996.
- Vošahlíková, Pavla, Zábava a rozptýlení českých žen v 19. a počátkem 20. století, in: Milan Vojáček (ed.), Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha 2007, s. 341 – 352.
- Zapová, Horata, Nezabudky. Dar našim pannám, Praha 1870.
- Zíbrt, Čeněk, Zdenka Havlíčková ve světle vzpomínek rodiny Trojanovy, Ženský svět 23, 1927, s. 68 – 69.
- Zielecká, Olga, Rodokmen Josefa Václava Friče a Anny Kavalírové, Praha 1938.

Přílohy

- Příloha 1 František August Brauner – Milena Lenderová, Zdenka Braunerová, Praha 2000.
- Příloha 2 Augusta Braunerová - Milena Lenderová, Zdenka Braunerová, Praha 2000.
- Příloha 3 Josef Frič – Šárka Bumbová, Vyprávění o rodu Fričů, Praha 1999, s. 9.
- Příloha 4 Johana Fričová - Šárka Bumbová, Vyprávění o rodu Fričů, Praha 1999, s. 22.
- Příloha 5 Julius Grégr – <http://www.payne.cz/2xS43807/GregrJulius.htm>
- Příloha 6 Jan Krejčí – www.cgu.cz/APS/DVD_hm_demo/pgs_cze/autor/_id_695.html
- Příloha 7 Vojtěch Náprstek – www.nm.cz/vystava-detail.php?f_id=112.
- Příloha 8 Josefa Náprstkova – www.nm.cz/vystava-detail.php?f_id=112.
- Příloha 9 František Palacký – www.quido.cz/osobnosti/palacky.htm
- Příloha 10 Terezie Palacká – Jiří Kořalka, Poplašné zvěsti Terezie Palacké. Nad objevenými dopisy manželů Palackých z pražské revoluce roku 1848, Dějiny a současnost 27, č. 9, 2005, s. 25.
- Příloha 11 František Ladislav Rieger – Robert Sak, Rieger. Konzervativec nebo liberál?, Praha 2003.
- Příloha 12 Marie Riegrová – Robert Sak, Rieger. Konzervativec nebo liberál?, Praha 2003.
- Příloha 13 Miroslava Tyrš – krajane.radio.cz/cs/article_print/640.
- Příloha 14 Renáta Tyršová – <http://www.payne.cz/2xS43807/TyrsovaRenata.htm>
- Příloha 15 Alois Pravoslav Trojan – <http://www.payne.cz/2xS43807/TrojanAlois.htm>
- Příloha 16 Václav Zelený - kolektiv autorů, Václav Zelený (1825 – 1875), Havlíčkova Borová 2005, s. 2.

Příloha 1 František August Brauner

Příloha 2 Augusta Braunerová

Příloha 3 Josef Frič

Příloha 4 Johana Fričová

Příloha 5 Julius Grégr

Příloha 6 Jan Krejčí

Příloha 7 Vojtěch Náprstek

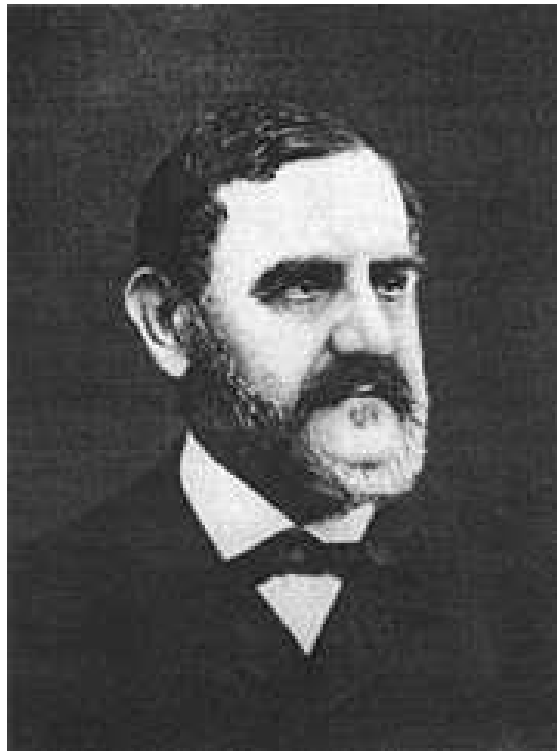
Příloha 8 Josefa Náprstková

Příloha 9 František Palacký

Příloha 10 Terezie Palacká

Příloha 11 František Ladislav Rieger

Příloha 12 Marie Riegrová

Příloha 13 Miroslav Tyrš

Příloha 14 Renáta Tyršová

Příloha 15 Alois Pravoslav Trojan

Příloha 16 Václav Zelený